

Nr. 70, mei 2022

De drie Papegaaijen Kromme Nieuwegracht 84

U
e
o
G
n
e
e
s
t
e
e
s

Colofon

Onderzoek en tekst: *Jan J. Bos, Kromme Nieuwegracht 86*

Illustratie verantwoording:

Loek van Doorn: de foto op de voorzijde omslag en de foto's op de pagina's 5 (kast), 27, 34, 35, 45, 46, 47.

J.M. Hegeman: de foto op pagina 5 (kaarsnis).

Jan J. Bos: de foto's op de pagina's 6, 9 (trapgevel), 14, 18 (Odilia van Wassenaer).

Erfgenamen M.J. Jordaan: de foto's op de pagina's 27, 31, 32, 33, 34.

Dirk van Sichem: tekeningen op de pagina's 4, 5, 8, 18, 33, 36, 46, 47.

C.L. Temminck: de foto op pagina 9.

HUA: de afbeeldingen op de pagina's 9, 21, 22, 23, 26, 32, 33, 37, 39, 45.

Collectie Centraal Museum Utrecht: de afbeelding op pagina 12.

Collectie RKD: de afbeeldingen op de pagina's 17, 18, 28, 29, 30.

Opmaak en druk: *Practicum Print Management, Soest.*

ISSN: 1383-0279

SteenGoed verschijnt tweemaal per jaar en is een uitgave van

Lange Nieuwstraat 53, 3512 PD Utrecht

030 - 2311761

info@umf.nu

www.umf.nu

 www.facebook.com/UtrechtsMonumentenfonds

NL68 TRIO 0254 7316 78

Steun onze werkzaamheden.

Met uw bijdrage steunt u de werkzaamheden van het Utrechts Monumentenfonds. U ontvangt dan het Jaarverslag, SteenGoed, de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen, lezingen en/of excursies. De minimale bijdrage is € 27,50 per jaar en begunstigers voor het leven betalen € 450,- ineens. Draagt u onze monumenten een warm hart toe: een hogere bijdrage doneren mag natuurlijk altijd.

Als begunstiger van het UMF mag u de giften – onder bepaalde voorwaarden – aftrekken van de inkomstenbelasting. Omdat het UMF een ANBI-status heeft, is deze regeling van toepassing. Meer informatie hierover vindt u op <http://www.utrechtsmonumentenfonds.nl/content/begunstigers>

Alle nummers van SteenGoed zijn in te zien op:

<https://utrechtsmonumentenfonds.nl/erfgoed-in-beeld/#STEENGOED>

Introductie

'Nu pas realiseer ik me dat ik slechts een voorbijganger ben', zei een van de bewoners van Kromme Nieuwegracht 84 na het lezen van een concept van deze *SteenGoed*. De Domtoren ziet er bijna hetzelfde uit als toen Johan van Driel in 1394 zijn erfenis regelde. De Salvator, de grootste klok in die toren, klinkt nog net zo als toen Berent van Rumelaer in 1510 zijn huis verkocht aan Jan Pels. Ook stroomt de Kromme Nieuwegracht, vroeger bekend als de 'Regenboog van Sint-Pieter', nog steeds in een halve cirkel langs het oude kerngebied, de immuniteit, van het kapittel van Sint-Pieter. Daarin is niets veranderd. *Sic semper* heet dan ook heel toepasselijk het huis op de hoek van de Nieuwegracht en Trans: zo altijd. Behalve de bewoners zelf.

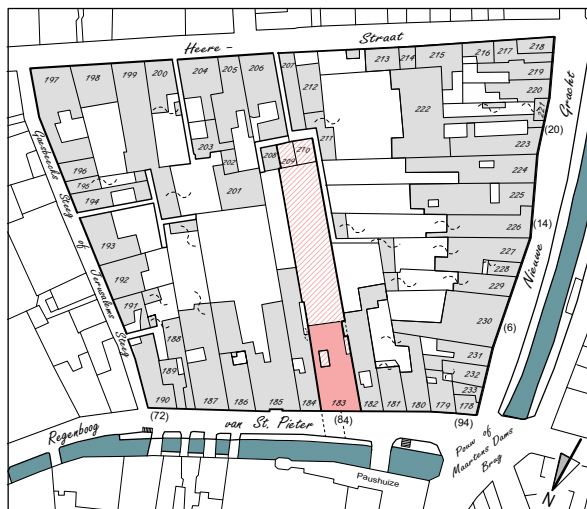
Deze *SteenGoed* gaat over de geschiedenis van Kromme Nieuwegracht 84, een huis midden in de oude binnenstad, tegenover Paushuize. Die geschiedenis begint met het verhaal dat de 'stenen' zelf vertellen. Het formaat van de gebruikte stenen, de dakconstructie, hoogteverschillen tussen voor- en achterhuis en bijzondere nissen geven de grote lijnen van de ontwikkeling weer. Al deze aspecten zijn in 2006 onderzocht door de bouwhistoricus Jan van der Hoeve. Zijn bouwhistorische rapport was een belangrijke bron bij het schrijven van deze *SteenGoed*. In aanvulling op de analyses van de 'stenen' is ook het verhaal van de eigenaren en bewoners interessant.¹ Zij gaven het huis in de loop der eeuwen zijn huidige vorm. Sommige geheimen van het huis gaven zich prijs via hun verhalen en via de sporen die zij achterlieten.

Jaar	Utrechtse geschiedenis	Rol eigenaar/bewoner
1456-1517	David van Bourgondië (1456 – 1496) en Frederik van Baden (1496-1517) zijn bisschop van Utrecht.	Willem Buser alias Byndop is als procurator fiscalis een van hun belangrijkste financiële adviseurs.
1528	De wereldlijke macht gaat van de bisschop Hendrik van Beieren over op Karel V.	Jan Pels van Nijmegen vertegenwoordigt het kapittel van Oudmunster bij de plechtigheid rondom de overdracht
1541	Jan van Scorel en Antonius Mor zijn belangrijke kunstschilders.	Jan van Dam wordt door een van beiden geschilderd na zijn pelgrimstocht naar Jeruzalem in 1541.
1576	Enkele tientallen personen worden op Neude onthoofd na een veroordeling door de Raad der Beroerten. Daaronder Adriaen de Waal van Vronesteyn.	Adriaens zoon Frederick de Waal van Vronesteyn zet zich in om de verbeurd verklaarde goederen van zijn vader terug te krijgen.
1577	De burcht Vredenburg wordt bestormd onder aanvoering van Trijn van Leemput.	Loeff van der Haer betaalt de troepen die de burcht Vredenburg bestormen.
1579	Unie van Utrecht	De handtekening van eigenaar Willem van Lamsweerde staat onder de Unie overeenkomst
1625-1649	Caravaggisten zoals Cornelis van Poelenburg, Dirck van Baburen en Gerard van Honthorst zijn actief in Utrecht.	Josina de Waal van Vronesteyn laat zich door Cornelis van Poelenburg vereeuwigen.
1713	Het congres dat zal uitmonden in de Vrede van Utrecht leidt tot bedrijvigheid aan de Kromme Nieuwegracht.	Ignatius Ketel verhuurt de kelders en een deel van zijn huis aan wijnkopers. Op de hoek van de Kromme Nieuwegracht, Pausdam en Nieuwegracht komen winkels voor pruiken, koffie en thee en ook een suyckerbacker.
1723	De Oud-Katholieke Kerk, officieel Rooms-Katholieke Kerk der Oud-Bisschoppelijke Cleresie, splitst zich af van de Rooms-Katholieke Kerk.	Johan Heijendaal speelt een rol bij deze afsplitsing en sluit zich aan bij de Oud-katholieken. Zie ook <i>SteenGoed</i> 64.
1786	De prinsgezinden moeten het ontgelden en de patriotten vormen het bestuur van de stad, de Pretense Raad.	Huurders Gerard Anthony Visscher en Jan Carel Pronckert zijn lid van Pretense Raad. Dat geldt ook voor Pieter Carel van der Meulen, wiens zoon Carel Joseph het huis in 1813 huurde.
1787	Slag bij Vreeswijk tussen prinsgezinden en patriotten, waarbij onder andere de patriotse leider Cornelis Govert Visscher het leven laat.	Gerard Anthony Visscher is de broer van de overleden Cornelis Govert Visscher.

Het bijzondere aan de eigenaren en bewoners van Kromme Nieuwegracht 84 is dat ze veelal vooraanstaande posities innamen in het bestuur van de kerk, de stad en het Sticht. Een aantal van hen heeft een directe rol gespeeld bij sleutelmomenten van de Utrechtse geschiedenis. Daarom vertellen de eigenaren en bewoners niet alleen iets over de geschiedenis van het huis, maar ook over de geschiedenis van de stad. In deze zin staat het huis dus midden in de stad, maar ook midden in de geschiedenis van Utrecht.

In het eerste hoofdstuk van deze *SteenGoed* staan de opeenvolgende eigenaren en bewoners van Kromme Nieuwegracht 84 centraal. De bouwhistorische geschiedenis van het huis komt daarin in grote lijnen aan de orde. Enkele meer gedetailleerde verhalen over de 'stenen' zijn in een bijlage opgenomen. Lange tijd hadden de eigenaren en bewoners van Kromme Nieuwegracht 84 ook een perceel aan de Herenstraat. Daar stonden de stal en het koetshuis. De ontwikkeling van het perceel en de bebouwing aan de Herenstraat is beschreven in een eigen hoofdstuk. Als men verder afdaalt in de geschiedenis, krijgt men te maken met missende 'puzzelstukjes'. Dat is ook het geval bij de administraties van de kapittels van Sint-Pieter en Oudmunster uit de 14de en 15de eeuw. Voor de liefhebbers van het gepuzzel dat dat met zich meebracht, is er een aparte bijlage.

Situatie 1832 en 2022

Eigenaren en bewoners

De eerste ons bekende eigenaar: Johan van Driel (1394)

Willem van Rumelaar, telg uit het geslacht van de heren van Culemborg, en zijn vrouw Fye trouwden in 1396.² Willem was sinds 1377 eigenaar van het kasteel Rumelaar, dat enkele kilometer ten zuidoosten van Woudenberg stond. Het kasteel is verdwenen, maar als je vanuit Utrecht via de A12 naar het oosten rijdt, passeer je ter hoogte van Woudenberg een ecoduct dat 'Rumelaar' heet en dat nog aan het kasteel herinnert. Dat geldt ook voor de 'Rumelaarseweg' ten noorden van die snelweg. Naast het kasteel had de familie Van Rumelaar ook een stadswoning in bezit: Kromme Nieuwegracht 84. Mogelijk gebruikten de Van Rumelaers het huis in Utrecht als winterresidentie en verbleven ze in de zomer op hun kasteel bij Woudenberg. Na de verkoop van het kasteel in 1453 woonden ze mogelijk het hele jaar door in Utrecht.

Fye van Rumelaer was een dochter van Johan Willemszoon van Jutfaas van Blochoven en Liesbeth Andriesdochter van Driel. Haar ouders komen we tegen in de allereerste oorkonde over Kromme Nieuwegracht 84, die dateert van 19 augustus 1394. In deze akte regelt een zekere Johan van Driel zijn nalatenschap. Hij wil zijn bezit nalaten aan zijn neef Claas van Driel, die de zoon van Johan van Blochoven en Liesbeth van Driel wordt genoemd.³ De conclusie lijkt dus op zijn plaats dat Claas de broer van Fye was.

Johan van Driel heeft een tweetal percelen 'bidem Damme inden Reghenboghe'. De hier bedoelde dam is de (Sint-)Martensdam, de huidige Pausdam. In de akte wordt gesproken over 'husinghen ende hofsteden'; het gaat dus om twee huizen en om twee percelen. Deze beschrijving past bij het huidige perceel Kromme Nieuwegracht 84, dat twee keer zo breed is als dat van de burenen. Een opvallend detail is dat Johan van Driel 'over het derde huis' moest gaan. Door een stukje te lopen toonde hij aan dat hij nog handelingsbekwaam was. Wie nog langs drie huizen kon schuifelen, dus zeg maar van Kromme Nieuwegracht 84 tot net voor de Pausdam, werd nog fit genoeg geacht om zaken te kunnen doen. Blijkbaar was er zorg over Johan van Driels gezondheid. Geheel onterecht was die zorg niet, want hij stierf enkele maanden later.

1394.08.19
 1. Johan van Driel
 2. Aleid, wed'e van Jacob Wernerszoon
 3. Thomas de Coninck

Dat de genoemde oorkonde van 1394 over Kromme Nieuwegracht 84 gaat, is niet op het eerste gezicht helder. Er waren immers nog geen adressen. Dat de oorkonde betrekking heeft op Kromme Nieuwegracht 84 is afgeleid uit een lange reeks die bestaat uit de opeenvolgende eigenaren en hun belenders, hun burenen.⁴ Volgens de oorkonde van 1394 is priester Thomas de Coninck de oostelijke belender (Kromme Nieuwegracht 82) en zijn er aan de westelijke zijde (Kromme Nieuwegracht 86) twee belenders. Johan van Driel heeft daar zelf het perceel voor aan de gracht en Aleid, de weduwe van Jacob Wernerszoon, het perceel daarachter, zoals in de situatieschets is weergegeven.

De drie Papegaaijen (1433/34)

Tot het jaar 1500 zijn er maar weinig bronnen die ons iets vertellen over Kromme Nieuwegracht 84. We moeten het hebben van een enkele bewaard gebleven oorkonde en van de administraties van de kapittels van Sint-Pieter en Oudmunster. Op basis van deze schaarse bronnen is het niet duidelijk of het huis na Johan van Driels dood in handen is gekomen van zijn neef Claas van Driel, zoals Johans laatste wil was. Het bezit blijft in ieder geval in de familie en komt uiteindelijk terecht bij Claas' zus Fye. Vanaf 1433/34 komt Fye van Rumelaer voor in de administratie van Sint-Pieter. In deze Latijnse administratie wordt ze overigens *Sophia* genoemd. Haar man Willem van Rumelaer komt niet meer voor. Hij zal zijn gestorven.

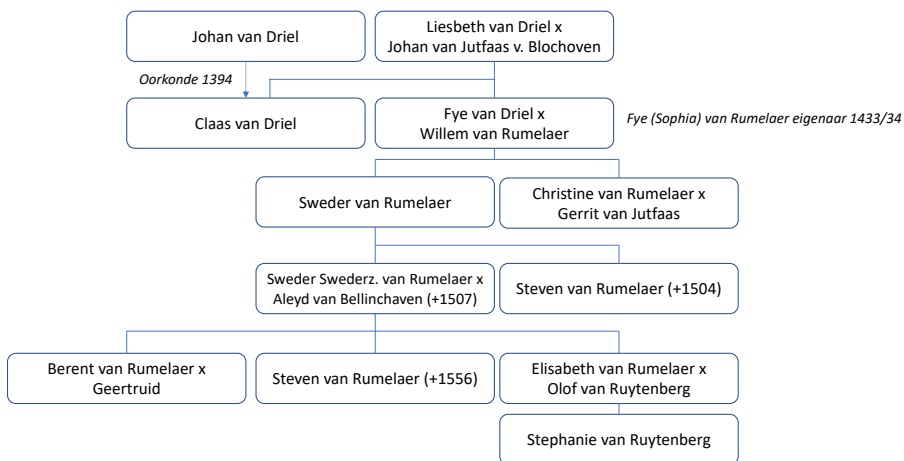

De bijzonder brede, hergebruikte balk in de oostelijke muur van de voorkamer in het oostelijke voorhuis De drie Papegaaijen duidt mogelijk op een ingebouwde kast. De balk lijkt breder dan de muur van Kromme Nieuwegracht 84.

Een kaarsnis in de oostelijke muur op de eerste verdieping maakte mogelijk al onderdeel uit van De drie Papegaaijen.

Opvallend is dat we in de rekening van 1433/34 zien dat het huis zélf ook een naam krijgt en 'Die Papegaaij' wordt genoemd. Waarschijnlijk gaat het hier om een verkorte versie van de naam. Uit andere bronnen kan men afleiden dat de volledige naam van het huis 'De drie Papegaaijen' is geweest. Uit die andere bronnen kan trouwens ook worden afgeleid dat deze naam alleen betrekking had op het oostelijke deel van het huidige Kromme Nieuwegracht 84. De tijns die Fye van Rumelaer betaalde had dus ook alleen betrekking op het oostelijke huis. Mogelijk werd dit huis met de naam De drie Papegaaijen tussen 1394 en 1433 gebouwd, want we kwamen de naam nog niet tegen toen Johan van Driel in 1394 zijn erfenis regelde.⁵ Van dit huis zijn nog sporen terug te vinden in de middeleeuwse kelder, een forse huiskelder met tongewelf. De nissen op de begane grond en op de eerste verdieping zijn vermoedelijk ook zichtbare overblijfselen van dat huis.

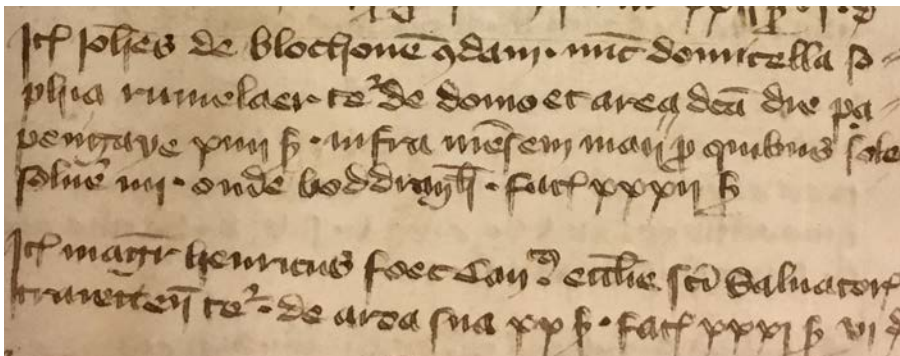

In 1510 verkoopt Berent van Rumelaer driekwart van De drie Papegaaijen aan Jan Pels

In 1571 verkoopt Stephanie van Ruytenberg een zesde van De drie Papegaaijen aan Loeff van der Haer

Als Fye van Rumelaer overlijdt, gaat het eigendom van de percelen over op haar zoon Sweder en haar dochter Christine, die met Gerrit van Jutfaas was getrouwd. Sweder wordt in de administratie van Sint-Pieter genoemd in 1448/49. Daarna zijn er pas weer rekeningen vanaf 1458/59. Vanaf die rekening treffen we Christine van Rumelaer aan, wat zo blijft tot aan haar dood, rond 1500. Na 1500 krijgen we er een belangrijke informatiebron bij: de zogenaamde plecht- en procuratieboeken. Daarin is veel vollediger vastgelegd welke huizen werden verkocht of gefinancierd, wie dat deed en tegen welk onderpand. Uit deze bron is af te leiden dat de beide percelen van Kromme Nieuwegracht 84 een paar decennia lang niet in één hand waren. De scheiding tussen het oostelijke huis De drie Papegaaijen en het westelijke huis duurde van rond 1480 tot 1520. In de volgende twee paragrafen gaan we in op de eigenaren van het oostelijke en het westelijke perceel.

Fragment van de rekening van de kleine kamer van Sint-Pieter van 1433/34, waarin onder andere staat: 'Item Johannes de Blochoven quondam, nunc domicella Sophia Rumelaer tenetur de domo et area dicta Die Papengaye', hetgeen wil zeggen dat Fye van Rumelaer nu gerechtigd is voor het huis en het perceel met de naam De drie Papegaaijen. De volgende tijns wordt betaald door magister Henricus (Hendrik) Foec, die in bijlage 3 nog aan de orde komt.

Waar komt de naam De drie Papegaaijen vandaan?

De naam De drie Papegaaijen kwam in de loop der eeuwen wel vaker voor. Zo stond er een huis aan het Rokin in Amsterdam en een huis aan de Neude te Utrecht met dezelfde naam. Een VOC-schip heette De drie Papegaaijen en dat is nog steeds de naam van de korenwijn van Bols die naar dat schip is vernoemd. Mogelijk heeft de naam te maken met een oud vers over drie papegaaien uit de 14de eeuw: 'Papegayen die exempelen gheven'.⁶ Het begint zo:

*'Het was een goet man hier te voren
die in sijn herte hadde vercoren
drie voghelen, die heten papengayen...
Dese man hadde sijn herte ghekeert
ten voghelen, ende heeft hem gheleert
te sprekene redelike wale,
eelken sonderlike tale.
Deen sprac provinciaeles, die ander latijn,
die derde fransoys.'*

Wanneer de man die de papegaaien leerde spreken op reis gaat, probeert een van zijn bedienden zijn vrouw te verleiden. Als de eerste twee papegaaien daarover opmerkingen maken in het bijzijn van de overspelige echtgenote, worden ze gedood. De derde, 'die vroetste van den drien', verkondigt in het Latijn: 'Audi, vide, tace, si tu vis vivere in pace'. We kennen die spreuk tegenwoordig nog als: 'horen, zien en zwijgen'. Waarom dit een passende naam was voor het huis weten we overigens niet.

Het oostelijke perceel met De drie Papegaaijen (1500 – 1510)

Het oostelijke perceel met De drie Papegaaijen blijft na Christine van Rumelaers dood in de familie. Het eigendom komt terecht bij de oudste zoon van Christine's broer Sweder: Sweder Swederszoon. Na zijn dood in 1504 blijft het bezit onverdeeld totdat zijn vrouw Aleyd van Bellinchaven in 1507 overlijdt. De 'natuurlijke', buitenechtelijke zoon Berent van Rumelaer erft een vijfde deel van het huis, net als zijn (half)broers Roelof en Aernt. Daarnaast krijgt Margriet, mogelijk ook een Van Rumelaer, een achtste deel. Berent wil wellicht op de Kromme Nieuwegracht gaan wonen, want hij koopt tussen 1507 en 1509 de erfdelen van de hierboven genoemde broers en zus.⁷ In totaal heeft hij dan 29/40ste deel van het huis, afgerond driekwart. De resterende beide achtste delen zijn nog in handen van Berents halfbroer Steven van Rumelaer (†1556) en van zijn halfzus Elisabeth en haar man Olof van Ruytenberg.⁸ In 1510 overlijdt Berents vrouw Geertruid. Mogelijk is dat de reden dat Berent de beide resterende erfdelen niet aankoopt en zijn eigen opgebouwde eigendom op 5 november 1510 verkoopt aan Jan Pels.

Het westelijke perceel (<1494 – 1520)

We weten dat Jan Pels tien jaar later ook het westelijke perceel in bezit krijgt, maar het is voor dat perceel lastiger vast te stellen wie tot 1520 precies de eigenaren van het perceel waren en wanneer ze eigenaar werden. Voor het oostelijke perceel met De drie Papegaaijen werd er een tijsn werd betaald aan de kleine kamer van Sint-Pieter, waarvan kon worden afgeleid wie de eigenaar van dat perceel was. Voor het westelijke perceel ligt dat wat lastiger, omdat er voor dat perceel aanvankelijk geen tijsn of pacht betaald hoefde te worden. Het lijkt erop dat het westelijke perceel na 1456/57 terecht komt bij meyster Steven van Rumelaer (†1504), een oom van de Steven van Rumelaer die we hiervoor al tegen kwamen. Deze Steven van Rumelaer senior was een machtig en vermogend man binnen de Utrechtse geestelijkheid.

Hij werd in 1484 Domkanunnik en in 1492 deken van het kapittel van Sint-Pieter. We weten dat Steven van Rumelaer in 1496 terugkeert uit Rome als proost van Sint-Jan, mogelijk door de paus zelf benoemd. Steven van Rumelaer sterft op 21 september 1504 en laat een uitgebreid testament na voor de bestemming van zijn grote vermogen.⁹ Een eenmalig bedrag van 25 gouden rijnschilders is bestemd 'om zijn ziel en die van de jonkvrouwe Christina van Rumelaer, zijn tante, tijdens de erediens tot voordeel te zijn'. Eenzelfde bedrag gaat naar zijn neef Berent van Rumelaer, de buitenechtelijke zoon van zijn broer Sweder, die daarmee wellicht het startkapitaal ontvangt om enkele jaren later zijn bezit in De drie Papegaaijen uit te breiden.

Rond 1500

1. Erfgenamen van Christine van Rumelaer
2. Willem Buser
3. Peter van Kalslagen
4. Dirck Tant

1510

1. Jan Pels
2. Willem Buser
3. Peter van Kalslagen
4. Dirck Tant

1519

1. Jan Pels
2. Erfgenamen Willem Buser
3. Peter van Kalslagen
4. Aernt Vogell
5. Frederick Hack
6. Willem Claes Meyertzsoon

1520

1. Jan Pels
2. ½ Gerrit van Zoudenbalch;
½ Katrijn, Willem Buser-dochter
3. Peter van Kalslagen
4. Aernt Vogell
5. Cornelis van Jutfaas

Waarschijnlijk verkoopt Steven van Rumelaer het westelijke perceel van Kromme Nieuwegracht 84 vóór 1494/95 aan meyster Willem Buser alias Byndop. In ieder geval verkoopt hij Willem Buser dan het voorste gedeelte van Kromme Nieuwegracht 86. Zeker is dat Willem Buser in 1510 de eigenaar is van het westelijke perceel van Kromme Nieuwegracht 84 en dat hij zelf de laatste jaren van zijn leven op Kromme Nieuwegracht 86 woont. Willem Buser is *procurator fiscalis* van het bischoppelijk gerecht, verantwoordelijk voor de financiële aangelegenheden.¹⁰ Een gewichtig man, die zoals in de tijd niet ongebruikelijk is, een buitenechtelijke relatie heeft en ook enkele buitenechtelijke kinderen. Bij Aechte Reyersdochter krijgt hij twee dochters: Joostgen en Katrijn. Deze dochters erven de huizen aan de Kromme Nieuwegracht na Willem Busers dood rond 1517. Ze verkopen Kromme Nieuwegracht 84 west op 24 november 1519 aan Willem Claes Meyertzsoon en Jannighen Wouter Bogertsdochter, die het op 23 november 1520 aan hun buurman Jan Pels verkopen. Daarmee zijn de beide percelen weer in één hand. Wel deelt Jan Pels het eigendom van De drie Papegaaijen met de nazaten van de Van Rumelaers.

Rond 1500

1510

1519

1520

1525/26

1525/26 Jan Pels (1510/1520 – 1546)

1. Jan Pels
2. ½ Gerrit van Zoudenbalch;
½ Katrijn, Willem Buser-dochter
3. Peter van Kalslagen
4. Cornelis van Jutfaas

Aan het begin van de 16de eeuw zijn er verschillende personen met de naam Jan Pels. 'Onze' Jan Pels is vicaris van het kapittel van Oudmunster. Hij heeft een doctorstiel en wordt dan ook meyster of in het Latijn *magister* genoemd. Om verwarring te voorkomen krijgt hij als extra aanduiding meestal ook zijn stad van herkomst mee: Jan Pels van Nijmegen of, in het Latijn: *Johannes Pels de Novomagio*. Het lijkt erop dat Jan Pels snel carrière maakt in de Utrechtse geestelijkheid en dat hij de extra financiële ruimte die dat ongetwijfeld met zich meebracht, investeert in vastgoed rondom zijn eigen huis. Op 3 april 1518 wordt Jan Pels gewijd tot priester, niet lang nadat de toekomstige paus Adrianus het pand aan de overkant van de gracht heeft gekocht, het latere Paushuizen.¹¹ Twee jaar later koopt Jan Pels het perceel van zijn westelijke

buren, zoals hiervoor al aan de orde kwam. Mogelijk laat hij op dat westelijke perceel het huis met de trapgevels bouwen, waarvan de achterste trapgevel nu nog zichtbaar is. In 1524 wordt hij samen met enkele collega's beëdigd in de rol van procurator (*procurator causarum*) aan het hof van de bisschop.¹² Opnieuw lijkt Jan Pels te investeren in grondbezit. Hij koopt het perceel aan de Herenstraat, dat Johan van Driel in 1394 ook in bezit had gehad.

Een geliefde plek voor juristen

Het valt op hoeveel bewoners aan de kop van de Kromme Nieuwegracht en bij de Pausdam een doctorstitel (dr.) hadden. Ze werden in die tijd *meester*, *meyster* of in het Latijn *magister* genoemd. Na *meyster* Steven van Rumelaer volgen *meyster* Willem Buser alias Byndop en *meyster* Jan Pels. Als de huizen van Jan Pels in 1546 verkocht worden, zijn beide belenders eveneens *meyster*. Het gaat om *meyster* Jacop Medenblyck, *notarius tOudemunster tUtrecht* (Kromme Nieuwegracht 82) en om *meyster* Jacob Stoop (Kromme Nieuwegracht 86). Beide belenders zijn, net als Jan Pels, in 1524 beëdigd als notaris dan wel als procurator aan het hof van de bisschop. Dat geldt ook voor *meyster* Jan Boelen, die het huis Kromme Nieuwegracht 86 in 1550 van Jacob Stoops weduwe koopt, en voor *meyster* Johannes Spierinck, die een huis had op Pausdam 1. De nabijheid van het hof van de bisschop en later van het hof van Utrecht maakte de kop van de Kromme Nieuwegracht niet alleen tot een geliefd oord voor geestelijken (en hun buiten-echtelijke kinderen), maar blijkbaar ook voor juristen. Als eigenaren van Kromme Nieuwegracht 84 zullen *meyster* Jan van Dam en *meyster* Willem van Lamsweerde nog volgen. In 1577 wordt het huis gehuurd door Jan Corneliszoon van Resandt de Jonge, *'raidt des conincklycke majesteyt inden hove van Utrecht'*. In de 18de eeuw houdt notaris Willem van Vloten kantoor op Kromme Nieuwegracht 86. Kromme Nieuwegracht 84 is aan het eind van de 19de eeuw en begin van de 20ste eeuw het kantoor van de notaris Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff senior en zijn zoon, die advocaat en notaris is. Deze zoon had eveneens een doctorstitel.

Het belang van Jan Pels' positie in de Utrechtse geestelijkheid wordt duidelijk bij de overdracht van de wereldlijke macht aan Karel V. In 1527 wordt de verkozen, maar niet gewijde bisschop Hendrik van Beieren de toegang tot de stad ontzegd. Hij gaat een bondgenootschap aan met Karel V. In ruil voor militaire steun is Hendrik van Beieren bereid afstand te doen van de wereldlijke macht over het Neder- en Oversticht. Als de wereldlijke macht in 1528 wordt overgedragen aan Karel V, een sleutelmoment uit de Utrechtse geschiedenis, is Jan Pels aanwezig bij de plechtigheid.¹³

Links is de trapgevel aan de voorzijde van het westelijke huis zichtbaar op een tekening van Jan de Beijer van 1736. In het midden de trapgevel van het westelijke huis aan de achterzijde met dakpannen op de treden, zoals die tot mei 2021 aanwezig waren. Rechts een foto van C.L. Temminck Groll van de achtergevel in april 1963. Voor de trapgevel, op het dak van het achterhuis, staat de duiventuil van de fraters van Utrecht.

Bouwhistorie: wie bouwde het westelijke huis met de trapgevels?

Op het westelijke perceel van het huidige Kromme Nieuwegracht 84 werd een huis gebouwd met trapgevels aan de voor- en achterzijde. Op de tekening van Jan de Beyer uit 1736 heeft het huis aan de voorzijde een trapgevel. Deze trapgevel verdwijnt bij de verbouwing van 1737. Aan de achterzijde is de trapgevel nog altijd aanwezig. In zijn bouwhistorische onderzoek karakteriseert Jan van der Hoeve het huis met de trapgevels als laatmiddeleeuws. Op basis van de maatvoering van de gebruikte bakstenen en de oorspronkelijke kapconstructie vermoedt hij dat het huis in de late 15de eeuw of vroege 16de eeuw is gebouwd.

Het onderzoek naar de eigenaren en bewoners geeft een mogelijk antwoord op de vraag wie het huis met de trapgevels heeft gebouwd. Gegeven Van der Hoeves datering zijn er vier bouwheren mogelijk: Steven van Rumelaer, Willem Buser alias Byndop, Willem Claes Meyertszoon en zijn vrouw Jannighen Wouter Bogertsdochter en Jan Pels.

Op basis van de overwegingen in bijlage 3 ligt het voor de hand dat Steven van Rumelaer het westelijke perceel na 1456/57 kocht van zijn tante Christine van Rumelaer en dat hij het vóór 1494/95 weer verkocht. Mogelijk verkocht hij het perceel in 1492 toen hij deken werd van het kapittel van Sint-Pieter en in de immunitet van Sint-Pieter is gaan wonen. We weten het niet. Het feit dat hij het perceel al gekocht lijkt te hebben voordat zijn tante Christine overleed, kan erop duiden dat hij plannen had met het perceel. Overigens zijn van hem geen buiten-echtelijke kinderen bekend, wat in die tijd een goede reden was voor het aanhouden van een huis buiten de immunitet. Alles overwegend, is Steven van Rumelaer een mogelijke bouwheer van het huis met de trapgevels.

Willem Buser alias Byndop kocht het perceel Kromme Nieuwegracht 84 vermoedelijk al vóór 1494/95. In ieder geval kocht hij toen het belendende perceel Kromme Nieuwegracht 86, waar hij zelf woonde en waar hij waarschijnlijk zelf een nieuw huis had laten bouwen. Daar bleef hij wonen tot het eind van zijn leven rond 1517. Willem Buser ligt daarom wellicht minder voor de hand als bouwmeester van het nieuwe huis op het westelijke perceel van Kromme Nieuwegracht 84.

Na Willem Busers dood gaat het pand in de verhuur. Huurder Gijsbert Bomert mag in het huis blijven wonen als Willem Busers dochters het huis in 1519 aan Willem Claes Meyertszoon en Jannighen Wouter Bogertsdochter verkopen. De nieuwe eigenaren verkopen het huis al na een jaar door aan Jan Pels. Het ligt dan ook minder voor de hand dat Willem en Jannighen het huis met de trapgevels hebben gebouwd. Jan Pels kende een mooie carrière en had geld om zijn bezit rond de Pausdam steeds verder uit te breiden. Jan Pels was vanaf 1510 voor driekwart eigenaar van De drie Papegaaijen dat op het oostelijke perceel stond. Het laatste kwart van het eigendom was nog in bezit van de familie Van Rumelaer. Het gedeelde eigendom belemmerde Jan Pels waarschijnlijk om veel in De drie Papegaaijen te veranderen. Een hypothese is dat hij door het gedeelde eigendom zijn 'droomhuis' niet kon verwezenlijken op het oostelijke deel van het perceel. Mogelijk bouwde Jan Pels het huis met de trapgevels op het westelijke perceel om zijn droom alsnog te verwezenlijken.

Hoewel het Jan Pels voor de wind gaat wat zijn carrière betreft, kent zijn persoonlijk leven een aantal treurige momenten. Het lijkt erop dat Jan Pels wettig getrouwd was voordat hij in 1518 tot priester werd gewijd. Zijn vrouw Liesbeth sterft waarschijnlijk al snel na de geboorte van hun kinderen Alijdt en Dirck. In 1532 verliest Jan zijn schoonzoon, de man van Alijdt, en na een noodlottig incident ook zijn zoon Dirck.¹⁴ Dirck was getrouwd met Mechtelt, een dochter van Jan Evert van Benschop. Als Dirck Pels en zijn zwager brouwer Dirck Janszoon van Oostrum op 15 april 1537 een avondje gaan drinken, loopt een woordenwisseling volledig uit de hand:¹⁵ *'Aldaer tsamen den wijn gedroncken ende beijde wel bij drancke wesende metten anderen veele woerden gehadt van diversche materien sulcx dat zij vechtende zijn geworden ende d'een den anderen seer leelicken gewont hebben.'* Het blijft niet bij verwondingen. Dirck Pels overlijdt enkele dagen later. Doodslag leidt in die tijd tot zware straffen, maar er bestaat een mogelijkheid tot gratie (*remissie*). Het gratieverzoek is bewaard gebleven. Jan Pels vertegenwoordigt in het proces de vrienden en familie van zijn overleden zoon. De burgemeesters en de schepenen van Utrecht handelen de zaak af. Op 17 augustus 1537 leggen zij Dirck van Oostrum een boete op van 80 karolusguldens tot *'keyserlicke majesteyts profijt'*.¹⁶

Jan Pels overlijdt enkele jaren later, ergens tussen 4 januari 1542 en 22 maart 1543.¹⁷ Het perceel aan de Herenstraat wordt verkocht. De beide huizen van Kromme Nieuwegracht 84 gaan in de verhuur. De eigenaren zijn dan Jan Pels' kleindochters Mechtelt en Elysabeth, de kinderen van de overleden Dirck Pels. Zij zijn nog onmondig en mogen zelf nog geen vastgoed verkopen. Daarvoor hebben ze een voogd nodig. Na de dood van hun vader was hun grootvader Jan Pels mogelijk hun voogd. In ieder geval worden er in 1544 twee nieuwe voogden aangesteld door de schout en burgemeesters.¹⁸ Beiden zien we zo'n twee jaar later terug als Kromme Nieuwegracht 84 op 17 juni 1546 wordt verkocht.¹⁹ De verkoop geschiedt in de vorm van een 'eeuwige erfpacht', hetgeen de koper verplicht jaarlijks een bedrag over te maken aan Mechtelt en Elysabeth Pels.

Elysabeth Pels lijkt niet rancuneus te zijn geweest. Als dochter van de omgekomen Dirck Pels trouwt ze namelijk met Jan de Wit van Oostrum, nota bene een zoon van Dirck van Oostrum, door wiens hand haar vader was gestorven. Blijkbaar had de doodslag geen negatieve gevolgen voor de relatie tussen de families Pels en Van Oostrum.

Rond het midden van de 16de eeuw kan men tegen betaling de klokken van de Dom laten luiden bij het overlijden van een dierbare. Vanaf dat moment zijn er ook registers van de bijbehorende betalingen bewaard gebleven. Elysabeth wordt op 8 augustus 1591 twee uur lang overluid met de Mariaklok.

Jan van Dam (1546 – 1569)

Op 17 juni 1546 komen de beide percelen van Kromme Nieuwegracht 84 in bezit van *meyster* Jan van Dam, *vicarius then doem tUtrecht*. Voor de duidelijkheid wordt in het transport gesproken over twee percelen *'besyden malcanderen'*. Er is nog sprake van twee huizen die afzonderlijk worden verhuurd. Zelf woont Jan van Dam al in het oostelijke van de beide huizen, De drie Papegaaijen. Het deel van dit laatste huis dat nog in handen is van de familie Van Rumelaer wordt geschat op een zesde. Men lijkt het niet precies te weten. Als het anders is, zal het later verrekend moeten worden, staat in de akte. De opmerking over verrekening is niet onterecht. We weten immers dat Berent van Rumelaer driekwart van het huis aan Jan Pels verkocht. Het is onduidelijk of er in de tussentijd een transactie heeft plaatsgevonden. Mogelijk is er nog een deel verkocht, maar niemand lijkt het nog precies te weten.

Jan van Dam is een van de Utrechters die aan het begin van de 16de eeuw de pelgrimstocht naar Jeruzalem onderneemt. Waarschijnlijk nam hij net als vele bedevaartgangers uit die tijd de boot in Venetië. De Venetiaanse reders zorgden voor een 'all-in' reis per zeilschip en leverden ook in het Heilige land veelal de reisleader. Het is vrij bijzonder dat we van een bewoner uit de 16de eeuw weten hoe die eruit zag. Van Jan van Dam hebben we, als gevolg van zijn pelgrimstocht, wel een beeld.

Jan van Dam geschilderd door Jan van Scorel of Antonius Mor.

Jan van Dam liet zich namelijk met zijn reisgenoten vereeuwigen door de schilder Jan van Scorel (1495 – 1562), die ook zelf naar Jeruzalem was geweest, of door diens leerling Antonius Mor (1520 – 1577), de latere hofschilder van Philips II. De schilder beeldde de pelgrims van de Jeruzalembroederschap uit bij hun deelname aan de Palmpasentocht, die werd gehouden tussen de Domkerk en de Pieterskerk. Bij het schilderij is geschreven: *'Heer Ian van Dam vicarius then domme; Hierusalem sach ic na mijn begeren; Dusent vijfhondert een en veertich alomme; screef men na die geboort ons heeren.'* Op basis van de opstelling, die veel moderner is dan die op de eerdere schilderijen, is het schilderij soms toegeschreven aan Antonius Mor. Van Mor wordt gezegd dat hij al zoveel psychologisch inzicht had ontwikkeld dat geen model zijn ware aard voor hem kon verbergen: *'De voorste figuur, domvicaris Jan van Dam, kijkt ons in zijn witte superplie deugdzaam aan. Maar niemand kan ontkomen aan de indruk dat er een hoop schijnheiligheid steekt achter zijn zure, halve glimlach.'*²⁰

Waarschijnlijk hing het schilderij met de andere schilderijen van de leden van de broederschap in de Palmitentempel op de hoek van de Minrebroederstraat en het Janskerkhof, een twaalfhoekig gebouw dat de broederschap sinds 1544 in bezit had. In de transportakte van 14 maart 1544 tekende Jan van Dam mee.²¹ In 1545 werd hij de financiële man van de broederschap, de *kameraar*, en bleef dat tot 1548. Vanaf 1552 tot zijn dood in 1568 bekleedde hij het ambt van deken van de broederschap.²²

Loeff van der Haer, Wilhelmina van Culemborg en Hectoria van Hoxwier (1569 – 1581)

Op 7 maart 1569 wordt het huis uit de boedel van Jan van Dam verkocht aan *joncheer* Loeff Janszoon van der Haer (1540 – 1598) en Wilhelmina Gerritdochter van Culemborg (†1577). De geestelijkheid maakt plaats voor een bestuurder. Opnieuw wordt de naam De drie Papegaaijen gebruikt voor het oostelijke van beide huizen. Ook wordt vermeld dat Stephanie van Ruytenberg, de dochter van Elisabeth van Rumelaer, nog een zesde deel van dat oostelijke huis in bezit heeft. Enkele jaren later zal zij haar deel aan Loeff van der Haer verkopen en is De drie Papegaaijen helemaal in zijn bezit.

Het lijkt erop dat Loeff en Wilhelmina niet zelf in het huis zijn gaan wonen. Vermoedelijk hebben ze het pand als belegging gekocht en verhuren ze het. Ze hebben namelijk ook elders vastgoed.

Net als over Jan Pels en Jan van Dam, is er ook over Loeff van der Haer veel informatie bewaard gebleven. Dat is mede te danken aan een functie die hij uitoefent. Als Loeff van de Haer het huis koopt, is hij sinds enkele jaren de kameraar van het waterschap Lekdijk Bovendams, een functie die hij van zijn vader Jan van der Haer had overgenomen.²³ Een discussie over de wijze waarop de benoeming van de kameraar was geregeld is een van de redenen dat er zoveel bekend is over Jan en Loeff van der Haer. Hoewel er was afgesproken dat de benoeming van Jan van der Haer slechts voor drie jaar zou zijn, voldeed Jan van der Haer zo goed, dat hij door de keizer steeds werd herbenoemd. Dit zette weliswaar kwaad bloed, maar de macht van Karel V was te groot om er iets aan te doen. Jan van der Haer beheerde de Lekdijk onafgebroken gedurende 32 jaar. In 1567 werd hem, alsof het de natuurlijkste zaak ter wereld was, zijn zoon Loeff van der Haer als adjunct toegevoegd met het recht van opvolging. Loeff van der Haer volgt zijn vader op en wordt tevens benoemd tot kameraar van de Staten van Utrecht. In die laatste hoedanigheid is hij betrokken bij een cruciale gebeurtenis in de geschiedenis van Utrecht aan het eind van de Spaanse bezetting. Hij betaalt als kameraar van de Staten namelijk de troepen die betrokken zijn bij het beleg en de inneming van de burcht Vredenburg.²⁴ De Spanjaarden worden uit Utrecht verdreven en de burcht Vredenburg zal niet lang daarna worden afgebroken. Op 9 oktober 1577 kiest de provincie Utrecht voor de prins van Oranje en sluit zich daarmee definitief aan bij de opstand. Deze keuze leidt echter ook het einde van Loeff van der Haers carrière in. Nu de machtsverhoudingen zo anders liggen, steekt de oude vete rondom de benoeming van de kameraar haar kop weer op. Op 16 april 1578 besluiten de Staten *'achtervolgende die privilegiën hun gerestitueert'* Loeff van der Haer uit zijn functies te ontslaan.

Enkele maanden voor zijn ontslag sluit Loeff van der Haer een bijzondere financiële transactie. Op 9 december 1577 leent de *'erentfeste ende vrome joncheer Loeff van der Haer, cameraer vande staten der landen van Utrecht'*, geld van Jan Corneliszoon van Resandt de Jonge, *'raidt des conincklycke majesteyt inden hove van Utrecht'*, die op dat moment Kromme Nieuwegracht 84 huurt. De verhuurder leent dus van de huurder, wat toch wel bijzonder is. Loeff van der Haer leent 600 karolusguldens op onderpand *'van audts thys Inde Drie Papegaeyen'*.²⁵ Het is niet duidelijk of deze lening een eerste symptoom is van mogelijke financiële problemen bij Loeff van der Haer.

Rond dezelfde tijd overlijdt Loeff van der Haers vrouw Wilhelmina van Culemborg. Een zoon overlijdt in 1579. Beiden worden overluid. Loeff trouwt opnieuw. Nu met Hectoria van Hoxwier (1543 – 1615), die zelf weduwe is.²⁶ Ondanks het huwelijk met een telg uit een gegoede familie, lijken de geldzorgen verder toe te nemen. Op 18 januari 1580 leent Loeff van der Haer opnieuw *f* 500 op onderpand van het huis De drie Papegaaien.²⁷ De totale schuld op het huis bedraagt nu *f* 1200. Op 12 november 1580 wordt de inventaris van een ander huis van Loeff van der Haer voor *f* 800 verkocht om hiermee een openbare verkoping te voorkomen. Niet lang daarna gaat Kromme Nieuwegracht 84 in de verkoop. Op 3, 10 en 16 maart 1586 transporteren Loeff van der Haer en Hectoria van Hoxwier grondstukken bij het Utrechtse dorp Schalkwijk.²⁸ Alles lijkt erop dat hij geld nodig had. Hoe erg de problemen waren en of Loeff van der Haer zijn leven financieel weer op de rails heeft gekregen, weten we niet. Wel weten we dat hij, nadat hij in 1598 is overleden, wordt overluid met de grootste klok van de Domtoren, de Salvator. Gelukkig was daar nog wel geld voor.

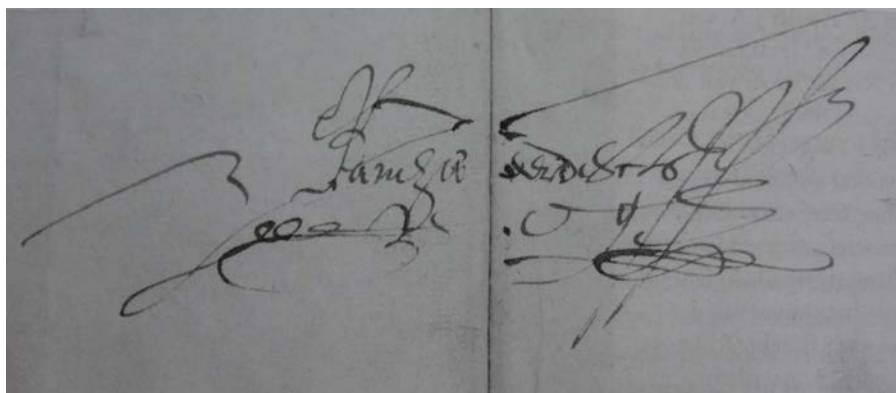
Willem van Lamsweerde en Aeltgen van der Maeth (1581 – 1583)

Op 18 november 1581 krijgen meyster Willem van Lamsweerde en Aeltgen Jansdochter van der Maeth Kromme Nieuwegracht 84 in bezit. Het huis wordt beschreven als: 'dye alinge huijsinge, erff ende hoffstede', dus niet meer als twee huizen. Het huis wordt nog wel De drie Papegaaijen genoemd. Willem van Lamsweerde woont er al op het moment dat hij het huis koopt. Willem van Lamsweerde neemt de hypotheek van f 1200 over en betaalt een jaarlijkse rente van 'een penninck zestien' ofwel 6¼%.

Willem van Lamsweerde heeft net als Steven van Rumelaer, Willem Buser alias Byn-dop, Jan Pels en Jan van Dam nauwe banden met de kapittels. Vanaf 1575 is Willem van Lamsweerde secretaris van het Domkapittel, een functie die hij twintig jaren vervult. Het Domkapittel leverde in die tijd ook steeds de secretaris of *geheimschrijver* van de Staten van Utrecht. Zijn rol in de canon van de Utrechtse geschiedenis verdient Willem van Lamsweerde bij de totstandkoming van de Unie van Utrecht in 1579. Sterker nog: hij is degene wiens handtekening onder de Unie van Utrecht staat!

In 1579 benoemen de Staten van Utrecht Willem van Lamsweerde tot het raad- en rentmeesterschap van de domeinen van Utrecht.²⁹ Als Willem van Lamsweerde in 1581 Kromme Nieuwegracht 84 in bezit krijgt, wordt hij dan ook *rentmeester vande domeynen ende raedt* genoemd. Lang heeft hij er niet gewoond. In 1582 koopt hij het slot Valckesteyn in Poortugaal en niet veel later verkoopt hij zijn huis aan de Kromme Nieuwegracht.

Handtekening van secretaris Willem van Lamsweerde over twee pagina's van het manuscript van de Unie van Utrecht.

Net als bij Loeff van der Haer eindigt de loopbaan van Willem van Lamsweerde abrupt. Na de val van Antwerpen in 1585 vragen de Staten-Generaal koningin Elisabeth van Engeland om bescherming tegen de naderende Spaanse troepen. Zij stuurt graaf van Leicester naar Utrecht, wiens bestuur tot veel spanningen leidt. Na zijn komst worden de gematigde leden van de voormalige Utrechtse regering vervangen. Willem van Lamsweerde komt in conflict met Leicester en wordt verbannen: 'Willem van Lamsweerde, wiens naam in 's Lands historie is vereeuwigd geworden, doordien hy de Utrechtsche Unie, ten jaare 1579, onderteekende, als Sekretaris der Staaten van dat gewest, welk ambt hy, 20 jaar lang, bekleed heeft. Hy was, thans, Rentmeester der Domeinen van het Sticht, en met [...] veele anderen, op den laatsten van Hooimaand deezes jaars, ter Stad uitgezet.'³⁰ Op 7 oktober 1586 krijgt Van Lamsweerde asiel in Holland.

Jacob de Valladolyt en Wilhelmina van Praet van Moerkercken (1583 – 1592)

Jacob de Valladolyt, heer van Sombeeck (†1588), koopt het huis op 9 september 1583. De naam De drie Papegaaijen komt in de leveringsakte niet meer voor. Niet lang daarvoor is Jacob getrouwd met de nog jonge bruid Wilhelmina van Praet van Moerkercken (1565 – 1650).³¹ Jacob de Valladolyt komt uit een regentenfamilie uit Zeeland. Zijn familie behoorde tot de kleine groep ingeburgerde Spanjaarden in Middelburg. Stamvader Jan de Valladolyt kreeg in 1465 poorterschap van Middelburg. Hij trad niet alleen op als vertegenwoordiger van de Spaanse natie, maar had ook een eigen schip. De familietraditie van onderhandelaar werd voortgezet door meester Jacob de Valladolyt senior, de vader van de Jacob die Kromme Nieuwegracht 84 koopt.³² Met Sombeeck of Sompeecken wordt waarschijnlijk de heerlijkheid Sombeke in Belgisch Oost-Vlaanderen bedoeld, wat tegenwoordig hoort bij de gemeente Waasmunster.

Net als Jan van Dam en Willem van Lamsweerde woont Jacob de Valladolyt al in het pand op het moment dat hij het koopt. Lang heeft Jacob niet kunnen genieten van zijn bezit. Op 7 november 1588 wordt de heer van Sombeeck overluid. Als man van stand eveneens met de Salvator. Zijn weduwe Wilhelmina Praet van Moerkercken verkoopt Kromme Nieuwegracht 84 in 1592. Zij blijft wel in de buurt. In 1598 koopt ze een huis om de hoek: Nieuwegracht 14. Wilhelmina, vrouwe van Sombeeck, wordt op 17 mei 1650 overluid. Ze is 62 jaar weduwe geweest. Ze lijkt niet te zijn hertrouwd.

De kleine eeuw van De Waal van Vronesteyn (1592 – <1698)

Johan van Driel en de Van Rumelaers woonden zo'n 120 jaar op de Kromme Nieuwegracht. Jan Pels woonde er 36 jaar en Jan van Dam zo'n 25 jaar. Daarna volgden een aantal relatieve 'short stayers'. De familie De Waal van Vronesteyn, die vanaf 1592 eigenaar wordt, zal drie generaties lang op de Kromme Nieuwegracht blijven. In totaal een kleine eeuw. Kromme Nieuwegracht 84 wordt weer een winterresidentie, net zoals dat bij de Van Rumelaers het geval was. In de zomer verblijft de familie op de ridderhofstad Vronesteyn bij Jutfaas.

Op 2 oktober 1592 krijgen *joncker* Frederick de Waal van Vronesteyn (1549 – 1617) en *joffrouwe* Johanna van Amstel van Mynden (1552 – 1632) de sleutel van hun nieuwe huis: '*die alinge huysinge ende erve, hoff, hofsteede ende achterhuysinge*'.³³ De overdracht is '*mit allen glaesen, glaesraempten ende allet gene daer eertvast ende negelvast inne is*', maar ook een groot deel van de inboedel blijft in het huis.

Voor Frederick de Waal van Vronesteyn zal het een bijzonder moment zijn geweest dat hij weer in Utrecht mocht wonen. Hij was namelijk door Philip II verbannen uit Utrecht en leefde daarna in Bremen en in het Hollandse IJsselsteyn. Zijn verbanning had nog te maken met Fredericks vader Adriaen de Waal van Vronesteyn. Die had het Verbond der Edelen ondertekend en werd daarom in 1567 op bevel van de hertog van Alva gevangen genomen en in de burcht Vredenburg opgesloten. De documenten over zijn proces zijn bewaard gebleven.³⁴ Er zijn veel getuigen die verklaringen afleggen in het voordeel van Adriaen de Waal van Vronesteyn. Eén van die getuigen kennen we toevallig: Loeff van der Haer, die dan 27 jaar is, getuigt dat hij heeft horen zeggen dat Adriaen de Waal van Vronesteyn vernielingen in de Geerte- en Nicolaaskerk heeft weten te voorkomen. Het zal niet veel helpen. Dat geldt ook voor Adriaens eigen verweer dat hij '*wel by drancke*' was toen hij het Verbond der Edelen ondertekende en dat zijn ondertekening zeker niet als een aanval op het katholieke geloof moest worden gezien. Adriaen de Waal van Vronesteyn wordt door de Raad van Beroerten gevonnist en zijn goederen verbeurd verklaard. Op het plein voor Vredenburg wordt hij op 25 augustus 1568 tegelijkertijd met tientallen anderen onthoofd. Ondanks beschuldigingen van het tegendeel, lijkt Adriaen

de Waal van Vronesteyn trouw te zijn gebleven aan het katholieke geloof, net als zijn kinderen en kleinkinderen. Een getuige verklaart dat Adriaen de Waal van Vronesteyns laatste woorden luiden: *'Ick sterve bij mijn ouders ende voerouders geloof'*.

Hoewel er later zou worden vastgesteld dat Adriaen de Waal van Vronesteyns proces een rechterlijke dwaling betrof, bleef de smet van afvallige van de katholieke kerk, majesteitsschenners en deelnemer aan de beeldenstorm nog jarenlang kleven aan het nageslacht. Dat nageslacht had ook te lijden van het feit dat er geen inkomsten meer waren uit de verbeurd verklaarde goederen. Zoon Frederick de Waal van Vronesteyn doet diverse pogingen om de verbeurde goederen van zijn vader weer in bezit te krijgen. Hij reist daarvoor zelfs naar Spanje. Uiteindelijk slaagt hij erin om de ridderhofstad Vronesteyn weer in bezit te krijgen. In 1582 trouwt Frederick met Johanna van Amstel van Mynden, dochter van Cornelis van Amstel van Mynden en Josina van Spaarnwoude. Ook hier komen we een bekende tegen. Heel toevallig staat Cornelis van Amstel van Mynden als vierde Jeruzalemganger op het schilderij met Jan van Dam.³⁵

Frederick de Waal van Vronesteyn sterft op 18 april 1617 op de Kromme Nieuwegracht: *'op goede Vrijdach omtrent 9 uren voor de middach binnen Utrecht in zijn huys, staende aen Sint Meertensdam int bijwesen van veel vrienden is seer christelick in den Heer gerust jonkheer Frederik de Wael van Vronesteyn.'* Zijn vrouw Johanna blijft op de Kromme Nieuwegracht wonen tot haar dood in 1632. De enige zoon Gerard de Waal van Vronesteyn wordt heer van Vronesteyn. Hij trouwt in 1608 met Wilhelmina van Amstel van Mynden en krijgt met haar negen kinderen. Gerard heeft in een familieboek veel van zijn familiegeschiedenis vastgelegd. Uit dat boek blijkt dat zijn eerste zes kinderen niet op Vronesteyn worden geboren, maar op het slot Loenersloot, het ouderlijke huis van zijn echtgenote Wilhelmina. De oudste dochter Johanna wordt daar in 1609 geboren.³⁶ Op 10 september 1617, enkele maanden na de dood van zijn vader Frederick, schrijft Gerard in zijn familieboek dat het zevende kind geboren is *'ten huysen van mijn moeder binnen Utrecht'*. Het kind krijgt de naam Beatrix. In het huis van Gerards moeder, Kromme Nieuwegracht 84, worden later nog twee kinderen geboren: Sweder (1619) en Willem (1622).

Van Gerard de Waal van Vronesteyn wordt verteld dat hij een degelijke katholiek is en een *'fijnbesnaarde edelman'*, een man *'van beschaving en ontwikkeling'*. De toon van zijn brieven steekt aangenaam af bij die van zijn Gelderse familieleden. Hij correspondeert met zijn dochters in het Frans en met zijn zonen Joost en Willem in het Latijn. Hij is ook zeer principieel en daardoor geen *'gemakkelijk heer'*.³⁷ Zo is hij erg ontstemd over het feit dat zijn dochter Philippa en een nichtje Catrina de Waal een groot legaat krijgen van zijn moeder Johanna. In de notities van de bekende Utrechtse geschiedschrijver Arnout van Buchell van 9 april 1635 wordt daarover gezegd dat Philippa haar vader *'in gijzeling'* liet vastzetten, omdat hij bepaalde erfstukken weigerde over te geven.³⁸ Een ruzie met Catrina loopt zo hoog op dat deze in grote haast door een dakvenster het huis van Gerard ontvlucht naar het huis van Mechteld de Lange, de weduwe van Anton van Schaick, die op Kromme Nieuwegracht 86 woont. Daarbij worden ook spullen uit het huis gehaald: *'...tevoerens met mobilia door de dacvensteren uyt myn huys met haer hulp hebbende sleepende, alles luttel tot mynder baete,'* aldus Gerard de Waal van Vronesteyn.

Beatrix de Waal van Vronesteyn en Philipp von Zesen - love of his life?

In de tweede wereldoorlog ontstaat er een discussie tussen J.H. Scholte en W. Graadt van Roggen over de in 1645 verschenen sleutelroman *Adriatische Rosemund* van de Duitse auteur Philipp von Zesen. Scholte situeert de roman in Amsterdam. Graadt van Roggen betoogt dat het boek van Von Zesen zich in Utrecht afspeelt en dat de centrale figuur in de roman, Rosemund, gelijk staat aan Beatrix de Waal van Vronesteyn.³⁹ Graadt van Roggen gaat ervan uit dat Beatrix ook een van de 'drei schöne Jungfrauen zu Uträcht' is, zoals die worden genoemd in een gedicht van Von Zesen. In het bijzondere Duits van Von Zesen luidt dit *Lohb-lihd* als volgt:

*Wi manchen stärn der himmel führet,
So manche jungfrau läbt in dihr,
O schönes Uträcht, die dich zihret,
Und brücht, wi stännen, hoch härführ.
hihrunter kan nichts schöners sein,
Als Kobed, Ledar, Awelein.*

De etiquette van zijn tijd verbood dat hij de echte namen van de drie vrouwen gebruikt. Von Zesen nam daarom zijn toevlucht tot anagrammen: het met dezelfde letters van een naam vormen van een andere naam. Graadt van Roggen meent dat Kobed mogelijk Anna Regina von Bodeck is, de dochter van Johan van Bodeck, heer van Marwits en Hirtsveld. Van Bodeck woonde in die tijd op Kromme Nieuwegracht 80, slechts één deur verwijderd van de familie De Waal van Vronesteyn. Awelein zou volgens Graadt van Roggen duiden op een vrouwelijk lid van de familie De Wael van Vronesteyn ('Wael-in') en wel om Beatrix de Waal van Vronesteyn.

Volgens Graadt van Roggen zijn Philipp Von Zesen en Beatrix verliefd, maar is een verloving uitgesloten. De vader van Von Zesen was Luthers dominee en dat paste niet bij het rooms-katholieke geloof van Beatrix' vader, Gerard de Waal van Vronesteyn. Volgens Graadt van Roggen vertrekt Von Zesen daarna uit Utrecht en schrijft hij, met gebroken hart, zijn roman. Beatrix was nog ongehuwd bij het verschijnen van de roman. Later trouwt ze met jonkheer Balthasar van Bueren, heer van Zuytoort en Amelisseweerd. Slechts vier jaar later, op 12 juni 1653, overlijdt ze, 36 jaar oud.

Gerards vrouw Wilhelmina overlijdt op 22 maart 1642 na een 'uytteerende sieckte' op het huis Vronesteyn in het bijzijn van Gerard en vier van haar kinderen. Ze wordt op 24 maart overluid en in de kerk te Jutfaas begraven 'op het choor'. Gerard de Waal van Vronesteyn sterft in 1647 'haestelyck op sijn stoel sittende van een overval van een caterre'. Alleen zijn oudste dochter Johanna en zijn bediende Johan zijn erbij.

Er zijn dan nog vijf van zijn kinderen in leven: Joost, Willem, Johanna, Josina en Beatrix. Die verdelen de boedel in vijf delen of 'loten'.⁴⁰ Het huis aan de Kromme Nieuwegracht wordt verdeeld over het tweede en het vierde lot. Het tweede lot valt op Willem en het vierde op Johanna. Willem de Waal van Vronesteyn is commandeur van de Ridderlijke Duitse Orde der Balijs. Na de Reformatie wordt hij in 1635 uit zijn functie ontheven, vanwege zijn rooms-katholieke geloof. Zijn vader Gerard richt zich vervolgens met succes tot de prins van Oranje en pleit ervoor Willem vrij te stellen van een 'eet strydigh teegen sijn religie'. In 1640 wordt hij weer toegelaten tot de orde. Overigens vertoont Willem de Waal van Vronesteyn onder invloed van alcohol, net als zijn overgrootvader Adriaen, onbezonnen gedrag. Zo jaagt hij er in 1650 in een dronken bui te Antwerpen f 2000 doorheen. Hij sterft aan de *legersiechte*, op 29-jarige leeftijd. Op 29 september 1651 wordt hij overluid.

Beatrix de Waal van Vronesteyn.

Josina de Waal van Vronesteyn, tussen 1625 en 1649 geschilderd door Cornelis van Poelenburg, die een atelier had op de Herenstraat.

Odilia van Wassenaer, weduwe van Joost van Amstel van Mynden, verkoopt in 1664 een stukje van haar grond, het huidige Herenstraat 14.

Na de dood van Willem (1651), Beatrix (1653) en Joost (1670) blijven de zussen Johanna en Josina de Waal van Vronesteyn alleen achter.

We weten uit het testament van Gerard de Waal van Vronesteyn dat er achter Kromme Nieuwegracht 84 een stal stond en een klein huisje. Het lijkt erop dat deze stal niet langer voldoet aan de eisen en wensen van de beide dames. Johanna de Waal van Vronesteyn koopt in 1664 een stukje grond van Odilia van Wassenaer, de weduwe van Joost van Amstel van Mynden.⁴¹ Dit stukje grond is gesitueerd ten westen van het poortje dat toegang gaf tot Kromme Nieuwegracht 84 en komt overeen met het huidige Herenstraat 14. Op het perceel wordt een stal en koetshuis gebouwd.

Johanna en Josina maken in 1672 de inval van de Fransen mee en zijn in 1674 getuigen van de grote storm die het middenschip van de Dom in puin legt. In 1678 maken ze hun testament op. Dat gebeurt in hun huis aan de Kromme Nieuwegracht. Het testament mag pas worden geopend als beide zussen zijn overleden.⁴² Mogelijk begint het geld van de zusters langzaam op te raken. Op 2 maart 1679 sluit Johanna de Waal van Vronesteyn een hypotheek af op haar huis. Enkele maanden later sterft ze. Na Johanna's dood, vertrekt ook haar zus Josina. Ze sterft op 26 april 1683 in de abdij van Leeuwenhorst en wordt in Jutfaas begraven.

De wijnhandel van Johannes en Ignatius Ketel (<1698 – 1734)

Niet lang na de dood van Johanna de Waal van Vronesteyn gaat het huis Kromme Nieuwegracht 84 in de verhuur. De huurders zijn Johannes Ketel en Elisabeth van Schayck. Met hun komst lijkt het definitief gedaan met de geestelijken en met de adellijke geslachten die Kromme Nieuwegracht als winterresidentie gebruiken. Er komt nu een ondernemersfamilie op de Kromme Nieuwegracht 84. Johannes Ketel wordt *wyncoper* genoemd, maar lijkt meer beroepen te hebben uitgeoefend. Zo wordt hij ook *boekverkoper* genoemd en *collecteur van de impost op turf*, een belasting op het gebruik van turf. Johannes Ketel is ook regent bij de Rooms-katholieke Aalmoezenierskamer, die in de stad Utrecht verantwoordelijk is voor de armenzorg onder de katholieke bevolking. Op 24 juni 1684 verhuurt hij 'sijne gehuijrdede huijsinge ende erve' onder aan Hendrik van Bronkhorst.⁴³ Misschien heeft Johannes het door al deze andere activiteiten te druk om zich volledig op de wijnhandel te richten. Misschien had hij ook gewoon geld nodig om het grote huis te onderhouden.

Op 20 maart 1692 is Johannes Ketel ziekelijk en ligt in bed. Een goed moment om een testament bij te werken. Uit dat testament blijkt dat Johannes en Elisabeth wonen op de 'Nieuwegracht ontrent St Martensdam'. Niet veel later sterft Johannes Ketel. Het is niet geheel duidelijk of het huis dan al in het bezit is van de familie Ketel of dat ze het nog huren. In 1698 is dat eigendom in ieder geval volledig in handen van Elisabeth, nadat ze de hypotheek heeft afgelost, die Johanna de Waal van Vronesteyn nog in 1679 had afgesloten. Elisabeth zelf overlijdt op 17 oktober 1708 op de Kromme Nieuwegracht. Haar bezittingen worden verdeeld onder haar drie kinderen: Hendrica Jacoba, Ignatius Xaverius en Maria Laurentia. Hendrica Jacoba Ketel verkoopt haar erfdeel in het huis direct aan haar broer en zus.

In 1709 trouwt Ignatius (1677 – 1728) met Maria Margareta van Lakerveld. Uit de huwelijksvoorwaarden blijkt dat hij zijn helft van het huis Kromme Nieuwegracht 84 inbrengt en de andere helft huurt van zijn zus Maria Laurentia. Ignatius lijkt geen *wyncoper* te willen worden, zoals zijn vader. Hij komt in 1692 in de registers van het gilde voor als leerling bij een goud- of zilversmid. In 1702 wordt hij lid van het gilde.⁴⁴ Ondanks zijn inspanningen als edelsmid, lijkt Ignatius toch als koopman in wijnen te eindigen. In ieder geval wordt hij na 1714 zo aangeduid.

1664 Johanna de Waal van Vronesteyn

Net als bij zijn vader en moeder het geval was, gaat een deel van het huis in de verhuur. Op 10 december 1711 gaat Ignatius Ketel een huurovereenkomst aan met Jacques Cler, *coopman in wynen*. Op 6 februari 1712 wordt opnieuw een huurcontract opgemaakt. Opvallend, want de inkt van het eerste contract is nog maar enkele weken droog. Mogelijk heeft een en ander met het congres te maken dat zou leiden tot de Vrede van Utrecht. Het nieuwe contract heeft een optie tot verlenging voor tenminste de duur van het congres. De eerste diplomaat arriveert op 16 januari 1712, slechts enkele dagen na het afsluiten van het eerste huurcontract. Overal in de stad worden goede zaken gedaan. Paushuize en Kromme Nieuwegracht 80 worden voor de duur van het congres verhuurd. Het congres leidt ook tot nieuwe bedrijvigheid. Tussen de verblijven van de diplomaten verschijnen overal winkeltjes op de Kromme Nieuwegracht. De geestelijkheid en de adel maken plaats voor een winkelstraat. Bij de burens van Kromme Nieuwegracht 86 wordt een winkel voor pruiken geopend en daarnaast op Kromme Nieuwegracht 88 een winkel voor koffie en thee. Net om de hoek van de Nieuwegracht bevindt zich een bakkerij (Nieuwegracht 4) en later ook een *suykerbackerij* (2).⁴⁵ Ook voor *wijncoopers* zullen het goede tijden zijn geweest.

In februari 1713 komen Ignatius Ketel en zijn zus Maria Laurentia bij elkaar om nog enkele zaken rondom de erfenis te regelen. Maria Laurentia Ketel is ondertussen getrouwd met apotheker Cornelis van Woudenberg. Zij verkoopt in 1714 haar helft van het huis aan Ignatius.

Zoals we al bij Jan Pels, Loeff van der Haer en bij Gerard de Waal van Vronesteyn zagen, biedt een statig grachtenhuis geen bescherming tegen tegenspoed. De dood was een onlosmakelijk deel van hun leven. Dat geldt ook voor Ignatius Ketel en Maria van Lakerveld. Ze krijgen begin 1711 hun eerste kind: Jacoba Maria Ketel. In 1713 volgt een tweede meisje, Wilielma Henrica, maar dat overlijdt al na enkele maanden. Op 21 september 1714 wordt hun zoontje Joannes Cornelius Ketel gedoopt. Op 30 mei 1717 sterft opnieuw een kind. Er wordt geen naam genoemd. Mogelijk gaat het hier om een pasgeboren baby die overlijdt na een lastige bevalling. Op 26 juni van hetzelfde jaar sterft namelijk ook Ignatius' echtgenote Maria van Lakerveld. Ignatius wordt weduwnaar met de nog jonge kinderen Jacoba Maria (6 jaar) en Joannes Cornelius (2 jaar). Op 20 december 1717 sterft dan ook nog Joannes Cornelius. In vier jaar tijd moet Ignatius vier maal een gezinslid begraven. Jacoba Maria is het enige kind dat een volwassen leeftijd zal halen.

Alsof al deze tegenspoed niet genoeg is, gaat het financieel ook niet goed met Ignatius Ketel. Hij moet in 1725 *f* 1000 lenen en in 1727 nogmaals *f* 500. Hij sterft niet lang daarna, op 26 april 1728. Ignatius' enig overgebleven dochter Jacoba Maria Ketel, die net zeventien is geworden, is enig erfgenaam. Ze is jong getrouwd en woont met haar man Bastiaan Peereboom in Brussel. Zij erft het huis aan de Kromme Nieuwegracht en gaat het verhuren. Opnieuw blijkt het huis met zijn kelders zeer geschikt voor koopmannen in wijn. Wijnkoper Gijsbert Egeling wordt de nieuwe huurder. Zijn huurcontract loopt tot 1 november 1736, waarbij wordt afgesproken dat de huurder ook voor de tuin moet zorgen, wat wel zo handig is als je zelf in Brussel woont.

Verlies en dood op de gracht

Ignatius Ketel moest in een periode van vier jaar zijn vrouw begraven en drie van zijn kinderen. Als je de geschiedenis van de eigenaren en de bewoners op een rij zet, valt op hoeveel van hen met verlies en dood te maken hadden. Jan Pels verloor zijn vrouw Liesbeth waarschijnlijk op jonge leeftijd. Jans Pels' zoon Dirck kwam om het leven na een ruzie met zijn zwager Dirck van Oostrum. In 1577, als Loeff van der Haer 37 jaar oud is, verliest hij zijn vrouw Wilhelmina van Culemborg. Twee jaar later overlijdt een zoon. Jacob de Valladolyt sterft in 1588 net na zijn huwelijk met Wilhelmina van Praet van Moerkercken, die 65 jaar weduwe blijft. Van de negen kinderen van Gerard de Waal van Vronesteyn zijn er vijf nog in leven als hij in 1647 sterft. In 1722 sterft Cornelis van Woudenberg, de echtgenoot van Johannes Ketels dochter Maria Laurentia, op een VOC-schip op weg Kaap de Goede Hoop. Ze zijn nog maar net getrouwd. De eerste zoon van David Mill, naar zijn vader vernoemd, wordt in 1723 geboren en in 1724 begraven. In 1727 wordt er opnieuw een David Mill gedoopt, maar ook die sterft zeer jong. In 1810 verliest Christiaan Hendrik Schober zijn eerste vrouw Maria Margaretha de Vries, nadat er bij hen in 1806 een kindje dood geboren werd. Susanna Henriëtta, dochtertje van Carel Joseph en Maria Henriëtta van der Muelen, die in 1812 op Kromme Nieuwegracht 84 wordt geboren, komt niet meer voor in de volkstelling van 1813. Jacob Diderik Coenen van 's Gravesloot en Sara Johanna Balthazarina van der Upwich verliezen in de jaren 1815, 1820 en 1825 een kind. Jan Carel en Wilhelmina Pronckert verliezen hun zoon Jan Carel in 1817. In 1831 meldt Dirk Schrader, groefbidder uit de Jeruzalemsteeg, dat bij Guillaume Leignes Bakhoven een doodgeboren kind van het mannelijk geslacht is geboren. Ook in 1834 en 1814 overlijden kinderen. Van de dertien kinderen van Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff seniors vader, leven nog maar één zoon en drie dochters, wanneer hij in 1844 komt te overlijden.

Jacob Reaal (1734 – 1748)

Op 1 juni 1734 verkopen Bastiaan Peereboom en Jacoba Maria Ketel Kromme Nieuwegracht 84 aan *solliciteur-militair* Jacob Reaal. Op het huis rust nog een hypotheek ('plecht') van *f* 4000 à 3½% per jaar.⁴⁶ De koopprijs bedraagt *f* 9800, maar daar gaat de hypotheek die de koper overneemt nog van af. Jacob Reaal had enkele jaren eerder al het buurhuis Kromme Nieuwegracht 86 gekocht en geheel gerenoveerd, voordat hij daar zelf ging wonen. Jacob Reaal is een particuliere geldschietter die de soldij voor soldaten voorschiet. De provincies keerden de soldijen zelden op tijd uit. Om mouterij te voorkomen, fungeerden *solliciteurs-militair* als tussenpersoon tussen de overheid en de troepen en verzekerden de uitbetaling van soldij. Het lijkt erop dat Jacob Reaal als *solliciteur-militair* een aardig vermogen heeft verdiend. Jacob Reaal is, net als Johannes Ketel, regent bij de Aalmoezenierskamer.

Het huis wordt omschreven als *sekere grote huisinge, erve en hof, met een kleine hujsinge, stallinge en koetshujs daar achter*. We weten hoe de Kromme Nieuwegracht er rond deze tijd uitzag. Na vier eeuwen van schriftelijke bronnen, hebben we nu eindelijk de beschikking over een tekening.

Helemaal rechts zien we het grote huis Kromme Nieuwegracht 88 en links daarnaast Kromme Nieuwegracht 86, dat de kapitaalkrachtige Jacob Reaal enkele jaren daarvoor had verbouwd voordat hij er zelf ging wonen. Weer links daarvan zien we een hek, dat een klein erfje afsluit van de straat. Enkele meters achter de rooilijn staat het westelijke pand van Kromme Nieuwegracht 84. Op de tekening is te zien dat het huis aan de voorzijde een trapgevel heeft. Het pand links van het hek is het oostelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84. In de westelijke zijmuur van dat huis zien we nog een venster.

De huurder Gijsbert Egeling mag vooralsnog blijven zitten. Een paar maanden voordat zijn huur afloopt, sluit Jacob Reaal op 6 september 1736 een twaalfjarige huurovereenkomst met professor in de oosterse talen en theologie David Mill (1692 – 1756).⁴⁷ Onderdeel van de overeenkomst is een ingrijpende verbouwing. Er wordt afgesproken dat het rechtergedeelte van het huis tot de rooilijn wordt uitgebouwd.

‘...dat den heer verhuurder gehouden sal weesen de affgesprookene reparatien aen deese huijsinge te doen, hier inne bestaende dat hij den ouden voorgevel sal laeden affbrecken en die huijsinge tot aen den straet uijt te trecken en daar voor te stellen een gevel met gesneden voegen, van een en een halve steen dick, waer onder twee kelder gaeden en voor den eerste en tweede verdiepinge ijder twee schuijffraemen, de benedenste met houde vensters en de boovenste met spaublicken van binnen, en van booven een dackvenster soo als die booven den nieuwen gevel staet.’

Het resultaat van de verbouwing is goed te zien op de tekening van Jan de Beyer rond 1745.

Pausdam rond 1745, fragment
uit een tekening van Jan de
Beyer.

David Mill rond 1742.

Het grote huis met de hijsbalk is Kromme Nieuwegracht 88. Links daarnaast ligt het kleinere Kromme Nieuwegracht 86. Links daarvan ligt het westelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84, dat nu is uitgebouwd tot de rooilijn. Het hek is verdwenen, evenals de trapgevel. Op de eerste en tweede verdieping zien we twee schuifvensters en een dakkapel, volgens de afspraken die daarover in de huurovereenkomst zijn gemaakt. Bij deze verbouwing worden de achterhuizen met elkaar verbonden en ontstaat de centrale gang die gelijkvloers van voor tot achter loopt. Uit deze tekening blijkt dat de gevels van het oostelijke en het westelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84 nog niet op elkaar zijn uitgelijnd. Het oostelijke deel van het huis is duidelijk hoger dan het westelijke.

David Mill is in 1692 in het Pruisische Koningsbergen geboren en trouwt op 14 juli 1722 met Catherina Ruyter. Als Cornelia Elisabeth in 1734 wordt gedoopt, woont het gezin nog op de Lange Nieuwstraat. In 1737 verhuist het gezin naar de Kromme Nieuwegracht.⁴⁸

David Mill is vooral bekend geworden door zijn maquette van de Joodse tempel van Salomo. De tempel stond bekend als 'eene der merkwaardigste zeldzaamheden van Utrecht' en trok veel bekijks. De stadhouders Willem IV en V kwamen er naar kijken, net als de Duitse keizer Franz I Stefan.⁴⁹

Op 31 mei 1748 sluiten David Mill en Jacob Reaal opnieuw een huurcontract. Jacob is al oud en heeft zijn latere erfgenaam Johan Heijendaal meegenomen. Er wordt een huurtermijn van opnieuw 12 jaar afgesproken. Professor David Mill zal het einde van deze huurperiode niet meemaken. Hij sterft in 1756.

Over apothekers en de Oude Rooms-katholieke Aalmoezenierskamer

Er bestaat een opvallende relatie tussen de eigenaren van Kromme Nieuwegracht 84 en de Aalmoezenierskamer, die verantwoordelijk was voor de armen- en wezenzorg onder de Utrechtse katholieke bevolking. De eigenaren Johannes Ketel (bestuurder 1686 – 1688), Jacob Reaal (1718 – 1748) en Johan Heijndendaal (1743 – 1781) waren alle drie bestuurders van de Rooms-katholieke Aalmoezenierskamer, die tot 1746 bestond. De afsplitsing van de oud-katholieke kerk van de rooms-katholieke kerk leidde ook tot een splitsing van de Aalmoezenierskamer. Jacob Reaal en Johan Heijndendaal ondertekenden de notariële akte waarin de splitsing bekrachtigd werd en de Oude Rooms-katholieke Aalmoezenierskamer ontstond. In de 19de eeuw komen we ook nog een Johannes Keetell (1793 – 1831) tegen, die namens de fundatie van Johan Heijndendaal huurovereenkomsten sluit met huurders van Kromme Nieuwegracht. Hij blijkt verwant te zijn aan Johannes Ketel.

In zijn boek over de aalmoezenierszorg in Utrecht beschrijft H.J.W. Verhey nog een andere opvallende relatie tussen bestuurders van de aalmoezenierskamer. Velen van hen blijken apotheker te zijn. Op het eerste gezicht lijkt er geen 'driehoeksrelatie' te bestaan tussen de eigenaren van Kromme Nieuwegracht, de bestuurders van de Aalmoezenierskamer en apothekers. Noch Johannes Ketel, noch Jacob Reaal, noch Johan Heijndendaal waren immers apotheker. Toch blijkt de relatie met apothekers niet eens zo ver gezocht. Zo blijken er in de familie Ketel veel apothekers te zijn.

Het kantoor van de Oude Rooms-katholieke Aalmoezenierskamer aan de Mariaplaats.

Johannes Ketels broer Gosewinus (bestuurder 1694 – 1696) was apotheker op de westelijke hoek van de Plompstorengracht en de Voorstraat, tegenover de huidige City bioscoop. Johannes Keetell, bestuurder van de Aalmoezenierskamer aan het begin van de 19de eeuw, was een achterkleinzoon van deze Gosewinus Ketel. Hij was zelf apotheker op de Oudegracht op de hoek met de Lange Viestraat. Henrik Keetell, een broer van Johannes Keetell en eveneens apotheker, werd bekend door zijn dagboek, geschreven op receptpapier, over de patriotse revolutie.⁵⁰ Overigens was ook Cornelis van Woudenberg, de echtgenoot van Johannes Ketels dochter Maria Laurentia, apotheker. Enkele jaren na zijn huwelijk komt hij in 1722 als adelborst in dienst van de Verenigde Oost-indische Compagnie. Hij scheept in op het schip Stad Leiden en vertrekt naar Batavia. Na 55 dagen, nog voor het rondenvan de Kaap, overlijdt hij volgens de archieven van de VOC. Maria Laurentia Ketel wordt als begunstigde genoemd.⁵¹ Johan Heijndendaals grafsteen is nog te vinden in de grafkamer achter het pandhof van Sint-Marie, vlakbij het kantoor van de Oude Rooms-katholieke Aalmoezenierskamer. In de regentenkamer van de Aalmoezenierskamer bevindt zich een groot houten bord met de namen van alle bestuurders van de beide Aalmoezenierskamers. Daarop staan Johannes Ketel, Jacob Reaal, Johan Heijndendaal en natuurlijk ook Johannes Keetell.

Johan Heijndaal en zijn fundatie (1748 – 1940)

Enkele maanden na het afsluiten het nieuwe huurcontract met professor David Mill overlijdt Jacob Reaal. Hij wordt op 15 november 1748 begraven als *bejaard vrijer*. De huizen Kromme Nieuwegracht 84 en 86 komen in bezit van Jacob Reaals erfgenaam Johan Heijndaal (1710 – 1781). Johan is sinds 1735 advocaat aan het hof van Utrecht, zeer gefortuneerd en filantropisch. Hij laat een aanzienlijk deel van zijn vermogen na aan de Oude Rooms-katholieke Aalmoedenierskamer in de vorm van een fundatie. Dankzij de fundatie van Johan Heijndaal, die zelf kinderloos bleef, kregen ook wezen van buiten Utrecht scholing en onderdak.

Op 30 juli 1757 koopt Johan Heijndaal het landgoed Rijnsoever aan de Kromme Rijn bij Rijnauwen. Rond die tijd begint hij delen van zijn bezittingen in Utrecht te verkopen. In 1760 gaat Kromme Nieuwegracht 86 in de verkoop. In 1764 koopt Johan Heijndaal het koetshuis en de stal in de Herenstraat aan zijn buurman aldaar, Jacob Hyacinth Dierout. Wat in bezit blijft van Johan Heijndaal is het huis Kromme Nieuwegracht 84. Achter dit huis staat dan een kleine huisje en een stal met een uitgang naar de Herenstraat. Bij het overlijden van Johan Heijndaal wordt de waarde van het grote huis geschat (*geëstimeerd*) op f 8500 en die van het kleine huis met de stal op f 350.

Susanna Maria en Cornelia Elisabeth Mill (1774 – 1806)

Na David Mills dood in 1756 blijven zijn vrouw Catherina en dochters Susanna Maria (1725 – 1780) en Cornelis Elisabeth (1734 – 1806) op de Kromme Nieuwegracht 84 wonen.⁵² De dochters blijven er ook nog als Catherina in 1774 overlijdt.

Als Susanna Maria in 1780, overlijdt, verschijnt er een bundeltje met enkele gedichten en andere literaire bijdragen.⁵³ De Utrechtse dichteres Elisabeth Maria Post schrijft voor de gelegenheid een gedicht:

*‘Haar levendige geloof en Godgewijde deugd,
Die liefde en Godsvrucht in uw boezem aan deed groeijen,
Haar lieflijk snaargezang wekt u niet meer tot deugd,
Nooit zal ze uw oor meer door het citherklanken boeijen.’*

Susanna Maria wordt herdacht als iemand met een *‘mannelijk verstand, een schrandere geest, hield in huiselijken kring stichtelijke voordrachten, gebruikte het mikroskoop om bloemen en insecten te onderzoeken, had een beminnelijk, rustig karakter en deftig gelaat, een zwak gestel.’* Na de dood van haar zus blijft Cornelia Elisabeth Mill alleen achter.

Echt op haar gemak heeft Cornelia Elisabeth zich in de jaren na de dood van Susanna vast niet meer gevoeld. De spanning tussen de prinsgezinden en de patriotten nam in deze tijd toe, waarbij de patriotten aanvankelijk de overhand hadden. De groep van de oude notabelen en prinsgezinden, waartoe ook Cornelia Mill behoorde, werd soms zelfs bedreigd.

In 1785 escaleert de situatie en treden negentien prinsgezinde leden van de vroedschap af. De vroedschapsleden en hun familieleden schrijven een brandbrief naar de Staten van Utrecht, waarin ze aangeven zich niet meer veilig te voelen in de stad Utrecht, omdat *‘elk gevaar loopt, van door geweld zyn eer, leven of goed te verliezen’* en *‘dit alles niet anders kan uitloopen, dan op eene volstreckte ruïne dezer stad’*. De Staten van Utrecht sturen de brief door naar de vroedschap van Utrecht, die door patriotten wordt gedomineerd. Daar zet de brief kwaad bloed. De vroedschap laat een reactie opstellen, waarin de ondertekenaars van de oorspronkelijke brief stuk voor stuk voor oud vuil worden uitgemaakt. Cornelia Elisabeth, die de brandbrief mede ondertekende, wordt weggezet als: *‘een afgeleefde ongehuwde jufvrouw.’* Ze wordt de

dochter van ‘rabbi David Kummichi’ genoemd. Zou deze verwijzing naar David Kummichi in plaats van naar David Mill een vergissing zijn of een bewuste sneer naar de voorliefde van haar vader voor het Jodendom in het algemeen en de Joodse tempel van Salomo in het bijzonder?⁵⁴

De onrust duurt nog voort. Gewapende burgers zetten op 2 augustus 1786 het stadsbestuur af. Het nieuwe bestuur wordt de Pretense Raad genoemd. Een aantal leden van deze raad zullen we later nog als huurder van Kromme Nieuwegracht 84 tegenkomen.

Op 12 februari 1787 beleeft Cornelia Mill opnieuw een spannende dag als de bewoners van Utrecht zich voor Paushuizen verzamelen, recht voor haar huis. Binnen Paushuizen komen de prinsgezinde leden van de door hen nieuw opgericht Oranjesociëteit samen. De voorstanders van het nieuwe reglement beginnen tegen de deur te trappen en stenen naar de ruiten te gooien. Het volk schreeuwt: ‘*Slaat de donders dood, werpt ze in ’t water de Oranje blixems*’. Pas ’s avonds wordt het rustig.⁵⁵ De prinsgezinde Cornelia zal doodsbang zijn geweest in haar grote huis tegenover Paushuizen.

In mei 1787 valt het stadhouderlijke leger de stad aan. De revolutionaire burgers weten de soldaten terug te slaan. Vier maanden later maakt een Pruisisch leger alsnog een einde aan het revolutionaire experiment. In september 1787 wordt de Pretense Raad afgezet.

Ook in deze jaren van politieke onrust, wordt de boekhouding van de fundatie van Johan Heijndaal keurig bijgehouden. Cornelia Elisabeth betaalt een huur van f 1120 per jaar. De woning en het stalletje met de uitgang naar de Herenstraat heeft timmerman Van Driel voor f 52 in gebruik.⁵⁶

Volgens het register van de 100ste penning van 1793 woont *rentenierster* Cornelia Elisabeth Mill met twee meiden op de Kromme Nieuwegracht.⁵⁷ Op 1 mei 1806 betaalt de oude Cornelia nog één laatste keer de huur. Ze overlijdt ‘*meerderjarig ongehuwd*’ op 16 augustus 1806 op de Kromme Nieuwegracht. Ze wordt ‘*gezonken*’ voor f 80 en er worden ‘*16 ellen laken gescheurd*’.⁵⁸ Rond deze tijd komt er ook een einde aan de Bataafse Republiek. Op 23 mei 1806 bereikt Napoleon overeenstemming over de stichting van het Koninkrijk. De prinsgezinde Cornelia Elisabeth Mill sterft in het Koninkrijk Holland.

Met de dood van Cornelia Mill verdwijnt er een familie van de Kromme Nieuwegracht die er twee generaties lang heeft gewoond. In totaal zo’n 70 jaren. De Van Rumelaers hadden de stadswoning zo’n 120 jaar in bezit gehad en het geslacht De Waal van Vronesteyn een kleine eeuw. Het was geen plek van voorbijgangers. Maar dat zal gaan veranderen. Er volgt na Cornelia Mill een groot aantal huurders. Pas vanaf 1882 lijkt er weer stabiliteit op de treden in de verhuur van Kromme Nieuwegracht 84 als notaris Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff er gaat wonen.

Johanna Hermina d’Yvoy, douairière Van Bottesteyn (1806 – 1807)

Je zou verwachten dat het huis na het overlijden van Cornelia Mill in 1806 toe was aan een grote renovatie. De familie Mill had er immers zo’n 70 jaren gewoond. Toch laat de renovatie op zich wachten. In het kasboek van de fundatie van Johan Heijndaal lopen de huurbetalingen gewoon door. De executeur van de boedel van Cornelia Mill betaalt de huur tot 1 mei 1807. Het huis is dan in gebruik door douairière Van Bottesteyn. Mogelijk gaat het hier om Johanna Hermina d’Yvoy (1751 – 1818), die getrouwd was geweest met Maurits Carel van Utenhove, heer van Bottesteyn en Munnikenland, heer van Amelisseweerd, bewindhebber van de Verenigde Oost-indische Compagnie en hoogheemraad van de Eem (1747 – 1780).⁵⁹

Gerard Anthony Visscher (1807 – 1808)

In de kasboeken van de fundatie van Johan Heijndendaal staat dat de *hoofdschout* Gerard Anthony Visscher (1762 – 1827) vanaf 1 mei 1807 huurt voor f 450 per jaar. Enkele maanden later, in oktober 1807 krijgt hij een nieuwe overbuurman. Het gaat om niemand minder dan koning Lodewijk Napoleon, die zijn intrek neemt in Paus-huize, totdat zijn nieuwe residentie aan de Drift klaar is.

De patriot Gerard Anthony Visscher was in augustus 1786 benoemd tot lid van de Pretense Raad. Na de intocht van de Pruisische troepen in september 1787 werd hij uit die raad verwijderd ('geremoveerd') en door het hof van Utrecht schuldig verklaard aan majesteitsschennis.⁶⁰ Zijn goederen werden verbeurd verklaard. Een en ander werd weer teruggedraaid in 1795 na de komst van de Fransen.

Gerard Anthony Visscher tussen 1807 en 1809.

Gerard Anthony Visscher bekleedt veel politieke functies. Hij is onder andere lid van Provisionele Municipaliteit, van de Raad der Gemeente en van de Nationale Vergadering. Het zijn onrustige tijden en er vinden zelfs twee staatsgrepen plaats. Na de eerste staatsgreep op 22 januari 1798 verliest hij zijn zetel in de Nationale Vergadering, maar na een nieuwe staatsgreep op 12 juni keert hij daarin terug.

Op 7 april 1799 trouwt hij met Jacoba Maria Boogaert van Alblasterdam (1769 – 1806). Met haar vestigt hij zich in Utrecht als hij daar in 1803 benoemd wordt tot hoofdschout van de stad, een rechterlijke betrekking. Deze post bekleedt hij tot 22 juni 1808, als hij wordt benoemd tot hoofdofficier van Amsterdam. Als Gerard Anthony in oktober 1808 zijn huur opzegt, wordt hij heel correct in de administratie van de fundatie aangeduid als 'gewezen *hoofdschout*'.

Opvallend is dat er in 1808 naast Gerard Anthony Visscher nog een ander familielid in het huis moet hebben gewoond. Uit een archief over een belasting blijkt dat er toen ook een 'J.G. Visscher' op F 273, het huidige Kromme Nieuwegracht 84, woonde. Uit de archieven blijkt dat deze J.G. Visscher een enorm vermogen had. Van alle bewoners van wijk F betaalden slechts twee anderen een hogere belasting dan J.G. Visscher.⁶¹

Willem Elisa Ram en Henriëtte Jacoba Taets van Amerongen (1808 – 1809>)

Vanaf 1 november 1808 huurt Willem Elisa Ram (1786 – 1856) het huis. Willem Elisa is de zoon van burgemeester Philips Ram en Jacob Aletta Francina Grothe. Willem ging wel op zichzelf wonen, maar zijn vader en moeder woonden twee deuren verder op Kromme Nieuwegracht 80. Als hij in 1808 de sleutel krijgt van Kromme Nieuwegracht 84, is hij nog ongetrouwd, ongeveer 22 jaar en mogelijk nog student. Hij betaalt f 700 per jaar. Een bijzonder detail is dat de knecht die deze huur voor Willem Elisa gaat betalen bij het kantoor van de fundatie op de Mariaplaats altijd beloofd wordt met een fooi van 1 gulden en 4 stuivers.

Carel Joseph en Maria Henriëtta van der Muelen (<1813 – 1815)

Voor de geschiedenis van de bewoners hebben we tot nog toe dankbaar gebruik gemaakt van de kasboeken van de fundatie van Johan Heijndendaal en van de registers waarin de betalende van belastingen, zoals het huishoudgeld of het haardstedengeld, werden vastgelegd. Vanaf 1811 komen er nieuwe bronnen bij. Vanaf dat moment worden geboorte, huwelijk en overlijden systematisch bijgehouden in de burgerlijke stand van de stad. Rond deze tijd verschijnen ook de eerste volkstellingsregisters, waarin per adres wordt aangegeven wie er woont.

Rond 1812 woont het jonge gezin van *medicine doctor* Carel Joseph van der Muelen (1782 – 1844) en zijn vrouw Maria Henriëtta (1785 – 1855) op Kromme Nieuwegracht 84.⁶² In het volkstellingsregister van 1813 zien we drie kinderen: Johanna

Carolina (5 jaar), Maria Jacoba (3) en Susanna Johanna (1) naast drie dienstboden ('servante').

Carel Joseph is de zoon van de patriot Pieter Jacob van der Muelen (1741-1796), lid van de vroedschap van Utrecht. Hij trouwt in 1804 met Maria Henriëtta van der Muelen, geboren Van der Muelen, zijn volle nicht. De vader van zijn echtgenote, Jan Carel van der Muelen, is een broer van zijn vader. Pieter Jacob van der Muelen was een 'patriots zwart schaap' in een oude Oranjegezinde regentenfamilie. Toen hij toetrad tot de Pretense Raad nam hij de zetel van zijn afgezette broer Jan Carel in, wat de verhouding tussen de beide broers op scherp zette.⁶³ De strijd tussen de patriotten en de prinsgezinden, die ook onderdeel uitmaakt van de canon van de Utrechtse geschiedenis, verscheurt niet alleen de stad, maar ook families en gezinnen.

In de archieven van de fundatie van Johan Heijdendaal is een huurcontract uit 1813 van Carel Joseph van de Muelen bewaard gebleven. Het contract is nog in het Frans opgesteld. De fundatie wordt daarin vertegenwoordigd door de administrateur Johannes Keetell. *Conseiller municipal* Carel Joseph van der Muelen gaat een contract aan vanaf 1 mei 1813 voor drie jaar. De huur bedraagt 400 *florins d'Hollande*. Als wijknummer wordt zowel het oude nummer (F 273) als het nieuwe (F 390) genoemd.⁶⁴

Uitspringende trap

In het archief van de fundatie van Johan Heijdendaal is een handvol huurovereenkomsten uit het begin van de 19de eeuw bewaard gebleven, waarin steeds gesproken wordt over 'de mahonijhouten bufettafel, staande in de agteropkamer boven een trap in de gemelde kamer uitspringend.' Blijkbaar was er een handige tafel, die steeds bleef staan als er nieuwe huurders kwamen. Bij de huidige indeling van het huis valt niet goed te begrijpen waarom de tafel van nut kon zijn. Een oplossing voor het probleem biedt een foto uit 1938. Op die foto is zichtbaar dat de 'agteropkamer' of bel-étage toen niet zoals nu, via de keuken, maar via de centrale gang toegankelijk was. Om het hoogteverschil tussen de gang en de bel-étage te overbruggen, was er een trap van een paar treden. Die trap 'sprong uit' in de bel-étage. Mogelijk leverde het 'trapgat' in de bel-étage gevaarlijke situaties op, waarvoor de mahonijhouten bufettafel een praktische oplossing bood. We weten het niet.

De centrale gang met uitzicht op de achterdeur. Beide foto's zijn op ongeveer dezelfde plek genomen. Links een foto uit 1938 met rechts de binnenvensers van de keuken, die in 1938 nog niet direct toegankelijk was vanuit de gang. Net achter de keukenvensers is de trap zichtbaar die toegang gaf tot de bel-étage. De rechter foto geeft de huidige situatie weer. De trap in de gang naar de bel-étage is verdwenen. Tegenwoordig geeft de keuken toegang tot de bel-étage, zoals op de rechter foto zichtbaar is. De binnenvensers zijn verdwenen en er is een directe toegang van de gang naar de keuken.

Christiaan Hendrik Schober en Jeanne Mathilde Berg (1815 – 1817)

Christiaan Hendrik (1767 – 1865), die als Christian Heinrich in Duitsland was geboren, is soldaat als op 27 augustus 1799 Engelse en Russische legers in de kop van Noord-Holland landen om de Fransen uit Nederland te verdrijven. Christiaan Hendrik Schober dient in de staf van generaal Hendrik Willem Daendels die de leiding heeft over de Nederlands-Bataafse eenheden.⁶⁵

In 1804 verlaat Schober het leger en vestigt zich in Utrecht. Het zit hem aanvankelijk niet mee. In 1806 krijgen zijn vrouw Maria Margaretha de Vries en hij een doodgeboren kind. Enkele jaren later overlijdt zijn vrouw. De begrafenis is statig. Ze wordt 'bijgezet met koets' voor f 35. De gepensioneerd luitenant-kolonel van het Bataafse leger trouwt in 1814 opnieuw. Zijn tweede vrouw is Jeanne Mathilde Berg, een telg uit een familie met veel beroepsmilitairen. Christiaan Hendrik Schober en Jeanne Mathilde Berg (1781 – 1849) wonen op 23 oktober 1815 op Kromme Nieuwegracht 84 (F 390) als ze aangifte doen van de geboorte van hun dochtertje Wilhelmina Catherina Schober. In het archief van de fundatie Heijendaal is een huurcontract van Christiaan Schober bewaard gebleven. De huur bedraagt f 475 per jaar. Christiaan Schober begint op de Kromme Nieuwegracht een nieuwe periode in zijn leven. De oud-militair wordt ondernemer. In 1816 koopt Christiaan Hendrik Schober een watermolen bij de Weerdsloop, waar hij meel gaat malen. De aandrijving van deze molen gebeurt met de waterkracht die het gevolg is van het hoogteverschil van het water voor en achter de sluis. In hetzelfde jaar sluit hij samen met zijn compagnon een overeenkomst, waarbij onder andere de molen 'Het Schaaap' wordt ingebracht. Later verkoopt Schober deze molen en legt zich helemaal toe op de meel- en broodfabriek in de watermolen. Het Duitse Schober is in het Nederlands te vertalen als (koren)schoof of -schoven. De fabriek krijgt de naam 'Korenschoof'. Christiaan Hendrik Schober is als 90-jarige nog actief als firmant.⁶⁶

Jacob Diderik Coenen van 's Gravesloot en Sara Johanna Balthazarina van der Upwich (1817 – 1819>)

Na de familie Schober wonen *raad in de vroedschap* Jacob Diderik Coenen van 's Gravesloot (1778 – 1835) en zijn vrouw Sara Johanna Balthazarina van der Upwich (1790 – 1873) in het huis aan de Kromme Nieuwegracht.⁶⁷ Coenen van 's Gravesloot is tussen 1816 en 1819 lid van de Utrechtse Raad.

Jacob en Sara zijn in 1808 getrouwd. Jacob Diderik is dan *thesaurier* van de stad Utrecht. Sara Johanna van der Upwich en haar zus worden via vererving eigenaar

J.D. Coenen van 's Gravesloot
en S.J.B. van der Upwich.

van de suikerplantage Sint-Barbara in Suriname. De plantage heeft in 1843 een 'slavenmagt' van 126 slaven. Op 23 juni 1847 vermeldt De Surinaamsche Courant de verkoop van de suikerplantage Sint-Barbara, 'met al derzelve bewerkte en onbewerkte gronden, gebouwen, slavenmagt, bepoting, beplanting, vee, gereedschappen, materialen, meubelen en verdere ap- en dependentien.' De verkoop van hun aandeel in de plantage wordt notarieel vastgelegd door notaris Willem van Vloten, hun buurman van Kromme Nieuwegracht 86.⁶⁸

Volgens Van der Hoeve heeft het stucplafond in het voorste deel van de gang een middendecoratie, die gedateerd kan worden in de eerste helft van de 19de eeuw. De centrale gang komt aan de achterzijde van het huis uit op een achterdeur, waarvan het vroeg-19de-eeuwse kozijn met bijpassende omlijsting behouden is gebleven. Uit de schriftelijke bronnen is niet precies te herleiden wanneer deze verbouwingen aan het begin van de 19de eeuw hebben plaatsgevonden. Wel is er in het archief van de fundatie een bericht van de gemeente te vinden, gedateerd op 17 augustus 1819, met de goedkeuring om voor het huis Kromme Nieuwegracht 84 'steen en palen met ijzers te doen stellen, mits dezelve ijzers zonder haksels of tinnen gemaakt worden'. Naar alle waarschijnlijkheid zijn dat de palen die nu nog steeds voor het huis staan.

Jan Carel Pronckert en Wilhelmina Carolina Elisabeth Wentzel (<1824 – 1828)

Jan Carel Pronckert (1753 – 1828) en Wilhelmina Carolina Elisabeth Wentzel (1759 – 1825) zijn op 1 januari 1777 getrouwd. Ze sluiten zich aan bij de patriotten. Beiden staan in 1784 op de ledenlijst van het exercitiegenootschap Pro Patria et Libertate.⁶⁹ Jan Carel wordt eind 1786 gekozen tot de Pretense Raad, het bestuur van de stad tussen augustus 1786 en september 1787.⁷⁰ Hij is dus een collega geweest van Gerard Anthony Visscher, de huurder rond 1807, maar ook van Pieter Carel van der Muelen, wiens zoon het huis in 1813 huurde. Op 12 mei 1787 wordt Jan Carel Pronckert voorgedragen door de heren burgemeesters en vroedschap van Utrecht om in de provincie Overijssel te werken aan de verdediging tegen een 'burgerkrijg', waarvoor na de eerdere schermutselingen in Vreeswijk wordt gevreesd. Na zijn actieve leven vervult Jan Carel de functie als rentmeester van het in 1391 gestichte kartuizerklooster Nieuwlicht. Hij is ook rentmeester van het klooster Oudwijk.

Jan Carel Pronckert.

Jan Carel en Carolina wonen in 1824 op de Kromme Nieuwegracht 84, samen met twee dienstmaagden en een huisbediende. Jan Carel is al rond de 70 als hij naar de Kromme Nieuwegracht 84 verhuist. Wilhelmina overlijdt daar op 12 mei 1825 en Jan Carel op 20 oktober 1828.

Guillaume Leignes Bakhoven en Pauline Jeannette Kruseman (<1831 – <1845)

Guillaume Leignes Bakhoven en Pauline Jeanette Kruseman verhuizen rond 1831 naar Kromme Nieuwegracht 84. Guillaume was *praeceptor* van de nabijgelegen Latijnse school. Het is niet helemaal duidelijk welke rol een *praeceptor* precies vervulde. De Van Dale gaat uit van een leraar in de lagere klassen van een gymnasium. De Latijnse school, het latere Stedelijke Gymnasium, was op 4 december 1474 ingewijd door de door Geert Grote gestichte Broeders des Gemenen Levens en vernoemd naar hun patroon, de heilige Hiëronymus. Het gebouw lag aan de Kromme Nieuwegracht op de plek waar tegenwoordig de vrije school gevestigd is. In 1830 werd de school verplaatst naar het Domplein als gevolg van de sloop van de oude stadswallen, die door landschapsarchitect J.R. Zocher werden veranderd in een park.

Familieband

Voor een huwelijk met een familielid schrokken de eigenaren en bewoners van Kromme Nieuwegracht 84 niet terug. Wilhelmina van Amstel van Mynden, die in 1608 trouwt met Gerard de Waal van Vronesteyn, is een ver familielid van haar schoonmoeder Johanna van Amstel van Mynden en daarmee ook in de vijfde graad verwant aan haar man. Het trouwen met familie gaat door tot in de 19de eeuw. De geneeskunde lijkt er nog geen kwaad in te zien, want ook *medicine doctor* Carel Joseph van der Muelen (1741-1796) trouwt in 1804 met Maria Henriëta van der Muelen, geboren Van der Muelen, zijn volle nicht. Geertruida, dochter van Guillaume Leignes Bakhoven en Pauline Jeanette Kruseman, trouwt in 1855 met haar neef Jan Alexander Kruseman. Jacoba Petronella Hooft Graafland (1834 – 1911), dochter van Jacob Petrus Hooft Graafland en Henriëtte Antoinette van Eys verlaat de Kromme Nieuwegracht in 1860, nadat ze getrouwd is met haar volle neef Hendrik Hooft Graafland. In 1867 keert ze als weduwe terug naar de Kromme Nieuwegracht.

Rudolphina Gosuina Alida Ketjen, echtgenote van Jan Jacob de Wetstein Pfister (>1843 – 1850)

Jan Jacob Pfister (1805 – 1879) en Rudolphina Gosuina Alida Ketjen (1810 – 1852) trouwen op 28 december 1832. Jan Jacob werkt bij de Belastingdienst en verhuist regelmatig voor zijn werk.⁷¹ In 1843 wordt Jan Jacob benoemd tot directeur Indirecte belastingen in het arrondissement te Utrecht. In 1848 wordt hij directeur der Registratie en domeinen in Zuid-Holland en verhuist hij naar Rotterdam. Zijn vrouw en kinderen blijven nog een tijdje in Utrecht en wonen dan op de Kromme Nieuwegracht. In huis woont ook een onderwijzeres. Rudolphina en haar kinderen verhuizen in mei 1850 naar Rotterdam en later naar Den Haag. Daar krijgen ze in 1852 nog een kind, enkele maanden voordat Rudolphina overlijdt. Jan Jacob blijft met zijn kinderen achter. Vanaf 17 januari 1854 is hij lid van de Algemene Rekenkamer.⁷² Bij Koninklijk Besluit van 9 december 1868 mag Jan Jacob voor de geslachtsnaam Pfister de naam De Wetstein toevoegen.

Jacob Petrus Hooft Graafland en Henriëtte Antoinette van Eys (<1860 – 1882)

Jacob Petrus Hooft Graafland (1798 – 1859) en Henriëtte Antoinette van Eys (1802 – 1879) staan als bewoners van Kromme Nieuwegracht 84 in het bevolkingsregister van 1860.

Jacob Petrus Hooft Graafland
en Henriëtte Antoinette van
Eys rond
1850-1860.

Jacob is een voormalig kapitein 1ste klasse van de artillerie en in 1846 met pensioen gegaan.⁷³ Jacob en Henriëtte houden van kunst. Henriëtte schildert zelf ook en een paar van haar portretten zijn bewaard gebleven. Hoewel er dus nog geschilderd wordt, is er ook sprake van een nieuwe techniek: fotografie. Jacob Petrus Hooft Graafland en Henriëtte van Eys zijn de eerste bewoners waarvan foto's beschikbaar zijn. Jacob Petrus overlijdt op 1 maart 1859 in zijn huis op de Kromme Nieuwegracht. Zijn weduwe Henriëtte Antoinette en enkele kinderen blijven er wonen.

Volgens het kasboek van de fundatie van Johan Heijndendaal betaalt de weduwe Hooft Graafland tot en met 1874 f 500 huur per halfjaar. Dat verandert in 1875. In het familiearchief, dat zich in het archief van Amsterdam bevindt, is een huurcontract van 3 november 1874 bewaard gebleven voor een 'huis en tuin' aan de Kromme Nieuwegracht te Utrecht.⁷⁴ Het contract gaat in per 1 mei 1875 en de huur bedraagt vanaf dat moment f 1100 per jaar. De huurpenningen komen te vervallen 'indien mevrouw de huurster in den loop van de huurtijd [...] door overlijden mogt komen te ontvallen'. De administratie van de fundatie wordt nog steeds nauwkeurig bijgehouden. In lijn met het nieuwe huurcontract wordt er in het kasboek van de fundatie vanaf 1875 f 550 per halfjaar bijgeschreven. Rondom het afsluiten van het nieuwe huurcontract vinden er enkele renovaties plaats. We zien in het archief van de fundatie dat schilder Verhey het huis voor honderdveertien gulden en vierendertig én een halve cent schildert. Daarnaast komen een schoorsteenveger (f 40), een loodgieter (f 152) en tenslotte ook een behanger (f 23) langs. Rond deze tijd wordt er ook een gasleiding in het huis aangelegd (f 143).

Na de dood van haar moeder in 1879 blijft Jacoba Petronella tot eind januari 1882 op de Kromme Nieuwegracht wonen. Een aantal dienstboden staat ter vervoeging.

Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff sr en Margarethe Adeleide Anthonetta Muntendam (1882 – 1901)

Op 1 mei 1882 verhuist het gezin van notaris Joannes Gijsbert Brouwer Nijhoff (1824 – 1901) en Margarethe Adeleide Anthonetta Muntendam (1824 – 1893) naar de Kromme Nieuwegracht. Het verhaal gaat dat Joannes Gijsbertus' vader, de remonstrantse dominee Jacob Louis Nijhoff (1779-1844) uit respect voor zijn echtgenote, met wie hij dertien kinderen kreeg, zijn laatste drie kinderen de voornaam Brouwer gaf, de achternaam van zijn echtgenote.

Voordat Joannes en Margaretha naar de gracht verhuizen, wordt het pand geheel gerenoveerd. Sporen van die renovatie zijn nog zichtbaar. Bouwhistoricus Jan van der Hoeve herkent in de linker voorkamer van het voorhuis een ornament met een laat-19de-eeuwse karakteristiek. Volgens Van der Hoeve stamt de kastenwand in de rechter voorkamer eveneens uit de late 19de eeuw. De kastenwand bevindt zich in de werkkamer van de notaris. Het ligt voor de hand dat die er op verzoek van de notaris is gekomen.

Van der Hoeve gaat uit van een datering 'rond 1880' voor het trappenhuis, dat bestaat uit een royale bordestrap. Zijn aanname wordt bevestigd door de rekeningen in het kasboek van de fundatie van Johan Heijndendaal. Het kasboek laat zien dat de veranderingen in 1882 zijn doorgevoerd. Van der Hoeve zit er slechts twee jaar naast! Annemer Van Wijk krijgt

De voorkamer in het westelijke huis in 1938 in gebruik door notaris Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff junior. In deze kamer bevond zich ook de kastenwand (niet zichtbaar). De luiken zijn mogelijk nog de originele van de verbouwing van 1736.

Op deze foto van 15 oktober 1883 is de nieuwe voorgevel zichtbaar. Het grote donkere huis met de Jugendstil etalage en de ladder ervoor is Kromme Nieuwegracht 88. Links daarnaast het kleine Kromme Nieuwegracht 86. Links daarvan zien we de nieuwe, samengevoegde lijstgevel over de gehele breedte van Kromme Nieuwegracht 84. De nieuwe voorgevel is overigens beter zichtbaar op de foto van 1910.

voor zijn werk f 5422 en negenenzeventig én een halve cent. Ook wordt de huur verhoogd tot f 1200 per jaar.

Bij de verbouwing van 1882 is ook de voorgevel symmetrisch gemaakt door het aanbrengen van een lijstgevel, waarin de verschillen in beide huizen volgens van der Hoeve 'op ingenieuze wijze' zijn opgevangen. Men heeft daarbij handige gebruik gemaakt van een mezzanino. De oudste foto waarop het resultaat van de verbouwing zichtbaar is, dateert van 15 oktober 1883.⁷⁵

Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff jr en Maria Johanna Jordaen (1901 – 1938)

Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff junior (1863 – 1938) trouwt op 17 mei 1900 met Maria Johanna Jordaen (1871 – 1960). Hij verlaat het ouderlijk huis op de Kromme Nieuwegracht 84 op 14 juni 1900 en vestigt zich met zijn vrouw op Nieuwegracht 201 bis, waar zijn oudste dochter Adelaïda Margaretha Woutera op 9 juni 1901 wordt geboren. Hij is advocaat en kandidaat-notaris op het kantoor van zijn vader, die al sinds 1893 weduwnaar is. Als zijn vader op 22 juni 1901 overlijdt, volgt hij hem op. Het jonge echtpaar maakt plannen om te verhuizen naar de Kromme Nieuwegracht. Voor die verhuizing vindt er nog een grote verbouwing plaats. Daarvoor worden in september 1901 bouwtekeningen goedgekeurd, die bewaard zijn gebleven.⁷⁶ Volgens de gegevens van de burgerlijke stand vestigt het jonge gezin zich op 5 april 1902 in het verbouwde Kromme Nieuwegracht 84.

Op 23 mei volgt dienstbode Jantje Schurink, wat vast goed uitkwam rond de geboorte van twee dochters op 10 juni. Jantje zou echter in augustus alweer vertrekken. Op 7 november volgt dan Hendrika Cornelissen, die tot 1904 blijft. In 1903 volgen nog twee dienstboden, die eveneens in 1904 vertrekken. Dienstboden komen en gaan in de jaren die daarop volgen. Er zijn er altijd zo'n twee of drie. In 1905 en 1908 worden nog twee dochters geboren. De vijf dochters hebben vele jaren later, in 1974, bij koninklijke akte van koningin Juliana toestemming gekregen dat de voornaam 'Brouwer' van hun vader en grootvader een vast onderdeel ging uitmaken van hun achternaam. Hun generatie mocht zich officieel 'Brouwer Nijhoff' noemen.

Van der Hoeve stelt vast dat er bij de verbouwing van 1901/2 diverse moderniseringenvindend in de indeling en interieurafwerking. Het meest ingrijpend is de ophoging van de achterbouw tot twee bouwlagen met een plat dak. Ook de serre stamt uit deze tijd.

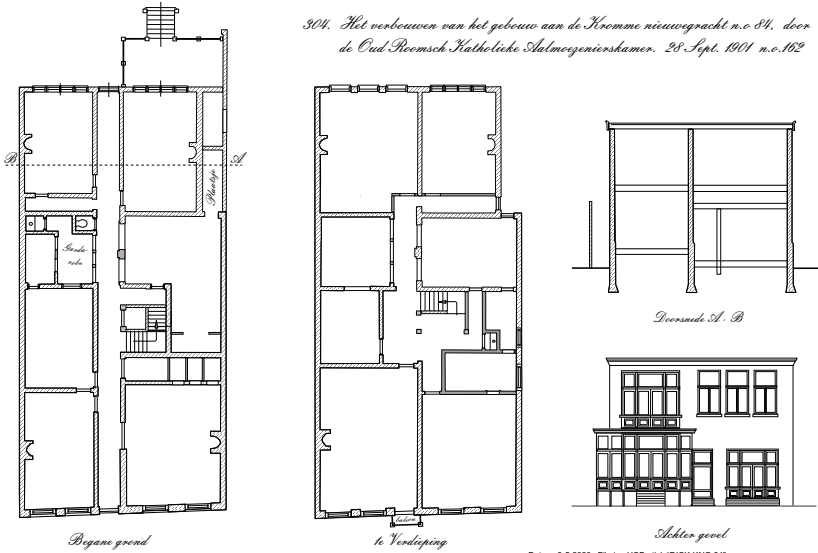

Aquarel getekend door G.W.P. van Dokkum rond 1925 ter gelegenheid van de zilveren bruiloft. Zichtbaar zijn de serre en de verhoogde achterbouw die in 1901 zijn ontstaan.

Aan de voorzijde krijgt het huis een balkon. Dat balkon op twee forse consoles in neorenaissancestijl is toegankelijk via een tot deur verlengd raamkozijn uit de 18de eeuw. Bij de verbouwing worden tevens de bestaande (zesruits) schuiframen op de eerste verdieping vervangen door stolpramen, een kalf en een (tweeruits) bovenlicht.

304. Het verbouwen van het gebouw aan de Kromme Nieuwegracht n.o. 84, door de Civiel-Roemsch-Katholische Architectenvereniging. 28. Sept. 1901 n.o. 102

Datum: 8-5-2020 File in: USB-stick "DISK KNG 84"
File: KNG 8 klaar 8-5-20 / BLZ 67 1901 KNG 84 Bouwtekening .cdr of .pdf

Bouwtekening van 1901. Op deze tekening is zichtbaar dat de bel-étage in het rechter achterhuis in die tijd toegankelijk was via de gang. De L-vormige ruimte op de begane grond rondom de trap was tot 1938 in gebruik als keuken. De keuken kreeg licht via binnenvensters richting de centrale gang.

Straatbeeld 1910. Kromme Nieuwegracht 84 is het huis met het balkon. De symmetrische gevel die in 1882 is ontstaan is op deze foto goed zichtbaar. Het huis heeft hier nog twee kappen. In 1914 krijgt het oostelijke huis (links) een extra verdieping met plat dak.

In 1914 vindt er opnieuw een aantal veranderingen plaats. Tot dan heeft het huis twee kappen. De kap op het linkerdeel van het huis wordt gesloopt en vervangen door een volledige verdieping met plat dak. Deze verdieping is opgedeeld in kleine slaapkamers. Een aantal inpandige ruimten wordt verlicht door middel van een bovenlicht. In 1914 verkoopt de fundatie van Johan Heijndendaal ook de huisjes die achter Kromme Nieuwegracht 84 staan met een uitgang naar de Herenstraat. Ze worden gekocht door aannemer Jacobus Christianus Wiesman, die ze sloopt om zijn werkplaats te vergroten.

Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff sterft op 7 oktober 1938. Maria Johanna Jordaan zegt de huur op en verhuist naar een ander adres in Utrecht. Ter herinnering aan het huis waar ze 37 jaar woonde, worden er in het hele huis foto's gemaakt en een foto-album samengesteld. Het buurhuis, Kromme Nieuwegracht 86 is weliswaar in haar bezit, maar op dat moment verhuurd. Als de huurder vertrekt in 1953, gaat ze er zelf wonen. Ze blijft daar tot haar dood.

Maria (Marie) Johanna Jordaan

Fraters van Utrecht (1940 – 2004)

Johan Heijndendaal en zijn fundatie hebben het pand ongeveer 160 jaar in bezit. Na het overlijden van notaris Brouwer Nijhoff en het vertrek van Maria Jordaan, gaat het huis in de verkoop. In 1940 wordt het gekocht door de stichting Sint-Gregorius en toegevoegd aan het complex van gebouwen van de fraters van de congregatie van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart, beter bekend als de fraters van Utrecht. De onderwijscongregatie met de Sint-Gregoriusschool voor jongens was in 1873 door aartsbisschop Andreas Ignatius Schaepman opgericht. Generaties Utrechters zijn door de fraters opgeleid. En niet alleen Utrechters. Ook in Indonesië en Afrika waren ze actief.

Het complex van de fraters wordt steeds verder uitgebreid. In 1920 was Nieuwegracht 18 al aangekocht en in 1923 Herenstraat 8 en 10. Uiteindelijk beslaat het complex uit Nieuwegracht 16 t/m 22a, Herenstraat 6 t/m 10 en Kromme Nieuwegracht 84. Het huis aan de Kromme Nieuwegracht gaat dienst doen als het kantoor en wordt ook het correspondentieadres.

De fraters geven de keuken van de familie Brouwer Nijhoff een nieuw aanzien. Op de bouwtekening van 1901 heeft deze keuken een L-vorm, geplooid rond het trappenhuis. De keuken werd verlicht door twee binnenvensters in de gang, die op hun beurt licht verkregen via de pui aan de zijde van de binnenplaats. De fraters verwijderen de vensters en creëren via bogen een directe toegang naar de centrale gang.

Op de linker foto de keuken in 1938 met aan de linkerzijde de binnenvensters naar de centrale gang. Achter de deur bevindt zich een trap die toegang geeft tot het souterrain. Rechts de huidige situatie waarbij de binnenvensters richting de gang zijn vervangen door bogen en de trap naar het souterrain niet langer achter een deur zit.

Er vinden ook andere wijzigingen plaats, waarbij de schouwen zijn verwijderd, wand- en plafondafwerking zijn vernieuwd en deuren zijn beplaat. In 1965 vernieuwen de fraters de kap op het westelijke deel van het huis. De middeleeuwse constructie wordt vervangen door eenvoudige verbeterde Hollandse spanten met kreupele stijlen. Alleen het voorste deel van de kap, bestaande uit een spant en twee halfspanten, is gehandhaafd. Het voorste deel van de kap stamt nog uit 1736 toen het huis werd uitgebouwd tot aan de rooilijn.

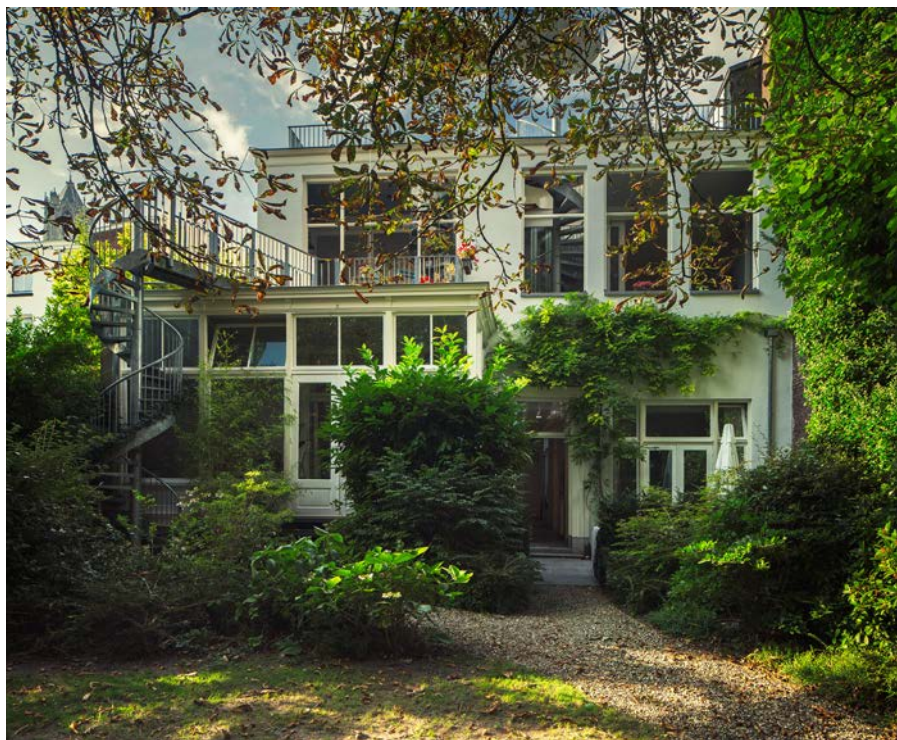
Ik heb contact gezocht met Kees van Rooden, een van de laatste nog levende fraters. Die herinnerde zich dat de hele bovenverdieping van het westelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84 als archief in gebruik was, hoge stellingen volgestouwd met ordners. Op de zolder van het oostelijke huis bevonden zich slaapkamertjes en zit-slaapkamertjes. Later werd een van die kamertjes als donkere kamer voor de ontwikkeling van foto's gebruikt. Dat kon omdat er geen raam zat. Een voormalige bewoner van Kromme Nieuwegracht 86 wist dat de fraters apen hielden. Toen ik frater Van Rooden ernaar vroeg, gaf hij aan dat ze inderdaad apen huisvestten in een vogelkooi in de tuin, door latere bewoners apenkooi genoemd. De apen waren afkomstig van mensen die ze niet meer thuis wilden hebben. Later zijn de apen verhuisd naar een dierentuin.

In 1947 woonden 95 fraters en 14 novicen in het complex. Later werden dat er steeds minder, totdat er rond 2005 nog een handvol over waren. Het hele complex gaat in de verkoop en de laatste fraters verhuizen naar De Bilt.

Splitsing van Kromme Nieuwegracht 84

Een Utrechtse vastgoedcombinatie koopt het gehele complex van de fraters op 1 september 2004. Bijzonder is dat dit gebeurt 'met verlof van de Heilige Stoel' te Rome. Eén van de kopende partners is Hans Pieters. Drie dagen voor de verkoop viert Hans in de tuin zijn huwelijksfeest. Natuurlijk zijn alle fraters uitgenodigd. Hij had zelf bij hen op het Gregorius-college gezeten.

De vastgoedcombinatie van Hans Pieters en zijn partners verkoopt het complex in delen. Kromme Nieuwegracht 84 komt in handen van de chirurg Van Herwerden en zijn vrouw. Die verkopen het pand op 8 december 2006 weer door aan een vastgoedcombinatie van de broers Van Doorn. Hun architect Paul van Dam ontwerpt de volgende metamorfose van Kromme Nieuwegracht 84. Deze metamorfose past in de reeks grote verbouwingen van het huis. Zo werd het westelijke deel van het huis in 1737 tot de rooilijn uitgebouwd, werden de achterhuizen verbonden en ontstond de centrale gang die gelijkvloers van voor tot achter liep. Bij de verbouwing van 1882 werd de voorgevel van de beide huizen symmetrisch gemaakt. In 1901 werd het achterhuis verhoogd, een serre toegevoegd aan de achterzijde en een balkon aan de voorzijde. Tijdens de verbouwing van 2007 wordt het huis in drie appartementen gesplitst. Op de eerste verdieping komt er een verbinding tussen het oostelijke voorhuis, het voormalige De drie Papegaaijen, en het achterhuis. Zo kunnen er op de eerste en tweede verdieping twee appartementen naast elkaar worden gerealiseerd door een scheiding aan te brengen tussen het oostelijke en het westelijke huis. De scheiding tussen oost en west, die ergens rond 1580 was verdwenen, keert weer terug. Op de eerste verdieping krijgen de appartementen een buitenruimte in het oude achterhuis alsmede een directe toegang tot de grote tuin via een trap.

Het in 1901 verhoogde achterhuis met links de serre. De appartementen van de eerste verdieping zijn bij de verbouwing van 2007 via een trap verbonden met de tuin.

Zichtbare geschiedenis

De grafsteen van de onthoofde Adriaen de Waal van Vronesteyn is na veel omzwervingen terecht gekomen op de begraafplaats van de kerk te Jutfaas, vlak bij de plek waar de ridderhofstad Vronesteyn stond.

Een portret van professor David Mill hangt in de Senaatszaal van het Academiegebouw op het Domplein.

Op de begraafplaats Soestbergen te Utrecht ligt het graf van de ondernemer Christiaan Hendrik Schober. Het bakkerswinkeltje van de meel- en broodfabriek Korenschoof, die Schober rond 1855 oprichtte, is nog zichtbaar in het museum van Wijk C. Het landgoed Schovenhorst van zijn zoon Johan Hendrik Schober met het 'pinetum', de naaldbomentuin, kan men in de buurt van Putten bezoeken.

Het graf van J.G. Brouwer Nijhoff senior en M.A.A. Muntendam ligt op de begraafplaats Soestbergen. Daar ligt ook een graf van een 'D. Schrader', waarvan bij de begraafplaats geen verdere gegevens bekend zijn. Mogelijk was dit de groefbidder, de begrafenisondernemer, uit de Jeruzalemsteeg, die melding deed van het doodgeboren kind van Guillaume Leignes Bakhoven.

Het graf van aannemer Jacobus Christianus Wiesman, die in 1914 de kleine huisjes achter Kromme Nieuwegracht 84 kocht en daarna sloopte ten behoeve van zijn werkplaats, ligt op de begraafplaats Sint-Barbara te Utrecht.

De ontwikkeling van het perceel en de bebouwing aan de Herenstraat

Dit hoofdstuk gaat over de ontwikkeling van het perceel van Kromme Nieuwegracht 84.

1394

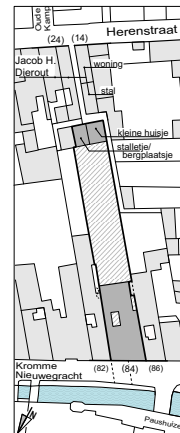
1647

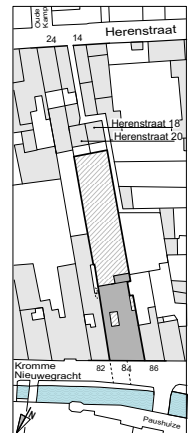
1664

1737

1764

1914

Jan van Driel had in 1394 twee percelen en twee huizen aan de Kromme Nieuwegrachte en ook een perceel aan de Herenstraat. Elders in deze *SteenGoed* is al beschreven dat het oostelijke en westelijke perceel van Kromme Nieuwegracht 84 meestal in dezelfde hand waren. Alleen rond 1500 waren er gedurende enkele decennia verschillende eigenaren voor de beide percelen. In 1520 komen de percelen weer in één hand als Jan Pels het westelijke perceel koopt. Na 1525/26 wordt Jan Pels ook eigenaar van het westelijke perceel van het huidige Herenstraat 24. Zijn eigendom komt dan grotendeels overeen met dat van Johan van Driel, toen die in 1394 zijn testament opmaakte. Na Jan Pels' dood wordt het perceel in de Herenstraat verkocht.

In 1625 verleent Johanna van Amstel van Mynden, de weduwe van Frederick de Waal van Vronesteyn, haar nieuwe achterbuurman aan de Herenstraat, ridder Bartholomeus de Bloys van Treslong, toestemming om 'op den oostgevell van haer edele stallinge' een schoorsteen te bouwen.⁷⁷ Ridder De Bloys van Treslong was sinds 1623 eigenaar van het oostelijke perceel van het huidige Herenstraat 24.

De stal van Johanna van Amstel van Mynden had via een steeg toegang tot de Herenstraat.⁷⁸ Als Gerard de Waal van Vronesteyn in 1647 sterft, vinden we de volgende beschrijving in zijn testament: 'een huijs, hoff, erve, stallinge ende cleijne huijsingen metten uuttgangh inde Winssesteech ofte Heerestraet, staende binnen Utrecht opdie Nieuwe gracht omtrent Sint Martens dam tegens over Paushuijsinge.' Naast de stal staat er op dat moment dus ook een klein huisje.

Johanna de Waal van Vronesteyn koopt in 1664 een perceel aan de Herenstraat van Odilia van Wassenaer en gebruikt dat als stal en koetshuis.

De gevelsteen van Bartholomeus de Bloys van Treslong hing op het terrein tussen Kromme Nieuwegracht 80 en Herenstraat 24 toen dat nog in bezit was van de verzekeraar De Tiel. Sindsdien is de gevelsteen onvindbaar.

Het perceel dat Johanna de Waal van Vronesteyn in 1664 kocht van Odilia van Wassenaer, Herenstraat 14, is hier zichtbaar aan de linkerkant van de foto, ten westen (links) van het poortje dat onder andere toegang gaf tot het kleine huisje achter in de tuin van Kromme Nieuwegracht 84. Rechts van het poortje bevindt zich Herenstraat 24, dat is ontstaan uit twee afzonderlijke huizen. Het westelijke (linker) gedeelte van dit perceel, rechts van het poortje, was in 1394 in bezit van Johan van Driel en vanaf 1525 van Jan Pels. Het oostelijke (rechter) gedeelte, dat nu een doorgang is, was rond 1390 in bezit van Thomas de Coninck en in 1625 van ridder Bartholomeus de Bloys van Treslong. In 1914 was Herenstraat 24 in gebruik door de aannemer Jacobus Christianus Wiesman.

Op 9 november 1708 wordt de boedel van Elisabeth van Schayck verdeeld. Het huis Kromme Nieuwegracht 84 wordt dan als volgt omschreven: *'seeckere huijsinge, erve ende gront, kelders en kluijsen met den hoff daer achter, staende aende suijsijde vande Nieuwe gracht over 't Paushuijsen, met alle 'tgeene inde selve huijsinge aert- ende nagel- vast is, soe mede betsteden, ledicanten, platen en soo sulx 'tselve bij de laetsten overlede- ne gepossideert ende gebruijckt is geweest, alsmede de stal en koetshuijs en met het huijs- ken daer annex uijtcomende inde Heere straet schuijns over de Camp.'*

Uit latere beschrijvingen zal blijken dat het koetshuis voor aan de Herenstraat lag en de stal daarachter. Over het oude stalletje dat in 1647 naast het kleine huisje stond wordt niet meer gesproken. Mogelijk deed het dienst als bergplaats of schuurtje bij het kleine huisje.

Op 28 februari 1714 transporteren Cornelis van Woudenberg en Maria Laurentia aan Ignatius Ketel hun helft van het huis, dat nu als volgt omschreven wordt: *'grootte huijsinge, erve ende hoff, met een cleijne huijsinge, stallinge en een nieuw getimmert coetshuijs daar achter, staende ende gelegen binnen Utrecht over het Pauwhuijsen, streckende voor uijtte Nieuwe gracht tot agter aan het koetshuijs ende een gemeene gang aan de Heerenstraat'*.

Tussen 1708 en 1714 lijkt er een 'nieuw getimmert koetshuijs' te zijn gerealiseerd. Mogelijk was het door Johanna de Waal van Vronesteyn gebouwde koetshuis uit 1664 na zo'n halve eeuw aan vernieuwing toe.

In 1734 heeft Jacob Reaal zowel Kromme Nieuwegracht 84 als 86 in bezit. Voordat hij Kromme Nieuwegracht 84 aan David Mill verhuurt, vindt er in 1737 een grote verbouwing plaats. Het westelijke gedeelte wordt nu uitgebouwd tot de rooilijn en de achterhuizen worden verbonden.

Johan Heijndaal verkoopt Kromme Nieuwegracht 86 in 1760. In 1764 verkoopt hij ook het perceel aan de Herenstraat, met *'kamer ofte woning van ouds koetshuis met stallinge annex'*.⁸⁰ Na Johan Heijndaa's dood wordt er een fundatie opgericht, een stichting ten behoeve van de wezen in Utrecht. Deze activiteit wordt mede gefinancierd door huurpenningen uit Kromme Nieuwegracht 84. In het kasboek van de fundatie van 1790 wordt het huis beschreven als *'een groot huis erve en hof met een klijn huisje en stallinge daar agter staende gelegen binnen deze stad tegenover Paushuise strekkende voor uit de Nieuwe Gracht tot agter met de koetsierswoning en een gemene gang aende Heerestraat uitkomende'*. Na de verkoop van het koetshuis en de stal aan de Herenstraat staat er dus weer een 'stalletje' naast het kleine huisje.

Met de komst van de Fransen rond 1795 krijgt het huis aan de Kromme Nieuwegracht het wijknummer F 273. Rond 1813 wordt dat F 390. Op de eerste kadastrale kaart van Utrecht van 1832 krijgt het perceel de aanduiding B 183.⁸¹ Het stalletje wordt B 209 en krijgt de aanduiding 'bergplaats'. Het kleine huisje krijgt het kadastrale nummer B 210.

Uit het archief van de fundatie Heijndaal blijkt dat de bergplaats in 1838 wordt getransformeerd tot een woning. Volgens de administratie van de fundatie heeft het kleine huisje wijknummer F 419 en de tot woning getransformeerde bergplaats F 420. De wijknummers van de woningen in de Herenstraat veranderen rond 1870 nog een keer.⁸² In 1890 veranderen de wijknummers in adressen zoals we die nu nog kennen. De nummers F 418 en F 419, die volgens de omnummeringslijst gelegen zijn in het 'slop', worden respectievelijk Herenstraat 18 en 20.

	1795	1813 (adres)	1832 (kadaster)	~1870 (adres)	1890 (adres)	1914 (kadaster)	1981 (kadaster)	2007 (kadaster)
Huis	F 273	F 390	B 183	F 390	Kr Nieuwegr 84	B 3705	B 4575 (later B 5214)	B 5303 (5367 A-1 t/m A-3)
Stal / Bergplaats (vanaf 1838 huis)		F 420	B 209	F 419	Herenstr 20	B 3707	Gesloopt	
Kleine huis		F 419	B 210	F 418	Herenstr 18	B 3706	Gesloopt	

In 1914 worden de grondstukjes van de huisjes in het steegje opnieuw opgemeten en daarna verkocht aan aannemer Jacobus Christianus Wiesman, die op Herenstraat 24 zijn aannemersbedrijf heeft gevestigd.⁸³ Met de huisjes wordt ook de steeg verkocht. Hoewel de nieuwe bebouwing over de steeg is heen gebouwd, is deze steeg tot op de dag van vandaag nog grotendeels aanwezig.⁸⁴ De huisjes worden gesloopt om plaats te maken voor een uitbreiding van de werkplaats voor het aannemersbedrijf van Wiesman. Die had in 1909 een vergunning gekregen om zijn werkplaats te verhogen met een rond dak.

Situatie 1912. De werkplaats van aannemer Wiesman met het in 1909 gebouwde ronde dak is zichtbaar in de cirkel. In het midden van de cirkel bevindt zich de nok van een dak. Deze nok, die parallel loopt aan de Herenstraat, moet van de twee kleine huisjes achter Kromme Nieuwegracht 84 zijn geweest. Het is de enige foto die we van deze huisjes hebben.

Na 1940 wordt Kromme Nieuwegracht 84 onderdeel van het complex van de fraters van Utrecht. Pas als het complex van de fraters van Utrecht rond 2005 wordt gesplitst, krijgt Kromme Nieuwegracht weer een eigen kadastrale aanduiding.

Dankwoord

Het maken van een *SteenGoed* kun je niet alleen. Het was leuk om met mijn burens van Kromme Nieuwegracht 84 hun huis verder te 'ontdekken'. Bijzonder aardig was ook dat bouwhistoricus Jan van der Hoeve daarbij aanwezig was. Ik dank Martin de Bruijn voor zijn transcripties en zijn hulp bij verschillende puzzels met de rekeningen van Sint-Pieter en Oudmunster. Nette Stoppelenburg hielp me op weg zelf te transcriberen, hoewel de hulp van Denis Verhoef nog wel van pas kwam bij de plecht- en procuratieboeken. Hetzelfde geldt voor Noor Versélewel de Witt Hamer, die me hielp bij de transcriptie van het gratieverzoek van de zwager van Jan Pels' zoon Dirck. Ik heb groot respect voor Willem Erven en zijn geweldige vaardigheid op het gebied van Latijnse teksten. Met de Franstalige akten van na de Franse tijd hielp Nico Reitsma me. Dankzij hem weten we meer over de mahoniehouten tafel die rond 1813 in de 'agteropkamer' van het westelijke huis stond boven de 'uitspringende trap'. Jean Penders dank ik voor zijn positieve ondersteuning en hulp met de betekenis van woorden als 'spauwdeuren en -blicken'. Ik dank Janjaap Luijt voor zijn archief van goud- en zilversmeden. De koster Katrijn Kuypers van de Pieterskerk ging met me op zoek naar de grafsteen van *meyster* Steven van Rumelaer, die echter niet in de kerk te vinden bleek. Ik ben de vrijwilliger Henk Bos van de Gertrudiskerk heel dankbaar dat hij me de grafkamer en de grafsteen van Johan Heijendaal liet zien. Opnieuw wilde Dirk van Sichem me helpen bij het maken van de tekeningen, waar voor ik hem zeer erkentelijk ben. Simon den Daas hielp mij met de structuur van het verhaal en natuurlijk met de opmaak. Tenslotte was het ook bijzonder om bij Joao en Louise van Lookeren-Campagne het foto-album van huis in 1938 te bekijken, dat gemaakt was voor zijn grootmoeder Maria Jordaan. Nu dit boekje klaar is, ga ik opnieuw proberen meer tijd te steken in de relatie met 'levenden' in plaats van in onderzoek naar 'stenen' en lange reeks overledenen. Gelukkig was Angela vergevingsgezind toen een eerder poging daartoe niet succesvol bleek. Het verleden is verslavend. En vaak helderder dan de toekomst, maar onverbreekelijk daarmee verbonden. Uiteindelijk zijn we allemaal voorbijgangers.

Literatuur

- Bos, J.J., 'Aan de zuidzijde van de Nieuwe Gracht tegenover Paushuisinge – Kromme Nieuwegracht 86', *SteenGoed* 64 (oktober 2018)
- Bos, J.J., 'Aanvullingen en Verbeteringen: Van Rumelaer', *De Nederlandsche Leeuw*, 138 (2021), p.186-187
- Bruijn, M.W.J. de, *Husinghe ende hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de Middeleeuwen*, Het Spectrum B.V., Stichtse Historische Reeks, Utrecht, 1994
- Bruin, R.E. de, R. de Kam en K. van Vliet, *Utrechts verleden in vogelvlucht*, Utrecht, 2017
- Bruin, R.E. de, 'De tweede ronde: De rol van Utrechtse patriotten in de Bataafse-Franse tijd', *JOU* 1987, p.227-310.
- Doedens, A., *Geschiedenis van Utrecht - de canon van het Utrechts verleden*, Walburg Pers, Zutphen, 2013
- Florijn, H., *De tempel van Meerman – drieluik van een verloren ideaal*, Den Hertog, Houten, 2003
- Graadt van Roggen, W., *Een Stichtse sleutelroman uit de zeventiende eeuw*, A.W. Bruna & zoon, Utrecht 1943
- Hoven van Genderen, B. van den, *De heren van de kerk - de kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen*, Walburg Pers, Zutphen, 1997
- Kemp, M.S.F., 'Parenteel Luytgen Woutersz.', M.S.F. Kemp, B. Kemp, T. Oskam, K. van Schaik, (eds.), *Utrechtse parentelen vóór 1650*, deel I, 2010, p. 35-152

Krijnen-Van der Sterre, J., *De Herenstraat - een oude straat met haar bewoners*, stichting De Plantage, Utrecht, 2005
Wolleswinkel, E.J., 'Van Rumelaer, een jongere tak van het geslacht Van Culemborg', *De Nederlandsche Leeuw*, 108 (1991), p. 1-24 en p. 444-451.
Verhey, H.J.W., *300 jaar Aalmoezenierszorg – geschiedenis van de Roomsche Katholieke Aalmoezenierskamer te Utrecht (1674 – 1746) en van de Oude Roomsche-Katholieke Aalmoezenierskamer te Utrecht (1746 – 1974)*, Wyt & Zonen, Rotterdam, 1974
Wassenaer-Wiarda, L. van, *Van Wassenaer – een familie in portretten*, Amsterdam 2014
Zeeland (1531-1567), *Verloren*, Hilversum, 2004, p.42-44.

Bouwhistorisch en archeologisch onderzoek

Hoeve, J.A. van der, *Bouwhistorische verkenning - Kromme Nieuwegracht 84*, Gemeente Utrecht afdeling Erfgoed, Utrecht, 2006

Overige bronnen in HUA

Sint-Pieter (220), kleine kamer inv. 167-1 (1432-1468) t/m 167-7 (1600-1621)
Sint-Pieter (220), grote kamer inv. 165-1 (1367-1415, inclusief kleine kamer 1367/68 en 1371/72) t/m 165-7 (1600-1621)
Oudmunster (223), grote kamer inv. 483-1 (1347-1359) t/m 483-33 (1650)
Raads dagelijks boek (1228)
Transporten en Plechten (HUA, T&P)
Notariële akten (34.4)
DTB
Volkstellings- en bevolkingsregisters 1007-2, inv. 7458, 7474, 7493, 7522, 7578, 7652
Burgerlijke stand van de stad Utrecht 711 (1583-1811); 481 (1811-1902)
Leggerartikelen (595 Fundatie van Johannes Heijndendaal; 4272 L.H.S. Dommer van Poldersveld, wed. P.A.M. Oosthuizen van Rijkevorsel van Rijzenburg; 4302 C. Wiesman; 11082 Stichting Sint Gregorius; 14104 Jacobus Christianus Johannes Wiesman)
Plecht- en procuratieboeken (701, inv. 703)
Hypotheekbewaarder (1294)
Huisgeld 1629 (702-2, inv. 1166-1), 1653 (702-2, inv. 1166-2), 1753 (702-2, inv. 1166-3)
Haardstedengeld 1715 (702-2, inv. 1185)
Huisgeld, Straat-, Lantaarn en Klepgeld 1777 (702-2, inv. 1167-1)
100ste penning 1793 (702, inv. 2051-4)
8- en 25-jarige heffingen 1805 (703, inv. 278-1 eerste district)
794-1 Fundatie Johan Heijndendaal, inv. 127, 289, 292, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 318
Overluidingen van Domtoren 1562 – 1614 en 1614 – 1651

Bijlage I: Eigenaren en huurders Kromme Nieuwegracht 84

Met '<' wordt bedoeld: 'eerder dan'; met '>' wordt bedoeld: 'later dan'

Eigenaren (huurders cursief)

Beide percelen

<1390/91 – 1395	Johan van Driel
<1432/33	Johan van Blochoven
1432/33	Hendrik van Vlaanderen (kleine kamer)
1433/34	Hendrik van Vlaanderen en Sofie (Fye of Sophia) van Rumelaer (grote kamer, Kng 86 vóór)
<1433/34 – 1446	Sofie van Rumelaer

Oostelijke perceel

1448/49	Sweder Willemszoon van Rumelaer
1449	Christine van Rumelaer x Gerrit van Jutfaas
1497	Sweder Swederszoon van Rumelaer x Aleyd van Bellinchaven
	<i>Willem Buser</i>
	<i>Johannes Adriaenszoon van Rijn</i>
1507	Berent van Rumelaer x Geertruid en broers en zussen (3/4 deel)
1507	Elisabeth en Steven van Rumelaer (1/4)
1510.11.21	Jan Pels x Liesbeth (3/4)

1500

1503

Westelijke perceel

1446	Christine van Rumelaer x Gerrit van Jutfaas
1456/57>	Steven van Rumelaer
<1494/1495	Willem Buser alias Byndop
1517	Joostgen Buser x Jan van Gorcum en Katrijn (Katrien) Buser x Reyer Corver
	<i>Gijsbert Bomert</i>
1519.11.24	Willem Claes Meyertszoon x Jannighen
1520.11.20	Wouter Bogertsdochter
	Jan Pels x Liesbeth

1518/19

Beide percelen

1542/43	Mechtelt en Elysabeth Pels, Dircksdochters
Pels	
	<i>1544/46 Jacob van Bommel (oostelijk)</i>
	<i>1546.06.17 Jan van Dam (oostelijk)</i>
	<i>1546.06.17 Frans Buser (westelijk)</i>
1546.06.17	Jan van Dam (5/6)
	<i><1569 Loeff van der Haer</i>
1569.03.07	Loeff van der Haer x 1) Wilhelmina van Culemborg en 2) Hectoria van Hoxwier (5/6 deel; na 1571 geheel)
	<i>1577 Johan van Resandt</i>
	<i>1577> Willem van Lamsweerde</i>
1581.11.18	Willem van Lamsweerde x Aeltgen van der Maeth
1583.09.09	Jacob de Valladolyt x Wilhelmina van Praet van Moerkercken

1592.10.02		Frederick de Waal van Vronesteyn x Johanna van Amstel van Mynden
1632		Gerard de Waal van Vronesteyn x Wilhelmina van Amstel van Mynden
1647		Willem en Johanna de Waal van Vronesteyn
1651.09.21		Johanna en Josina de Waal van Vronesteyn
1684> – <1698		Johannes Ketel x Elisabeth van Schayck
	1684	<i>Hendrik van Bronkhorst</i>
1708.10.17		Ignatius Xaverius Ketel x Maria Margareta van Lakerveld en zussen
	1711	<i>Van Moesbergen</i>
	1711	<i>Jacques Cler</i>
1728.04.26		Jacoba Maria Ketel x Bastiaan Peereboom
	1728	<i>Gijsbert Egeling (grote huis)</i>
	1728	<i>Jan van Lopick (kleine huis en koetshuis)</i>
1734.06.01		Jacob Reaal
	1737	<i>David Mill x Catherina Ruyter</i>
1748.11		Johan Heijdendaal
1781		Fundatie Johan Heijdendaal
	1774	<i>Susanna Maria en Cornelia Elisabeth Mill</i>
	1806	<i>Johanna Hermina d'Yvoy, douairière Van Bottesteyn</i>
	1807	<i>Anthony Gerard en Johan Gerard Visscher</i>
	1808	<i>Willem Elisa Ram x Henriëtte Jacoba Taets van Amerongen</i>
	<1813	<i>Carel Joseph x Maria Henriëtta van der Muelen</i>
	1815	<i>Christiaan Hendrik Schober x Jeanne Mathilde Berg</i>
	1817	<i>Jacob Diderik Coenen van 's Gravesloot x Sara Johanna Balthazarina van der Upwich</i>
	<1824	<i>Jan Carel Pronckert x Wilhelmina Carolina Elisabeth Wentzel</i>
	<1831	<i>Guillaume Leignes Bakhoven x Pauline Kruseman</i>
	>1843	<i>Rudolphina Gosuina Alida Ketjen, echtgenote van Jan Jacob de Wetstein Pfister</i>
	<1860	<i>Jacob Petrus Hooft Graafland x Henriëtte Antoinette van Eys</i>
	1882	<i>Joannes Gijsbert Brouwer Nijhoff sr x Margarethe Adeleïde Anthonetta Muntendam</i>
	1901	<i>Joannes Gijsbert Brouwer Nijhoff jr x Maria Johanna Jordaan</i>
1940.04.19		Stichting Sint-Gregorius (fraters van Utrecht)
2005.09.01		Corbulo Vastgoed BV, J.H. (Hans) Pieters, P.R. Westra en R.J.W. Kraaij (gehele complex van de fraters)
2005.09.01		L.A. van Herwerden x A.E. Kiel (geheel 84)
2006.12.08		Il Cielo BV van de broers M.L. en L.M. van Doorn (geheel 84)
2007		L.M. van Doorn x J. Dolan (84A)
2007		O.F.J. Fenstra en J.M. Boerma (84B)
2007.02.22		J. Spies x M.L. Bot (84C)
2009.12.11		J.M. Hegeman x J. Verhagen (84C)
2014.12.24		P.H.J. Huinck x M.A.G. Feijt (84B)
2021.09.01		L.W. Wensing x E.E.G. Daniels (84A)

Bijlage 2: Enkele bouwhistorische aspecten

Bouwhistorie 1520-1711

Als Jan Pels rond 1542/43 sterft, staan er twee huizen aan de Kromme Nieuwegracht 'besyden malcanderen': links het oude huis De drie Papegaaijen en daarnaast, iets achter de rooilijn, het nieuwe huis met de trapgevels. De huizen zijn zelfstandig bewoonbaar. Zo huurt Jan van Dam in 1546 het oostelijke huis en woont ene Frans Buser in het westelijke. Als de erven van Jan van Dam het huis in 1569 verkopen, wordt opnieuw gesproken over 'die twee alinge huijsinge ende hoofstede...die besyden malcander staende'.⁸⁵

Het lijkt erop dat het aanzien van beide huizen vanaf de gracht twee eeuwen min of meer onveranderd blijft. Achter de voorgevel vinden echter wel veranderingen plaats. Een eerste aanduiding dat er iets verandert, is de beschrijving van het huis in 1581. Het huis wordt omschreven als 'dye alinge huijsinge' en niet meer als twee huizen 'besyden malcanderen'. Het lijkt erop dat de huizen tussen 1569 en 1581 zijn samengevoegd tot een grote woning voor één huishouden. Een andere aanwijzing voor veranderingen biedt de beschrijving van het huis als Willem van Lamsweerde het in 1583 verkoopt. Er is nu sprake van een achterhuis: 'syne huysinge ende erve...met hoff, hoffstede ende achter huysinge.' Het is niet duidelijk om welk achterhuis het hier gaat, maar de hypothese is het oostelijke achterhuis. Mogelijk was de bouw van het achterhuis onderdeel van grotere veranderingen aan het huis. In ieder geval verliest het oude huis in deze periode ook zijn naam. De verwijzing naar De drie Papegaaijen komt na 1583 niet meer voor in transporten of plechten.

Van der Hoeve is van mening dat het oostelijke huis in de 17de eeuw moet zijn vernieuwd. Ook de kapconstructie, die volgens bouwtekeningen aanwezig was tot 1914, stamt volgens bouwhistoricus Van der Hoeve uiterlijk uit die periode. Op grond van deze datering ligt het voor de hand dat Frederick de Waal van Vronesteyn (na 1592) of zijn zoon Gerard (vanaf 1617) de nieuwe kapconstructie hebben laten bouwen. Waarschijnlijk bouwde een De Waal van Vronesteyn ook het westelijke achterhuis dat bestaat uit een souterrain en een bel-étage. Dit westelijke achterhuis is tegen het huis middeleeuwse huis met de trapgevels aangebouwd. Daardoor zijn de oorspronkelijke venster-openingen in de achtergevel van dat huis niet meer zichtbaar.

Bouwhistorie 1711-1712

Er zijn twee huurovereenkomsten van 1711 en 1712 bewaard gebleven, waarin wordt afgesproken onder welke voorwaarden Jacques Cler, *coopman in wynen*, de kelders en een deel van het huis van Ignatius Ketel mag gebruiken:

*'beijde de kelders, het voorhuijs met het comptoirtje, een slaapplaets daer boven voor de knecht, ende de camer achter het voorhuijs, alle tesamen vertrecken vandes verhuers huijsinge staende op de Nieuwe gracht over 's Paus huijsinge, onder conditie dat den verhuerder het voorschreve voorhuijs met wagenschot ofte andere bequame materiale doorgaens sal moeten laten afschutten ende alsoo tot een kamer ofte vertreck doen approprieren, alles tot des verhuers costen.'*⁸⁶

Met wagenschot, dat wil zeggen met op bepaalde wijze gezaagde eiken planken, wordt de ruimte van de huurder afgescheiden van de rest van het huis, waar Ignatius en zijn jonge gezin zelf blijven wonen. Ignatius verhuurt de kamers gemeubileerd met twee bedden. Daarnaast moet Ignatius' dienstmaagd de verhuurde vertrekken schoonmaken en de bedden opmaken.

De kelders worden ingericht voor de wijnhandel. Er worden goede deuren bevestigd. De huurder mag gebruik maken van de waterpomp voor het reinigen van de wijnvaten en flessen. Ook moet er ruimte zijn voor het opslaan van turf. De kelders waren in deze tijd direct vanaf de straat toegankelijk via een kelderluik. Hoewel het kelderluik in de loop der eeuwen is verdwenen, herinnert een trap in de kelder nog steeds aan die uitgang. Overigens meent Van der Hoeve op basis van de gebruikte stenen dat die trap nog wel een keer is gerenoveerd.

Op een detail van een tekening van Jan de Beyer uit 1736 is de toegang tot de kelder onder het oostelijke huis zichtbaar. Rechts de huidige situatie.

Bouwhistorie 1737

Jacob Reaal laat het rechterdeel van Kromme Nieuwegracht 84 in 1737 uitbouwen tot de rooilijn. De verbouwing van het rechterhuis wordt in het huurcontract als volgt beschreven:⁸⁷

‘Het onderste vertreck sal behangen worden, de schoorsteen gerepareert en nieuwe vloer daer in geleght en een porte brisé off spauwdeur daer aengesteld werden; oock een dito deur aen het vertreck aen den linckerhandt; vorders op den boovencaemer een nieuwe vloer, als ook op dito solder een nieuwe vloer dat geheele gebouw overstreckende. In den keucken sal gemaect werden een nieuwen reegenback en daer in gestelt werden een reegen- en putwaeters pomp met sijn geutsteen.’

Het rechterhuis krijgt op de begane vloer niet alleen behang, maar ook een nieuwe vloer. Als de vloer eruit gaat, is het ook logisch dat daarna een nieuwe keuken wordt geplaatst. Die wordt van alle gemakken van een keuken uit die tijd voorzien. Er worden twee ‘spauwdeuren’ aangebracht. Spouwen is Middelnederlands voor overlangs spijten. Een ‘spauwdeur’ is in dit geval dus een (brede) deur die als het ware van boven naar beneden in het midden doorgezaagd is, kortom: een porte brisée (Frans voor gebroken deur).

Mogelijk krijgt het nieuw uitgebouwde, westelijke deel van het huis met deze nieuwe deur toegang vanuit de nieuwe centrale gang. Bijzonder is dat er ook een nieuwe deur wordt geplaatst naar de voorkamer van het linker, oostelijke huis. Zou dit nodig zijn omdat de oude toegang nog steeds met wagenschot was dichtgemaakt, zoals in 1711 was afgesproken? We weten het niet.

Bij de uitbreiding tot de rooilijn in 1736 zijn de nieuwe constructies gebaseerd op de bestaande. Dat verklaart volgens Van der Hoeve het zeldzame gebruik van moeren kinderbinten in de 18de eeuw.

Er wordt aangegeven dat de centrale gang achter de voordeur overal een gelijke hoogte krijgt en dat er over de gang ter hoogte van de binnenplaats een overkapping (‘galdერიj’) komt, zodat je droog van de voordeur naar de tuin kunt lopen:

*'Den gangh sal van vooren tot aghter aen den hoff gelijk gemaakt werden, daer aghter aen den gangh een souffisant raemt en deur. Beseijden der binnen plaats sal een galderij gestelt worden om soo droogh door den gangh van vooren tot aghteren te kunnen gaen.'*⁸⁸

De overkapping ('galderij') over de centrale gang bevindt zich rechts op de foto. De foto is vanuit het oostelijke voorhuis genomen in de richting van de gecombineerde achterhuizen.

Van der Hoeve noemt de centrale gang de 'ruggengraat' van het huis. De indeling van de samenvoegde huizen op de begane grond is gebaseerd op het 'midden-gangtype', hetgeen (met name) kenmerkend was voor luxueuze herenhuizen uit de 18de en 19de eeuw.

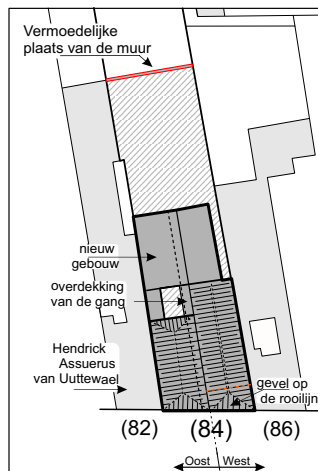
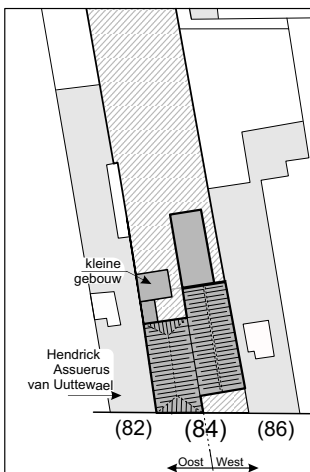
Aan de achterzijde van het huis wordt 'dat kleine gebouw' afgebroken:

'Vorders sal van aghteren dat kleine gebouw affgebrooken worden en een nieuw gebouw gestelt werden ter hoogte en formaat van de neevens staende gebouwd geevel, welcke geevel sal affgeheelt en nieuwe voegen in geplactst werden. In dito geevel sullen in plaats van kruisraemten gestelt werden twee schuiffraemen met gespauwe blicken van binnen. Van onderen in dat nieuwe gebouw sullen meede gestelt worden twee schuiffraemen met gespauwe blicken van binnen.'

De hypothese is dat dit kleine gebouw mogelijk het achterhuis betreft dat Willem van Lamsweerde rond 1583 liet bouwen. Het kleine gebouw wordt gesloopt en vervangen door een nieuwe gebouw. Omdat Van der Hoeve in zijn bouwhistorisch onderzoek in het oostelijke achterhuis sporen terugvindt van kozijnen en deuren uit de 18de eeuw, lijkt de hypothese gerechtvaardigd dat het kleine gebouw zich op het oostelijke perceel bevond.⁸⁹

Er wordt een scheiding aangebracht tussen de tuin van de huurders en de daarachter gelegen tuin van het kleine huisje met de uitgang naar de Herenstraat. Er komt een muur van 10 voet hoog in de tuin, wat overeenkomt met ongeveer 3 meter. Het fundament zal vast nog ergens in de tuin achter Kromme Nieuwegracht 84 verborgen liggen.

Voor en na de verbouwing van 1737

Tot op de dag van vandaag is de verbouwing van 1737 goed herkenbaar in het westelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84. Zo heeft het voorste deel van de kelder onder dit gedeelte van het huis geen bakstenen tongewelf, maar een houten balklaag. De raamkozijnen op de eerste verdieping van de voorgevel en het kozijn van de voordeur dateert Jan van der Hoeve op basis van hun kenmerkende golvende profilering in de 18de eeuw.

De overgang van de oude kelder naar de uitbouw met de paal en balken van de verbouwing van 1737 in de kelder van het westelijke voorhuis. In het gewelf van de oude kelder zijn nog gaten te zien waarin vroeger balken bevestigd waren (niet zichtbaar op de foto).

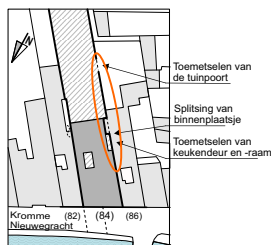
Bouwhistorie 1738

In 1738 wil Jacob Reaals buurman Assuerus Uttewael, raad in d'edel achtbare vroedschap, zijn huis op Kromme Nieuwegracht 82 uitbouwen tot de rooilijn.⁹⁰ Hij vraagt Jacob Reaal om toestemming om balken vijf duim diep in de muur van Jacob Reaals huis te bevestigen. Er wordt aangegeven dat de vensters in de zijgevel van Kromme Nieuwegracht 84 op kosten van Assuerus Uttewael moeten toegemetseld en dat een dakraam moet worden verhoogd. De muur blijft eigendom van Jacob Reaal, maar de nieuwe goot zal gezamenlijk worden onderhouden. Jacob Reaal krijgt het recht om tegen de zijgevel van het nieuwe huis van Uttewael 'latten te doen spijkeren en daartegens groente te doen leggen'. De uitbouw van Kromme Nieuwegracht 82 is overigens ook zichtbaar op de beide tekeningen van Jan de Beyer.

Bouwhistorie 1760

Johan Heijendaal verkoopt Kromme Nieuwegracht 86 in 1760. Het kleine binnenplaatsje tussen de achterhuizen van Kromme Nieuwegracht 86 en 84 wordt gesplitst, onder de voorwaarde dat:

'...onder deese verkoping niet is begrepen de helfte van het binnenplaatsje tersijde de keuken van deese huysinge gelegen, 'twelk de verkopers aan sig behouden, mits dat sijlieden ten haren kosten een behoorlijke scheydmuur, schoon gewerkt, sullen doen maken, als mede dat sij het deurraampt met het welke men uijt de keuken op dat binnenplaatsje komt soo verre na de pomp sullen doen versetten en de regtbank doen verschuyven als vereijcht sal worden, als meede het gat daar de deur nu staat doen toemetselen na behooren, gelijk de verkopers ook ten haren kosten de opening agter in den tuyn waar mede men in de groote tuyn die de verkoopers aan sig behouden gaat sullen doen toemetselen.'

Situatie in 1760

De helft van dat plaatsje hoort nog steeds bij Kromme Nieuwegracht 84. Het bevindt zich achter de keuken en naast de bel-étage.

Bijlage 3: puzzelen met percelen in de middeleeuwen

Introductie

Het onderzoek naar de geschiedenis van een huis is relatief eenvoudig als we teruggaan tot 1832. Eigenlijk is de 18de eeuw ook nog goed te onderzoeken, omdat de akten uit die tijd relatief eenvoudig te lezen zijn voor Nederlanders uit de 21ste eeuw. Met wat paleografische training of met wat hulp op dat gebied is het goed mogelijk om terug te gaan tot het begin van 16de eeuw. Daarvoor wordt het lastiger, maar ook interessanter voor de liefhebbers. De bronnen zijn dan fragmentarisch en veelal in het Latijn. Deze bijlage gaat over enkele puzzels die betrekking hebben op de bronnen van de 14de en 15de eeuw. Kromme Nieuwegracht 84 ligt net buiten het voormalige kerngebied van het kapittel van Sint-Pieter, de immuniteit. Het ligt ook dicht bij de immuniteit van de kapittels van de Dom en Oudmunster. De middeleeuwse administraties van deze kapittels bieden ons inzicht in de eigenaren en bewoners van het huis. Daarvoor moeten we een koppeling leggen tussen de gegevens in deze administraties en Kromme Nieuwegracht 84. Voor het onderzoek naar Kromme Nieuwegracht 84 zijn drie administraties van belang, twee van het kapittel van Sint-Pieter en een van Oudmunster. Voor het oostelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84 zijn de rekeningen van de zogenaamde 'kleine kamer' van Sint-Pieter relevant. In de kleine kamer van Sint-Pieter werden de inkomsten voor de memoriediensten voor de overledenen geadmistreerd. De rekeningen zijn vanaf 1367/68 bewaard gebleven, zij het dat er vele jaren ontbreken. Ze zijn niet eenvoudig te lezen. Eerst moet je het oude handschrift ontcijferen en daarna het Latijn nog vertalen.

Naast de administratie van de 'kleine kamer' is ook die van de 'grote kamer' van Sint-Pieter relevant. Daarin vinden we lijsten met personen die jaarlijks voor hun percelen een pacht betaalden. Vooral het rijtje namen onder het kopje '*Aréis super Dammum*' is daarbij relevant. In *SteenGoed* 64 is vastgesteld dat het hier gaat om negen percelen die betrekking hebben op Kromme Nieuwegracht 86 vóór en achter tot en met Nieuwegracht 6. Johan van Driel had niet alleen eigendom aan de Kromme Nieuwegracht, maar ook in de daarachter gelegen Herenstraat. De Herenstraat hoorde tot het gebied van het kapittel van Oudmunster. Daarom zijn ook de rekeningen van het kapittel van Oudmunster relevant voor dit onderzoek. In de rekeningen van Oudmunster komt Johan van Driel al voor in 1390/91. De priester Thomas de Coninck was aan de Kromme Nieuwegracht Johan van Driels oostelijke belender, zoals uit de akte van 19 augustus 1394 kon worden afgeleid. Dat is hij ook in de Herenstraat. Het ligt voor de hand dat de percelen van Thomas in elkaars verlengde lagen, zoals dat is weergegeven in de situatieschets van 1394 elders in dit boekje. Dat betekent dat Thomas de Coninck Kromme Nieuwegracht 82 in bezit had, evenals de oostelijke helft van de huidige Herenstraat 24. Johan van Driels perceel aan de Herenstraat wordt in 1365 beschreven als 25 voet breed.⁹¹ Dat is ongeveer 6,7 meter, wat strookt met de breedte van één perceel. Johan van Driel had dus aan de gracht een dubbel perceel en aan de Herenstraat slechts een enkel perceel.

Hieronder wordt ingegaan op twee puzzels die voor het onderzoek naar Kromme Nieuwegracht 84 moesten worden opgelost.

Puzzel 1: wie waren eigenaren en wie huurders?

Het verschil tussen eigenaren en huurders is niet altijd eenvoudig af te leiden uit de lijsten met namen in de administraties van de kapittels. Soms werd met een huurder afgesproken dat die de verschuldigde bedragen aan het kapittel moest betalen. Soms betaalde de eigenaar die zelf. Het vergt wat puzzelwerk om te achterhalen wie eigenaar en wie huurder was. Voor Kromme Nieuwegracht 84 worden we bij het oplossen van deze puzzel geholpen door het feit dat het eigendom van generatie tot generatie in de familie Van Rumelaer bleef en dat daarover uit andere bronnen gegevens bekend zijn.

	Kleine kamer Sint-Pieter (Kromme Nieuwegracht 84 oost 'de Papegaaij')	Grote kamer Sint-Pieter (Kromme Nieuwegracht 86 vóór)	Kleine kamer van Oudmunster (Herenstraat 24 west)
I342/43	(ontbreekt)	(ontbreekt)	Harmen Odevaer
I350/51			Harman Rutinc
I370/71		Johannes Vrenken	Harman Rutinc
I379/80			Elizabeth filia Barbare
I382/83		Johannes Vrenken	(ontbreekt)
I390/91		(ontbreekt)	Johan van Driel
I394/95			Erven Johan van Driel
I398/99		Johan van Driel	
I400/01			Erven Johan van Driel
I405/06 – I415/16		Johan van Blochoven, in Amersfoerdia commorantis	(ontbreekt)
I425/26		(ontbreekt)	Erven Johan van Driel
I432/33	Eens Johan van Blochoven, nu Hendrik van Vlaanderen		
I433/34	Sofie van Rumelaer ('de Papegaaij')	Hendrik van Vlaanderen en Sofie van Rumelaer	
I435/36	Sofie van Rumelaer	Sofie van Rumelaer	
I436/37	Sofie van Rumelaer	Christine (Styne), wed. Gerard van Jutfaas	
I441/42	Sofie van Rumelaer	Christine van Rumelaer	
I443/44	(ontbreekt)	Christine van Rumelaer	
I447/48		Gerrit Coerkijn	Jonkvrouw Rumelaer
I448/49	Sweder van Rumelaer		
I449/50	(ontbreekt)		Jonkvrouw Rumelaer
I450/51; I456/57		Gerrit Coerkijn	
I458/59	Christine van Rumelaer, wed. Gerard van Jutfaas	(ontbreekt)	
I471/72; I477/78;	Christine van Rumelaer		
I483/84			Jonkvrouw Rumelaer
I486/87			Gerard van Blochoven
I488/89			
I489/90			Dirck Tant
I494/95		Steven van Rumelaer eens, nu Willem Buser alias Byndop	
I499/I500	Christine van Rumelaer	Willem Buser	
I500/01	Willem Buser	Willem Buser	Dirck Tant
I501/02	Johannes van Rijn	(ontbreekt)	Dirck Tant
I502/03		Willem Buser	(ontbreekt)
I503/04		Johannes van Ryn	
I505/06		Johannes van Ryn	
I506/07		Willem Buser	
I509/10	Johannes van Rijn	(ontbreekt)	
I510/11	Jan Pels (8 stuivers)	Willem Buser	
I515/16		Willem Buser	Frederico Hack
I516/17	Jan Pels	Willem Buser	(ontbreekt)
I517/18	Jan Pels	Erfgenamen Willem Buser	
I520/21	Jan Pels		Cornelis van Jutfaas
I525/26	Jan Pels		Jan Pels
I530/31	Jan Pels	Erfgenamen Willem Buser	Jan Pels
I531/32	Jan Pels	Peter de Meester	Jan Pels
I534/35	Jan Pels		
I535/36	Jan Pels	Steven van Cronenborch	
I540/41	Jan Pels		Jan Pels
I542/43	Jan Pels	Saris de Coninck	Johannes Schetter
I543/44	Jan Pels (8 stuivers)	Jacob Stoop	
I544/45	Jacob van Bommel		
I545/46	Jacob van Bommel		
I546/47	Jan van Dam	Jacob Stoop	Johannes Schetter

Zoals we hiervoor al aangaven had Johan van Driel op 19 augustus 1394 bezit in de Herenstraat.⁹² De gerechtigden aan de Herenstraat betaalden pacht aan Oudmunster. Uit de rekeningen van Oudmunster blijkt dat Johan van Driel kort na het opstellen van zijn testament overleed. Er wordt namelijk al in de rekening van 1394/95 gesproken over de erven van Johan van Driel. De rekeningen liepen altijd van Sint-Remeis (1 oktober) tot Sint-Remeis. De rekening van 1394/95 loopt dus van 1 oktober 1394 tot 1 oktober 1395. Mogelijk stierf Johan van Driel tussen 19 augustus en 1 oktober 1394.

Voor alle administraties geldt dat bepaalde jaren ontbreken. Die zijn in de tabel weergegeven met witte vlakken.

Uit de oorkonde van 1394 bleek dat Johan van Driel aan de Kromme Nieuwegracht zijn eigen westelijke belender was. De westelijke belending had betrekking op het gedeelte van Kromme Nieuwegracht 86 vóór bij de gracht, zoals in *SteenGoed* 64 al is uiteengezet. De eigenaren van Kromme Nieuwegracht 86, zowel voor bij de gracht als daarachter, betaalden pacht aan de grote kamer van Sint-Pieter. De eerste bewaard gebleven rekening van de grote kamer van Sint-Pieter, waarin Johan van Driel voorkomt, is die van 1398/99. Hij staat als eerste item onder het kopje '*Areis super Dammum*'. De kameraar lijkt niet helemaal bij met zijn administratie. Hij had 'erven van Johan van Driel' moeten schrijven, want Johan van Driel was al overleden. Na hem volgt Johannes van Blochoven. Mogelijk was dat de vader van Sofie (Fye) van Rumelaer.

In de eerste bewaard gebleven rekening van de kleine kamer van Sint-Pieter ná Johan van Driels dood, de rekening van 1432/33, zien we Hendrik van Vlaanderen. Wie dat was is niet geheel duidelijk, maar hij lijkt jurist aan het hof van de bisschop te zijn geweest. In de rekening van de grote kamer van 1432/33 komen Hendrik van Vlaanderen en Sofie (Fye) van Rumelaer samen voor. In de rekening van de kleine kamer van 1433/34 zien we vervolgens alleen Sofie van Rumelaer genoemd. In die rekening zien we ook voor het eerst de naam De Papegaaij. Elders in deze *SteenGoed* zagen we een foto met het fragment waarop deze rekening is afgebeeld. Het is goed nog een keer te benadrukken dat het hier alleen gaat om het oostelijke perceel van Kromme Nieuwegracht 84. Aangezien het perceel in bezit blijft van de Van Rumelaers, zou Hendrik van Vlaanderen een huurder geweest kunnen zijn. Het is ook mogelijk dat Sofie hertrouwd was met Hendrik, nadat haar man Willem was gestorven. We weten het niet.

In de rekening van de grote kamer van Sint-Pieter, die betrekking heeft op Kromme Nieuwegracht 86 vóór, wordt Sofie's dochter Christine vanaf 1436/37 genoemd. Zij is weduwe van Gerard van Jutfaas ('Styne van Jutfaas'). In de rekening van de kleine kamer van 1441/42 staat Sofie nog wel. De rekeningen van de volgende jaren ontbreken. De genealoog Wolleswinkel gaat ervan uit dat Sofie vóór 21 november 1446 is gestorven, wat past bij de gegevens van Sint-Pieter.

In de rekening van de kleine kamer van Sint-Pieter van 1448/49 wordt Sweder van Rumelaer vermeld, de zoon van Sofie van Rumelaer. Hij volgt Sofie op als eigenaar van De drie Papegaaijen, het oostelijke huis van Kromme Nieuwegracht 84. Hij komt slechts eenmaal voor in de rekeningen van de kleine kamer. In de eerste bewaard gebleven rekening ná 1448/49, die van 1458/59, komt zijn zus Christine voor. Christine lijkt zowel Kromme Nieuwegracht 84 oost, Kromme Nieuwegracht 86 vóór als ook het perceel in de Herenstraat te hebben geërfd. Hoewel er voor Kromme Nieuwegracht 84 west rond deze tijd geen tijns of pacht betaald werd en er dus geen sporen van Christine in de rekeningen te vinden zijn, vermoed ik dat zij ook dat perceel zal hebben geërfd.

In de bewaard gebleven rekeningen van de grote kamer van Sint-Pieter van 1447/48, 1450/51 en 1456/57 wordt Gerrit Coerkijn, vicaris van Oudmunster, genoemd als opvolger van Christine van Rumelaer. Aangezien we in latere rekeningen weer een Van Rumelaer zien, ga ik ervan uit dat Gerrit Coerkijn een huurder was. We weten uit andere bronnen dat Christine vóór 1498 is overleden. In de kleine kamer van Sint-Pieter komt Christine van Rumelaer tot en met 1499/1500 voor. De rekeningen lijken met enige vertraging te zijn bijgewerkt.

Al voor haar dood lijkt Christine van Rumelaers afstand te doen van een aantal percelen. Het perceel aan de Herenstraat is in 1486/87 nog in handen van een Van Blochoven, waarschijnlijk een familielid. Rond 1489/90 is het verkocht aan Dirck Tant. Het lijkt erop dat Christine van Rumelaer het voorste perceel van Kromme Nieuwegracht 86 ook al voor haar dood verkoopt aan haar neef Steven Rumelaer, waarschijnlijk na 1456/57. Die verkoopt het in ieder geval vóór 1494 aan Willem Buser alias Byndop.

We weten dat het oostelijke huis van Kromme Nieuwegracht 84, De drie Papegaaijen, na 1504 voor driekwart in handen komt van Berent van Rumelaer. In de rekeningen van de kleine kamer van Sint-Pieter zien we Berent echter niet terug. In 1500/1501 zien we Willem Buser als gerechtigde. Een jaar later is de naam van Willem Buser doorgestreept en verschijnt Johannes van Rijn, de zoon van Adrianus in de rekeningen. Die naam komt voor totdat Jan Pels in 1510 driekwart van het huis van Berent van Rumelaer koopt. Omdat het huis De drie Papegaaijen tot 1510 in handen blijft van de familie Van Rumelaer, ga ik ervan uit dat Willem Buser en Johannes van Rijn huurders van De drie Papegaaijen zijn geweest. Mogelijk heeft Johannes van Rijn het gehele bezit van de Van Rumelaers aan de Kromme Nieuwegracht gehuurd, want we komen hem ook tegen in de rekeningen van de grote kamer van Sint-Pieter.

We weten dat Willem Buser vanaf 1494/95 in bezit is van heel Kromme Nieuwegracht 86, zowel van het perceel voor aan de gracht als het perceel daarachter. Hij sterft rond 1517. Via zijn erfgenamen, de buitenechtelijke kinderen Katrijn en Joostgen, komt het huis uiteindelijk in bezit van Peter de Meester, zoals in de rekeningen van de grote kamer van Sint-Pieter zichtbaar is.

Jan Pels verschijnt in de rekeningen vanaf 1510/11. Hij betaalt voor De drie Papegaaijen acht Hollandse stuivers. Rond 1525/26 koopt Jan Pels ook nog het perceel in de Herenstraat, zoals blijkt uit de rekeningen van Oudmunster. Rond zijn dood in 1542/43 wordt dat perceel weer verkocht. Het huis aan de Kromme Nieuwegracht gaat dan ook opnieuw in de verhuur. Jacob van Bommel huurt het oostelijke huis, voordat Jan van Dam het huis in 1546 koopt. Uit andere bronnen weten we dat Jan van Dam zelf al in het oostelijke huis woonde op het moment dat hij het huis kocht. Mogelijk huurde hij het nadat Jacob van Bommel was vertrokken.

Puzzel 2: op welk perceel heeft de tijsn betrekking die komt ná De drie Papegaaijen?

Zoals we hierboven al zagen, wordt De Papegaai in de kleine kamer van Sint-Pieter al in 1433/34 genoemd. Uit verschillende bronnen hebben we kunnen afleiden dat dit huis op het oostelijke perceel stond van het huidige Kromme Nieuwegracht 84.

Veel lastiger was het om vast te stellen op welk perceel de tijsnbetaling betrekking heeft die vermeld wordt ná de tijsn voor De drie Papegaaijen. Op de foto van het fragment van de rekening van 1433/34 elders in deze *SteenGoed*, konden we aflezen dat Henricus of Hendrik Foec in dat jaar gerechtigd was op dat volgende perceel. In de linker kolom van de onderstaande tabel zien we Hendrik Foec en zijn opvolgers. Hij komt al in 1432/33 voor.

In de tabel zien we Hendrik Foec ook als de gerechtigde van het tweede perceel van het rijtje dat in de rekeningen van de grote kamer van Sint-Pieter wordt aangeduid als *'Areis super Dammum'*. Van dat perceel hebben we in *SteenGoed 64* aangetoond dat het gaat om Kromme Nieuwegracht 86 achter. Het lijkt erop dat degene die pacht aan de grote kamer moest betalen voor Kromme Nieuwegracht 86 achter, ook een tijns verschuldigd was aan de kleine kamer voor een memoriedienst. In 1432/33 betaalt Hendrik Foec pacht aan de grote kamer en tijns aan de kleine kamer. Daarna volgen Hendriks broer Gerrit Foec en later Gerrits zoon Cornelis Foec. De rekeningen van de grote kamer ontbreken tussen 1450/51 en 1494/95. Vanaf 1494/95 zien we vervolgens Willem Buser alias Byndop als nieuwe gerechtigde op het perceel Kromme Nieuwegracht 86 achter. Op basis van de gegevens van de kleine en de grote kamer lijkt het waarschijnlijk dat Willem Buser ná 1479/80 en vóór 1494/95 eigenaar is geworden van Kromme Nieuwegracht 86 achter. Zoals reeds vermeld, weten we dat Willem Buser vanaf 1494/95 geheel Kromme Nieuwegracht 86 in bezit had, dus zowel het perceel voor aan de gracht als het gedeelte daarachter.

	Perceel ná De drie Papegaaijen in de kleine kamer van Sint-Pieter	Tweede perceel van <i>Areis super Dammum</i> in de grote kamer van Sint-Pieter
1398/99	(ontbreekt)	Aleid, de weduwe van Jacob Wernerszoon
1415/16		Elie van Noerd eens, nu Johannes van Noerd
1432/33	Hendrik Foec	Hendrik Foec
1433/34	Hendrik Foec	Hendrik Foec
1441/42	Gerrit Foec	Gerrit Foec
1443/44		Gerrit Foec
1448/49	Gerrit Foec	
1450/51		Gerrit Foec
1458/59	Gerrit Foec	(ontbreekt)
1468/69	Cornelis Foec	
1479/80	Cornelis Foec	
1494/95	(ontbreekt)	Cornelis Foec eens, nu Willem Buser alias Byndop
1501/02	Willem Buser	Willem Buser
1503/04		Willem Buser
1505/06	Willem Buser	Willem Buser
1516/17	Willem Buser	Willem Buser
1517/18	(ontbreekt)	Erfgenamen Willem Buser
1518/19	<i>Gijsbert Bomert (huurder)</i>	Erfgenamen Willem Buser
1519/20	(ontbreekt)	
1522/23	<i>Jan Pels</i>	Erfgenamen Willem Buser
1530/31	<i>Jan Pels</i>	Erfgenamen Willem Buser
1531/32		Peter de Meester
1535/36	<i>Jan Pels (4 stuivers)</i>	Peter de Meester

Het cursieve gedeelte van de tabel heeft betrekking op Kromme Nieuwegracht 84 west.

De rest van de tabel heeft betrekking op Kromme Nieuwegracht 86 achter.

We stellen vast dat de namen van beide reeksen gelijk oplopen tot het moment waarop Willem Buser overlijdt rond 1517. We weten dat Willem Buser ten tijde van zijn overlijden niet alleen heel Kromme Nieuwegracht 86, maar ook het westelijke perceel van Kromme Nieuwegracht 84 in bezit had. Ook weten we dat de kinderen van Willem Buser het westelijke perceel van Kromme Nieuwegracht 84 in 1519 verkochten aan Claes Meyertszoon en Jannighen Wouter Bogertsdochter. Deze verkochten dat perceel in 1520 door aan Jan Pels. Jan Pels zien we terug in de rekening van de kleine kamer vanaf 1522/23. Het huis op het westelijke perceel was tot die tijd verhuurd aan Gijsbert Bomert. Blijkbaar was met Gijsbert afgesproken dat hij als huurder van het westelijke perceel de tijns aan de kleine kamer moest gaan betalen, die daarvoor altijd betaald werd door de pachter van Kromme Nieuwegracht 86 achter. De betaler van de pacht aan de grote kamer voor Kromme Nieuwegracht 86 achter betaalde dus niet langer ook een tijns aan de kleine kamer. De betaling van de tijns aan de kleine kamer doet vanaf 1518/19 degene die gerechtigd is op het westelijke perceel van Kromme Nieuwegracht 84. We zien Jan Pels' naam in de rekeningen van de kleine kamer van Sint-Pieter vanaf 1520 tweemaal verschijnen: hij betaalt acht Hollandse stuivers voor het oostelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84 met De drie Papegaaijen, zoals we hiervoor al hebben gezien, en vier Hollandse stuivers voor het westelijke deel. In de administratie van Sint-Pieter blijven dit twee aparte bedragen tot 1592, terwijl daarvoor in transporten en plechten ook al een bedrag van 12 stuivers genoemd wordt. Daarna zien we in de rekeningen van de kleine kamer van Sint-Pieter steeds één bedrag van twaalf stuivers in plaats van twee bedragen. Overigens zijn de administraties van de kleine kamer en de grote kamer niet veel later, rond 1600, samengevoegd als gevolg van de Reformatie. Het bidden voor het zielenheil van gestorvenen in memoriediensten is daarna afgelopen en het verschil tussen de kleine en de grote kamer kan worden opgeheven.

Na Willem Busers dood komt ook Kromme Nieuwegracht 86 in handen van zijn dochters Katrijn en Joostgen. Joostgen verkoopt haar deel aan Gerrit van Zoudenbalch, de natuurlijke zoon van Katrijn van Sonnevelt en Gerrit van Zoudenbalch XIII, *canonick en tezaurier*. De erven van Gerrit van Zoudenbalch verkopen zijn helft in 1535 aan Peter de Meester. Katrijn Buser verkoopt haar helft eveneens aan deze Peter de Meester. Peter de Meester komt vervolgens voor in de grote kamer van Sint-Pieter. Mogelijk huurde hij het pand al eerder van Gerrit van Zoudenbalch en Katrijn Buser, want we komen hem al vanaf 1531/32 in de rekening van de grote kamer tegen.

Eindnoten

- ¹ Het begrip ‘eigendom’ in de middeleeuwen is ingewikkeld. Zie bijvoorbeeld M.W.J. de Bruijn, ‘De middeleeuwen kenden geen eigendom. Het gebruik van anachronistische begrippen voor de rechten op onroerend goed’, Pro Memorie 13 (2011), p.68-79. Voor deze SteenGoed gebruik ik de termen ‘eigenaar’ of ‘bezitter’ als synoniem. Ik doel daarmee op degene die gerechtigd was tot een bepaald perceel, waarvoor hij veelal pacht of tijns betaalde.
- ² Dankzij het genealogische werk van E.J. Wolleswinkel weten we veel over het geslacht Van Rumelaer. Door het onderzoek naar Kromme Nieuwegracht 84 konden zijn artikelen op enkele punten worden aangevuld. Zie daarvoor J.J. Bos, ‘Aanvullingen en Verbeteringen: Van Rumelaer’ in De Nederlandsche Leeuw 2021.
- ³ HUA, 802 Verzameling losse aanwinsten, inv. 1340 (eerder Booth 94): ‘Alle den ghenen die desen brief zellen zien of horen lezen doe wi verstaen scoute ende scepene der stat van Utrecht dat Johan van Driel ghing over derde huys ende quam voer ons aldaer int gherechte, ende gaf ende makede na zinnre doet Claes van Driel, sinen neve, Johans soen van Blochoven, dien hi hadde bi joncfrou Lizebetten sinen wive, Andries dochter van Driel, de husinghen ende hofsteden mit alle horen toebehoren, op zulken pacht alze ghelegghen ziin biden Damme inden Reghenboghe, mitten boemgaert alsoe die nu betuynt ende behent is, streckende van voer vander graften tot after ander husinghe ende hofstede toe die ghelegghen siin inder nyer steghe ende Johan van Driel voerseyt heren Johan den Keyzer vercoft heeft, tusschen husinghe ende hofstede heren Thomaes Coninx, preesters, ande overside (Kromme Nieuwegracht 82) ende tusschen husinghe ende hofstede Johans van Driel voerseyt voer bider graften (Kromme Nieuwegracht 86 voor) ende after joncfrou Aleyd de Jacob Wernaers soens wiif was (Kromme Nieuwegracht 86 achter) ande neder-side.’ De transcripties in deze SteenGoed zijn van M.W.J. de Bruijn, tenzij anders vermeld. In de oorkonde van 1394 is het interessant dat Claas van Driel de naam van zijn moeder lijkt te hebben gekregen. Dat gebeurde als de moeder uit een bijzonder belangrijk geslacht afkomstig was.
- ⁴ De middeleeuwse administraties van de kapittels van Sint-Pieter en Oudmunster bieden ons inzicht in de eigenaren of beter, gerechtigden van een bepaald perceel. Voor dit onderzoek is een koppeling gemaakt tussen de gegevens in deze administraties en Kromme Nieuwegracht 84. Voor de liefhebbers voor het puzzelen met percelen in de middeleeuwen, verwijs ik naar bijlage 3 en naar SteenGoed 64.
- ⁵ In de latere overdrachts- en hypotheekakten, in Utrecht de ‘transporten en plechten’ genoemd, luidt de naam meestal ‘De drie Papegaaijen’ en een enkele keer ‘In de drie Papegaaijen’. Uit die documenten blijkt dat het gaat om het huis op het linker (oostelijke) perceel van de beide percelen waaruit het huidige Kromme Nieuwegracht 84 bestaat. Het moet een belangrijk huis zijn geweest, bekend bij de bewoners van de stad, want het wordt gebruikt als referentiepunt. Zo wordt Kromme Nieuwegracht 82 in 1516/1517 gesitueerd ‘achter Sint Pieter bij De drie Papegaaijen’. Zie HUA, 701, inv. 703-26 1516 augustus – 1517 januari (digitale scan 93 van 161). Zie ook M.W.J. de Bruijn, ‘De Pausdam in Utrecht in de Middeleeuwen’, www.broerendebriijn.nl. Pas eind 16de eeuw verdwijnt de naam uit de transporten en plechten. Wel zien we dat de verwijzing naar De Papegaaij in de rekeningen van Sint-Pieter nog enkele decennia in gebruik blijft. We vermoeden dat de transporten en plechten een nauwkeuriger bron zijn wat de actuele naamgeving betreft.
- ⁶ P.H. van Moerkerken jr, De satire in de Nederlandsche kunst der middeleeuwen, Van Loon 1904, p.77-78.
- ⁷ HUA, 701 Plecht- en procuratieboeken, inv. 703-13 1507 september – 1508 Pasen (digitale scan 62 van 266); 703-15 1508 september – 1509 Pasen (digitale scan 98 van 171); 703-16 1509 Pasen – 1509 september (digitale scan 85 van 146). De verkoop door Berent van Rumelaer aan Jan Pels van driekwart van De drie Papegaaijen is te vinden in HUA, 701-18 1510 pasen – 1511 januari (digitale scans 195 en 199 van 286). Jan Pels betaalt 6 gouden rijnsuldens.
- ⁸ Deze Steven van Rumelaer is oom-zegger van Steven van Rumelaer (†1504), die we als eigenaar van het westelijke perceel tegenkomen. Net als zijn oom is deze Steven actief in de kerk. Hij is bisschoppelijk officiaal van de proost van Sint-Pieter, gezant van het Domkapittel naar de provinciale synode te Keulen (1549), kanunnik van Oudmunster en van Sint-Jan. Olof van Ruytenberg en zijn dochter Stephanie komen we tegen in SteenGoed 33. Stephanie blijkt rond 1569 op Nieuwegracht 28 gewoond te hebben. Dat Stephanie de

- dochter van Olof van Ruytenberg is, blijkt uit het artikel van D. Verhoef, 'Bastaarden Van Ruijtenberch te Utrecht', *De Nederlandsche Leeuw* 128 (2011), p.182-183.
- ⁹ HUA, 88, inv. 575. Steven van Rumelaer (†1504) liet aan Aleyd van Bellinchaven, de weduwe van zijn broer Sweder, het beste zwarte gewaad na, evenals de voering, in de volksmond 'dat fluyne voeder', dat gedragen werd onder een gewaad van violette kleur. Dat laatste gewaad van violette kleur liet hij na aan Elisabeth van Rumelaer, de dochter van zijn broer Sweder en Aleyd van Bellinchaven. Met dank aan Willem Erven voor de vertaling van het testament. Volgens F. Doeleman (*De heerschappij van de proost van Sint Jan in de middeleeuwen 1085-1594, De Walburg pers, Stichtse historische reeks 6, 1982, p.192*) zou Steven van Rumelaer (†1504) in de Pieterskerk begraven zijn, wat bijzonder lijkt voor een proost van Sint-Jan. In de Pieterskerk staan nog enkele grote grafzerken in de dekenkapel. Die van Steven van Rumelaer is daar echter niet (meer) bij.
- ¹⁰ Voor meer informatie over Willem Buser alias Byndop, zie J.J. Bos, *SteenGoed* 64 en B. van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk. De akte waaruit blijkt dat Willem Buser zelf op Kromme Nieuwegracht 86 woonde is HUA, 701, inv. 703-20 1512 februari – 1512 juli (digitale scan 85 van 163)*. Zie HUA, 701, inv. 703-30 1519 augustus – 1520 januari (digitale scan 108 van 151) voor de verkoop aan Willem Claes Meyertszoon en Jannighen Wouter Bogertsdochter en 703-32 1520 augustus – 1521 januari (digitale scan 104 van 205) voor de verkoop aan Jan Pels.
- ¹¹ Brom, G. 'Naamlijst der Priesters, die in het bisdom Utrecht gewijd zijn van 1505 tot 1518', *Archief van het Aartsbisdom Utrecht*, 24 (1897), p.1-85, daarin p.35: Johannes Pels de Novomagio vicarius sancti Salvatoris.
- ¹² Zie J.J. Dodt van Flensburg, 'Werkzaamheden van het generaal-capittel te Utrecht in 1524 sede Episcopali vacante, deel I', *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen inzonderheid van Utrecht*, Joh. Alteer, akademie-drukker 1839, p.1-14, daarin p.6. Met dank aan Willem Erven voor de vertaling uit het Latijn. Overigens worden in 1524 ook Jan van Mechelen, Johannes Spierinck, Jacop Medenblyck, Jacob Stoop en Jan Boelen beëdigd. Mogelijk is Johannes Spierinck de Johannes Spiering die op Pausdam I (en 2?) woonde, Zie M.W.J. de Bruijn, *De noordzijde van de Pausdam in de Middeleeuwen - Een gecompliceerde ontwikkeling*, www.broerendebuijn.nl.
- ¹³ HUA, 1128 Raads dagelijks boek, inv. 3021, p.23 (saterdach op sunte Wilboertsdach). Het 'van Nijmegen' achter Jan Pels' naam ontbreekt hier. Dat geldt ook voor HUA, 239-I Hof van Utrecht, inv. 99-01. Daar wordt ook alleen over 'meester Jan Pels' gesproken, zonder de toevoeging 'van Nijmegen'. Hier weten we zeker dat het de vader van Dirck Pels betreft, die eigenaar was van Kromme Nieuwegracht 84.
- ¹⁴ HUA, T&P 1532.03.12, nr. 52. In deze akte wordt meyster Jan Pels priester vicaris genoemd. Tevens wordt gesproken over Liesbeth, zijn 'echte hujsvrouw'. In 1532 trouwt Jan Pels' dochter Alijdt voor de tweede keer, nu met Jan van Mechelen. Mogelijk gaat het hier om dezelfde Jan van Mechelen, die in 1524 samen met Jan Pels was beëdigd als procurator causarum.
- ¹⁵ HUA, 239-I Hof van Utrecht, inv. 99-01. Met dank aan Noor Versélewel de Witt Hamer voor de transcriptie. Voor Dirck Janszoon van Oostrum, zie Kemp, p.70.
- ¹⁶ HUA, 1128 Raads dagelijks boek, inv. 3022. Zie voor informatie over gratie: M. Vrolijk, *Recht door gratie – Gratie bij doodslagen en andere delicten in Vlaanderen, Holland en Zeeland (1531-1567)*, Verloren, Hilversum, 2004.
- ¹⁷ HUA, T&P 1543.03.22, nr. 49; 1542.01.04, nr. 6.
- ¹⁸ HUA, 1128 Raads dagelijks boek, inv. 3023 (30 april 1544). Het gaat om Ijsbrant Willemszoon en Frans de Haes. Peter van Winssen, Mechtelt Pels' nieuwe man, wordt als borg genoemd. Mechtelt zelf lijkt geen officiële rol als voogd te hebben gekregen voor haar eigen kinderen.
- ¹⁹ HUA, T&P 1546.06.17, nr. 124. Interessant is dat beide belenders eveneens 'meyster' zijn, dus hun doctorstitel hebben. Het gaat om meyster Jacop Medenblyck, notarius tOudemunster tUtrecht (Kromme Nieuwegracht 82) en meyster Jacob Stoops erfgenamen (Kromme Nieuwegracht 86). Meyster Jan Boelen koopt het huis in 1550 van Jacob Stoops weduwe (HUA, T&P 1550.02.11, nr. 15).
- ²⁰ T. Coppens, *Antonius Mor – hofschilder van Karel V, De Prom, Baarn, 1999, p.81*.
- ²¹ Zie E. de Jongh, *Een schilderij centraal – De Jeruzalemvaarders van Jan van Scorel*, brochure van Kunsthistorisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht voor informatie over de pelgimstocht. Jan van Dam wordt op p.18 genoemd als ondertekenaar bij de overdracht van de Palmitentempel. Over de broederschap zie ook: J.W.C. van Campen, 'De Utrechtse Jeruzalembroederschap', *JOU* 1935, p.52-89.

- ²² S. Muller Fz., De schilderijen van Jan van Scorel in het museum Kunstliefde te Utrecht, J.L. Beijers, Utrecht 1880, daarin p.38. Muller citeert hier uit 'De priester-broederschap in de vijf hoofdkerken te Utrecht', Archief van het Aartsbisdom Utrecht, 6 (1879), p.433. In het jaar 1566 sloot Jan van Dam een overeenkomst met zijn oostelijke buurman Wouter van Bueren van Kromme Nieuwegracht 82. Jan van Dam bevond zich in de laatste jaren van zijn leven. Mogelijk wilde Wouter van Bueren er zeker van zijn dat de afspraken met zijn oude buurman duidelijk vastlagen. Hij wilde voorkomen dat Jan van Dam en een opvolger 'licht zou scheppen' of 'water zou lozen' op zijn kant van het perceel (HUA, T&P 1566.07.15, p.14, transcriptie Janjaap Luijt).
- ²³ Zie S. Muller Fz., 'De verandering, in het beheer van den Lekdijk Bovendams gemaakt door Karel V', Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, deel 10 (1887), Kemink & Zoon, Utrecht, daarin p.146-172. De rekeningen van de kameraar van de Lekdijk Bovendams zijn bewaard gebleven bij HUA, 216 Dom, inv. 3508-11 (Jan van der Haer) en inv. 3508-12 en 13 (Loeff van der Haer).
- ²⁴ Zie voor de rekeningen die Loeff van der Haer betaalt: HUA 58 Staten van Utrecht in de landsheerlijke tijd, inv. 609-612. Loeff van der Haer wordt kameraar van de Staten genoemd.
- ²⁵ HUA, T&P 1577.12.09, p.259-262. Er rust al een schuld van f 100 op het huis. De schuld van f 600 aan Jan van Resandt wordt in 1592 afgelost door Frederick de Waal van Vronesteyn.
- ²⁶ Hectoria is de dochter van Hector Aesges van Hoxwier en Doedt Wilckodochter Holdinga, een voornaam Fries gezin uit Mantgum. Hectoria's eerste man was Frederick Egmond van Meeresteijn (1530 - 1576) met wie ze in 1565 trouwde. Haar vader, Hector van Hoxwier, was een geleerd man en vriend van Erasmus en Wigle van Aytta, ridder van het Gouden vlies en in 1545 beleend met het kasteel en de heerlijkheid Rijnauwen. Hectoria's zoon Jan van Egmond (1566 – 1599) sterft op 33-jarige leeftijd in de zeeslag om het aan de Afrikaanse Westkust gelegen Sao Tomé. Hij diende onder admiraal Pieter van der Does (Wikipedia 2019).
- ²⁷ HUA, T&P 1580.01.18, nr. 32. In deze akte wordt als tijns voor het huis 12 stuivers genoemd, zoals in bijlage 3 wordt uitgelegd.
- ²⁸ De verkopen in Schalkwijk zijn ontleend aan de website van www.FredBrouwer.nl. In HUA, T&P 1580.11.12, p.157 wordt vermeld: 'inventaris inde sijn huijsinge om openbare vercoping te voorkomen'.
- ²⁹ H.J. Postema, Nadere toegang op het inv. nr. 74 uit het archief van het stadsbestuur van Rhenen, 1337-1851 December 2014, versie september 2017 (152), daarin p.9 van 2 mei 1579: Brief van de gedeputeerden van de geünieerde provincies. De Staten van Utrecht hebben hun secretaris Willem van Lamsweerde tot het raad- en rentmeesterschap van de Domeinen van Utrecht aangesteld. De geünieerde provincies steunen dit.
- ³⁰ Jan Wagenaar, Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der nu vereenigde Nederlanden, ingezonderd die van Holland, van de vroegste tijden af - Bijvoegsels en aanmerkingen op het VIII deel, Amsterdam, Johannes Allart, 1792, p.62.
- ³¹ Jona Willem te Water, Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen - vierde stuk, Middelburg, Pieter Gillissen, 1796, p.330.
- ³² R. Fagel, 'Spaanse kooplieden in Middelburg vóór de Opstand: succesvolle integratie met behoud van eigen identiteit', Nieuwe Nederlanders: vestiging van migranten door de eeuwen heen, M.C. 't Hart; J.M.W.G. Lucassen, Stichting beheer IISG, Amsterdam, 1996, p.21-33, daarin p.26-27.
- ³³ HUA, T&P 1592.10.02, p.98-99.
- ³⁴ Voor een zeer lezenswaardig artikel over de beeldenstorm en de rol van Adriaen de Waal van Vronesteyn, zie J.C.J. Kleijntjens S.J. en J.W.C. van Campen, 'Bescheiden betreffende den beeldenstorm van 1566 in de stad Utrecht', Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, deel 53 (1932), Kemink & Zoon, Utrecht, p.63-245. De gegevens over de familie De Waal van Vronesteyn zijn overgenomen van Graad van Roggen, Een Stichtse sleutelroman en J.C.J. Kleijntjens, Navorscher LXXI jrg. 1922, 'Het huis Vronesteyn en de familie De Wael' (p.170-192) en 'Aantekeningen over het geslacht De Wael van Vronesteyn' (p. 192-208 en 265-285).
- ³⁵ E.B.F.F. van Hoogland, Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtse Ridderhofsteden en Heerlijkheden, deel 2, 's-Gravenhage, 1912, p.297 noemt Wouter van Amstel van Mynden tot Ruwiel als vader van Johanna. Het lijkt erop dat deze Wouter later Cornelis van Amstel van Mynden wordt genoemd (A.A. Manten, 'Het geslacht Van Mynden en kasteel Ruwiel 1472 – 1563', Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jrg. 6, nr. 3, 1991, p.140-155, waar-

van p.150-l. Daarin staat overigens onterecht dat het huwelijk tussen Frederick de Waal van Vronesteyn en Johanna van Amstel van Mynden kinderloos lijkt te zijn gebleven. Cornelis van Amstel van Mynden en Josina van Spaarnwoude komen als eigenaren van Kromme Nieuwegracht 33 voor in SteenGoed 44.

³⁶ Gerard de Waal van Vronesteyn beschrijft welke pillegiften de kinderen bij hun geboorte krijgen en door wie ze zijn gedoopt. In een aantal gevallen is dat de *sielpriester* van de Sint-Pieterskerk, Victor Scorel, de zoon van schilder Jan van Scorel. Victor Scorel heeft tussen 1603 en 1619 een huis op de Nieuwegracht, net naast het huidige huize Loenersloot, dat was vernoemd naar het slot van Joost van Amstel van Mynden.

³⁷ Graadt van Roggen (Een Stichtse sleutelroman, p.146-147) bericht over een familieruzietje tussen Gerard de Waal van Vronesteyn en een familielid Catrina de Waal dat plaats vond na het overlijden van Gerard de Waal van Vronesteyns moeder in 1632. Catrina de Waal kruipt via een dakvenster naar het huis van *Mechteld de Lange, wedue van Scack*. Het gaat hier om Mechteld de Lange, de weduwe van Anthonis van Schaick, die in SteenGoed 64 genoemd wordt als eigenaar van Kromme Nieuwegracht 86 vanaf 1629. Het westelijke huis van Kromme Nieuwegracht 84 was in die tijd nog niet uitgebouwd tot de rooilijn en het achterhuis van Kromme Nieuwegracht 86 bestond toen nog. Vermoedelijk kroop Catrina bij haar ontsnapping via het dak naar het achterhuis van Kromme Nieuwegracht 86.

³⁸ A. van Buchell, *Notae quotidianae*, uitg. J.W.C. van Campen, Kemink en Zoon N.V., over den dom te Utrecht, 1940, daarin p.37. De gijzeling gebeurt op het huis Vianen op de hoek van de Domtrans. In hetzelfde dagboek wordt op 1 juli 1640 vermeld dat de gereformeerde Van Buchell een bezoek brengt aan Vronesteyn. Daar wordt hij vriendelijk ontvangen door Wilhelmina van Amstel van Mynden, 'een deuchdelicke ende vrindelicke vrou'. Haar man Gerard de Waal van Vronesteyn is niet aanwezig (p.112).

³⁹ Zie voor de geschiedenis van Philipp von Zesen: W. Graadt van Roggen, *Quasi una fantasia – historische paraphrase van Philipps Zesens Stichtschen sleutelroman 'Adriatische Rosemund'* (1645), JOU 1943, p.64-84 en J.H. Scholte, 'Utrecht in het oeuvre van Philipp von Zesen', JOU 1945-46, p.126-149. Dochter Josina de Waal van Vronesteyn is volgens Graadt van Roggen, *Een Stichtse sleutelroman*, religieuze in de abdij van Leeuwenhorst. In het familieboek van Gerard de Waal staat dat ze daar in 1683 is overleden. Toch lijkt Josina regelmatig op de Kromme Nieuwegracht te zijn geweest, zoals blijkt uit bepaalde akten. Het gedicht Lohb-lihd staat op p.40 van *Een Stichtse sleutelroman*.

⁴⁰ De boedelscheiding van Gerard de Waal van Vronesteyn is bewaard gebleven in NA, 3.20.23 Archief Heereman van Zuydtwijk 736.

⁴¹ HUA, T&P 1664.05.03, p.152-153. De hier genoemde Joost van Amstel van Mynden die getrouwd was met Odilia van Wassenaer is de kleinzoon van Joost van Amstel van Mynden en Wilhelmina van Voorst van Doornenburg, de ouders van Wilhelmina van Amstel van Mynden, de echtgenote van Gerard de Waal van Vronesteyn. De oudste zoon van Joost en Wilhelmina, Jacob van Amstel van Mynden, volgde hem op als heer van Loenersloot, Ter Aa en Oukoop. Jacob trouwde met Maria van Spaarnwoude en zij kregen een zoon die ze Joost noemden. Deze Joost trad in het huwelijk met Odilia van Wassenaer tot Warmond (A.A. Mantén, 'Het geslacht Van Mynden en kasteel Ruwiel 1472 – 1563', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jrg. 6, nr. 3, 1991, p.140-155, daarin p.152). Een ver familielid van Odilia van Wassenaer, Diederik van Wassenaer, zit al jaren met mij in een commissie van de Nederlandse Vereniging van Bankiers. Hem vroeg ik tijdens een vergadering eens of hij ooit van Odilia had gehoord. Het blijkt dat er over haar weinig bekend is. Wel stuurde hij me een boek met alle portretten van het geslacht Van Wassenaer, inclusief een portret van Odilia. Ik heb van hem toestemming om dat in dit boekje te gebruiken. Wilhelmina van Amstel van Mynden, de vrouw van Gerard de Waal van Vronesteyn, is een zus van de hier genoemde Jacob van Amstel van Mynden. Johanna de Waal van Vronesteyn kocht haar perceel aan de Herenstraat dus van haar aangetrouwde nicht Odilia van Wassenaer. Wilhelmina van Amstel van Mynden is een ver familielid van haar schoonmoeder Johanna van Amstel van Mynden. Beiden hebben Amelis IV van Amstel van Mynden (~1400 – ~1473) en Johanna van Amstel van IJsselstyn (geboren ~1410) als voorouders. Gerard de Waal van Vronesteyn is daarmee in de vijfde graad verwant aan Wilhelmina.

⁴² Nationaal Archief, Inv. 3.20.23 Heereman van Zuydtwijk, nr. 798 bevat testamenten en codicillen van Johanna en Josina de Waal van Vronesteyn. Nr. 813 bevat een inventaris van de inboedel van de ridderhofstad Vronesteyn na de dood van Frederick de Waal van Vronesteyn, zoon van Joost de Waal van Vronesteyn en Isabella Catharina van Camon, in 1691.

Opvallend is dat er sprake is van een 'priesterkamer' in de ridderhofstad, wat opnieuw aangeeft dat de familie katholiek gebleven is. In nr. 815 worden allerlei kosten opgesomd die zijn gemaakt rondom het overlijden van Frederick de Waal van Vronesteyn. Opvallend is dat 'wynkoper Ketel' als crediteur wordt opgevoerd; hij had wijn geleverd aan De Waal van Vronesteyn.

- ⁴³ HUA, Not. U110a001, nr. 125. Johannes woont in 1686 zelf nog op de Oudegracht bij de Gaardbrug, zie HUA, Not. U054a004, nr. 373. Voor het testament van Johannes Ketel van 20 maart 1693, zie HUA, Not. U054a006, nr. 12. Het huisgeld voor Kromme Nieuwegracht 84 van 1695 betaalt Johannes Ketel (HUA, 702-2, 1168-3). Dit is een administratieve vergissing. Johannes is zelf namelijk al voor 13 mei 1693 overleden (HUA, Not. U054a006 nr. 79).
- ⁴⁴ HUA, 708, inv. 131 en 130. Ignatius Ketel is verzwaerd met Cornelis Brouwer, die zilversmid is. Met dank aan Janjaap Luijt voor zijn gegevens over de edelsmeden van Utrecht.
- ⁴⁵ HUA, T&P, 1682.II.28, p.253-255 (Hendrik van Seesdorp); 1720.02.05 p. 40-44 (Abraham Coenraad de Weyer, suikerbacker); 1755.04.04, p.112-116 (Coenraad Koning, broodbakker).
- ⁴⁶ HUA, Not. U153a006, nr. 106 (verkoop) en HUA, T&P 1734.06.19, p.281-285 (levering). Voor de tijns van 12 stuivers, zie ook bijlage 3 in deze SteenGoed.
- ⁴⁷ HUA, Not. U150a011, nr. 30 van 1736.09.06. Rond 1763-1764 is Gijsbert Egeling betrokken in een proces, waarvan de documenten bewaard zijn gebleven. Het geschil ontstond nadat zijn vrouw was overleden en Gijsbert Egeling aan het gilde verzocht om een partij Rijnwijn te mogen verkopen. Het gilde beschuldigde Egeling van 'dumping'. Zie HUA, 820, inv. 373 Getypte aantekeningen van W.A.G. Perks uit verschillende bronnen betreffende 'het proces Gijsbert Egeling' van 1763-1764.
- ⁴⁸ Als de oudste dochter Susanna Maria in 1746 trouwt met Willem Hendrik Harscamp, predikant te Loosdrecht, verlaat ze het ouderlijk huis. We zien daarom in de administratie van de Liberale Gift in 1748 dat David Mill en Catherina Ruyter met slechts één dochter, Cornelia Elisabeth, op de Kromme Nieuwegracht wonen. Willem Hendrik Harscamps broer Everhard is raad in de vroedschap van Utrecht en schepen. Opvallend is dat er een Berend Jan Harscamp op Kromme Nieuwegracht 82 woont. Of het om familie gaat is nog niet vastgesteld. Naast het gezin Mill wonen er ook de knecht Hendrik Beukhout en twee meiden: Alida Kranen en Grietje van Venloo.
- ⁴⁹ A. Heijnen, 'De Tempel van Salomo van professor Mill', MOU 2019, p.200-203. Voor David Mill, zie ook: W.A.F. Bannier, 'Aanteekeningen met betrekking tot de viering van het tweehonderdjarig bestaan der Utrechtse hoogeschool in 1836 van de hand van prof. dr. G. Moll', JOU 1936, p.143. Mill was sinds 1718 hoogleraar in de Oosterse letteren, vanaf 1727 in de Oosterse oudheden en vanaf 1729 in de theologie.
- ⁵⁰ Zie een stamboom van de familie Ketel bij Verhey, 300 jaar Aalmoezenierszorg, p.143. Voor Henrik Keetel, zie R.E. Bruin, 'Revolutieverslag op receptenpapiertjes: het dagverhaal van Henrik Keetel, 1793-1816', M. van Egmond, B. Jaski & H. Mulder (Eds.), Bijzonder onderzoek. Een ontdekkingsreis door de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht, 2009, p.72-77. Voor 'Ketel apothekers', zie ook: J. de Goede en H. Boon, Plompetorengracht westzijde – Over de huizen en hun bewoners van 1300 tot 2000, Stichting de Plantage, 2006, Utrecht, daarin p.34.
- ⁵¹ NA 1.04.02 inv 5788 folio 181.
- ⁵² Hallebeek gaat ervan uit dat Heijdendaal aanvankelijk op de Kromme Nieuwegracht tegenover Paushuize woonde en vanaf 1765 op de Mariaplaats. Zie J.J. Hallebeek, 'Het proces van Henricus Berendtsen tegen Johan Heydendaal (Utrecht 1770-1777)', E.C. Coppens e.a. (eds), Fabrica iuris, Opstellen over de 'werkplaats van het recht', Nijmegen 2009, p.154-172, daarvan p.164. Het ligt niet erg voor de hand dat dit klopt, omdat David Mills vrouw en dochters er toen woonden.
- ⁵³ A.J.C. Cremer, 'Geschiedenis der letterkunde – Nederlandsche dichtersessen. Oosterdijk. Mill', De Navorscher 1881, p. 272-279, daarin p.278.
- ⁵⁴ Het Sauvegarde familie en favoriten request van 11 maart 1785 aan de Heren Staaten van Utrecht gepresenteert, met naamen en ophelderingen van alle de ondertekenaaren en het daar op uitgebrachte en in deliberatie liggende rapport, van den 29ste maart 1785 (google books). Daarin komt Cornelia Elisabeth Mill voor als nummer 115.
- ⁵⁵ A. van Hulzen, Utrecht in Beroering – patriotten en Fransen in de Domstad 1780-1813, Bijleveld (2002), p.79.
- ⁵⁶ HUA, 794-I, inv. 297. De woonlasten (ongelden) worden nog uitgedrukt in de oude schrijfwijze van gulden-stuivers-penningen. Het gaat om het huisgeld 21-0-0, dubbelhuisgeld

- 21-0-0, haardstedengeld 23-12-8; en straat- en lantaarngeld 5-5-0 en een betaling ('uitgang') aan Sint-Pieter 12 stuivers. Opgeteld: 71-9-8.
- ⁵⁷ HUA, 702, 2051-4. De meiden heetten Annetje Houwing en Dirkje van Beek.
- ⁵⁸ HUA, 711, 141 nr. 71.
- ⁵⁹ Maurits Carel van Utenhove en Johanna Hermina d'Yvoy hadden eerder op Kromme Nieuwegracht 29 gewoond. Zie J.W.C. van Schaik, *Kromme Nieuwegracht 29 en zijn bewoners*, Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht 1977, p.17-18. De ridderhofstad Bottesteyn bij Vleuten was van 1709 tot 1855 in bezit van de familie Van Utenhove.
- ⁶⁰ Op 9 mei 1787 vond een veldslag plaats tussen de patriotten en prinsgezinden bij Vreeswijk. De Utrechtse patriotten wisten de stadhouderlijke troepen te verjagen, maar hadden twee doden te betreuren, waaronder kapitein-luitenant Cornelis Govert Visscher, commandant van de burgercompagnie Turkije. Cornelis Govert Visscher was de broer van Gerard Anthony Visscher, de huurder van Kromme Nieuwegracht 84.
- ⁶¹ HUA, 703, inv. 830-6 (Manuaal van de omslag van quotisatie van fl. 3.000.000, - over de ingezetenen, wijk F). Daarin 'quotisatie billet' 2705. J.G. Visscher wordt voor fl. 200 aangeslagen. Mogelijk gaat het hier om Johan Gerard Visscher, die in een akte van 26 juni 1771 Johan Gerard Visscher van Gaasbeek van Batavia wordt genoemd en als beroep heeft titulair onderkoopman en secretaris van huwelykse en kleyne gregtssaake. Dat is de zoon van Arnolda Sabine de Joncheere (1711 – 1792) en vendumeester Bartholomeus Visscher te Batavia (1698 – 1750). Bartholomeus Visscher was commandeur van troepen in oorlog te Java (1741-1743). Arnolda de Joncheere kocht het buiten Welna op 1 februari 1762.
- ⁶² De familie woont op Kromme Nieuwegracht 84 bij de geboorte van Henriëtta Susanna op 27 februari 1812, zo blijkt uit de aangifte bij de burgerlijke stand. Bijzonder is dat als getuige onder andere Christiaan Hendrik Schober optreedt. We zullen hem later zelf ook nog tegenkomen als huurder.
- ⁶³ O. van Nimwegen, *De Nederlandse Burgeroorlog (1748 -1815)*, Prometheus, 2017, p.362-3. Na de overwinning van het Pruisische leger in september 1787, traden Willem V en Wilhelmina hard op tegen de patriotten. Dit leidde tot een omvangrijke vluchtelingenstroom van naar schatting 20.000 mannen, vrouwen en kinderen die hun toevlucht zochten in Frankrijk, Duitsland en de Oostenrijkse Nederlanden. Pieter Jacob van de Muelen vlucht met zijn gezin naar het Duitse Neuwied. Op 8 september 1788 bericht hij: '...t Is niet zonder aandoening dat ik mijn waarde bloedverwanten en vrienden vaarwel zegge, en 't geen mijne smert niet weinig vergroot is dat een gedeelte van mijn nabestaanden mij die genegenheid niet meer betoond welke zij mij voor dezen toedroeg.' (HUA, 57 Familie Van der Muelen, inv. 161, Brieven gericht aan Adriaan Balthasar van der Muelen afkomstig van diverse personen, 1744-1788, afzender: P.J. van der Muelen, Neuwied 8 september 1788). Voor de familie Van der Muelen, zie ook: G. Coumans, 'Geld en geluk. De familie Van der Muelen in gezinshistorisch perspectief 1600-1800', *JOU* 1984, p.99-120. Voor de spanningen tussen het 'zwarte schaap' Pieter Jacob van der Muelen en zijn broer Jan Carel, zie R.E. de Bruin, 'De tweede ronde', vanaf p.300.
- ⁶⁴ HUA, 794-1, 318 Huurcontracten fundatie Johan Heijendaal. De uitgang via de poort naar de Herenstraat wordt genoemd, alsmede 'le bufet de bois'.
- ⁶⁵ G.J.W. Koolemans Beijnen, *Krijgsgeschiedkundige studie over de verdediging der Bataafse republiek in 1799*, *Militaire Spectator*, no. 8, jr 60, 1891, p.413-463, p.428. Als kapitein was Schrober adjoint van de brigade-commandant Van Guericke: "s Namiddags om 2 uur werd, op order van den generaal-majoor Van Guericke, met deszelfs aide-de-camp Schober, de luitenant De Braconier met 30 man gedetacheerd, die den weg namen naar den kant van den Helder. Het detachement op eene distantie de Schaapskooi passerende, waarachter de vijand een kanon geplaatst had en hetzelfde mede beschoot, een paard doodde en den man ligt gebleeserd, waarna de voornoemde aide-de-camp Schober het detachement naar het regiment terugzond.'
- ⁶⁶ Christiaan Hendriks zoon Johan Hendrik Schober richtte in 1841 het Utrechts Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde op. Op 20 januari 1848 kocht hij 80 hectare grond bij Putten, tegenwoordig bekend als het landgoed Schovenhorst. Hij verwachtte het meeste van de aanplant van naaldbomen. Zo ontstond de basis voor het 'pinetum' (de naaldbomentuin), dat als Klein Pinetum nog steeds op Schovenhorst te vinden is.
- ⁶⁵ Mr. Jacob Diederik Coenen, ambachtsheer van 's Gravesloot (1778-1835), is lid van de Utrechtse Raad (1816-1819), thesaurier (1819) van de stad Utrecht en dijk- en watergraaf van het hoogheemraadschap van Bijleveld en de Meendijk. 's Gravesloot is een polder in de gemeente Woerden.

- ⁶⁶ Als bron wordt genoemd door P. Dikland in zijn artikel Suikerplantage Santa Barbara aan de Surinamerivier op www.kdvarchitects.com: Surinaamsche Courant, no. 90 Woensdag 23-06-1847. De tekening van de plantage Sint-Barbara op de kaft van MOU (oktober 2021) is afkomstig uit HUA, 92 Familie Coenen van 's Gravesloot, inv. 530 (digitale scan 4 van 28).
- ⁶⁷ C. Baar-De Weerd, *Uw sekse en de onze – vrouwen en genootschappen in Nederland en in ons omringende landen (1750 – ca 1810)*, Verloren, Hilversum, 2009, daarin p.147. Overigens wordt op p.305 gesteld dat J.C. Pronckert pas in 1795 in de Pretense Raad zou hebben gezeten. Dat lijkt een vergissing.
- ⁶⁸ Voor de namen van alle leden van de Pretense Raad, zie R.E. de Bruin, 'De tweede ronde', p.310.
- ⁶⁹ www.parlement.com.
- ⁷⁰ In 1859 trouwt Jan Jacob Pfister opnieuw. Nu met Cornelia Anna Maria van Heeckeren van Brandsenburg (1822 – 1898). Hij is dan 53 jaar oud en zijn nieuwe vrouw 37. Met haar krijgt hij ook een kind.
- ⁷¹ *Nederlandsche Staatscourant* 1846.
- ⁷² Archief van Amsterdam, 426, inv. 749.
- ⁷³ Van der Hoeve gaat ervan uit dat de gevel in het begin van de 19de eeuw is samengevoegd. Dat lijkt niet het geval. Op een tekening van R. Geissler die gedateerd is tussen 1870 en 1874 is duidelijk zichtbaar dat de huizen nog niet zijn samengevoegd (HUA, 35465). Ook op een foto van G.L. Mulder van 1878 lijken de beide huizen nog verschillende hoogten te hebben (HUA, 122915). Op foto van 1880-1888 lijkt een en ander gelijk getrokken (HUA, 60958). Op de foto van 1883 is dit beter te zien. Bijzonder toevallig is dat de foto is genomen ter ere van de feestelijkheden rondom de onthulling van het standbeeld van Jan van Nassau op het Damplein. Jan van Nassau blijft verbonden met het jaar 1579, het jaar waarin de Unie van Utrecht werd ondertekend. Een moment uit de Utrechtse geschiedenis waarbij de oud-eigenaar Willem van Lamsweerde zo'n zichtbare rol heeft gespeeld.
- ⁷⁴ Volgens de legger 595 is het pand op perceel 183 in dienstjaar 1903 verbouwd.
- ⁷⁵ HUA, T&P 1625.01.21, p.38-40.
- ⁷⁶ Mogelijk lag deze stal zowel achter het oostelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84 als achter Kromme Nieuwegracht 82. Volgens een transport van 1775 liep het perceel van Kromme Nieuwegracht 82 'tot aan erf Hyendaal' (HUA, T&P 1775.05.17, p.357-362).
- ⁷⁷ De boedelscheiding van 1708 is beschreven in: HUA, Not. U093a055, nr. 43. Voor de verkoop van de helft van het huis aan Ignatius Ketel in 1714, zie HUA, Not. U111a007, nr. 42 (verkoop) en HUA, T&P 1714.02.28, p.61-64 (levering). 'Juffrouw Ketel' betaalt in 1715 als eigenaar en bewoner van Kromme Nieuwegracht 84 f 21 voor 7 haardsteden (HUA, 702-2, inv. 1185). De 'weduwe Ketel' betaalt ook voor een kamer 'in 't poortje' in de Herenstraat en 'daarnaast in de stal' ook nog voor een kamer. Bij 'Juffrouw Ketel' of 'weduwe Ketel' denken we in eerste instantie aan Elisabeth Ketel, de weduwe van Johannes. Die was echter al in 1708 overleden. Maria Laurentia kan het ook niet zijn. Die is net getrouwd met Cornelis van Woudenberg en zal pas in 1722 weduwe worden. Dochter Hendrica Jacoba lijkt ook niet in aanmerking te komen, omdat die haar bezit in het huis al direct bij de vererving in 1708 had verkocht. Waarschijnlijk gaat het hier om een inaccuraat omschrijving, zoals die wel vaker voorkomt. We zien bijvoorbeeld ook dat het huisgeld van 1695 door Johannes Ketel wordt betaald, terwijl die dan al een paar jaar overleden is.
- ⁷⁸ Voor de verkoop en levering van Kromme Nieuwegracht 86: HUA, Not. U174a016, nr. 96 en HUA, T&P 1760.03.26, p.136-139. Voor het grondstuk aan de Herenstraat in 1764: HUA, T&P 1764.06.27, p.341-343.
- ⁷⁹ HUA, 794-I, inv. 299. In de archieven van de fundatie van Heijendaal is een afschrift van het kadastrale minuut van 1832 bewaard gebleven. De fundatie had vijf huizen in Utrecht, waaronder het huis op de Kromme Nieuwegracht F 390 (B 183, 9a20ca) en de twee huizen in de Herenstraat F 419 (B 210 'huis en erf', 48ca) en F420 (B 209 'bergplaats', 40ca).
- ⁸⁰ Aanvankelijk had het kadastrale nummer B 208 geen wijknummer. Zie bijvoorbeeld in 1849 in het leggerartikel 4272 van L.H.S. Dommer van Poldersveld, wed. P.A.M. van Oosthuizen van Rijckevorsel van Rijzenburg. In dit leggerartikel van voor 1849 wordt voor B 208 als plaatselijke benaming genoemd: 'zonder'. Dommer van Poldersveld is eigenaar van Kromme Nieuwegracht 80 (F 388; B 185) en Herenstraat 24 (B 206; F 421). Rond 1850 krijgt B 208 vervolgens het wijknummer F 420. Het toevoegen van F 420 leidde tot een wijziging van de wijknummers voor B 209 'bergplaats' (vanaf dat moment F 419) en B 210 'huis en erf' (F 418). Voor de veranderingen in 1914, zie informatie uit het kadaster, zoals

hulpkaarten. Voor informatie over de omnummering van 1890, zie www.documentatie.org. Op de leeszaal van HUA is een multomap met deze omnummering beschikbaar.

⁸¹ Voor het nieuw opmeten van 3705 t/m 3708, zie Kadaster, hulpkaart 24, dienstjaar 1915, nr. 137 opdracht nr. 353.

⁸² Zie hulpkaart UTT00 sectie B arch.nr. 422 opgemaakt 1914. De steeg B 3328 wordt verdeeld in een deel B 3713 dat naar Wiesman gaat en een deel B 3712 dat bij Kromme Nieuwegracht 86 blijft. Nadat Wiesman de beide huisjes van B 3706 en B 3707 had laten slopen, breidde hij zijn werkplaats uit. Daarvan is een bouwtekening bewaard gebleven in HUA met nr. 3742.1/03. Later zullen de fraters van Utrecht de steeg B 3712, evenals B 3327 en B 2714, in bezit krijgen, delen die bij Kromme Nieuwegracht 86 hadden gehoord. B 3327 was in 1896/97 ontstaan uit de combinatie B 2713 en het deel van de oorspronkelijke steeg B 2105 dat in 1636 door Mechtelt de Lange verkocht was aan Jan van Someren, de eigenaar van Nieuwegracht 8 t/m 12. Zie SteenGoed 64, p.19 en p.36. J.G. Brouwer Nijhoff junior koopt op 1 juni 1889 de percelen B 2713 en B 2714, die in 1874 waren afgesplitst van Kromme Nieuwegracht 86. De overdracht vindt pas in 1895 plaats. Daarna sloop Brouwer Nijhoff het huis op B 2713. Ook de tuinmuur tussen Kromme Nieuwegracht 84 en 86 wordt deels afgebroken, zodat de tuin met de bebouwing op B 2714 aansluit bij de tuin van Kromme Nieuwegracht 84. In 1926 wordt er een aquarel gemaakt van het huisje op B 2714, dat Nye Hofje wordt genoemd, een woordspeling op de naam van de eigenaar. Via een 89-jarige kleindochter van Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff vernam ik dat het als 'speelhuisje' bekend stond. Er woonde niemand en lag in een soort boomgaard. Ook zou er een kippenhok mee verbonden zijn. In het huis stond een ladder naar de zolder, waar de appels opgeslagen waren. Er was ook een w.c., iets nieuws uit die tijd.

⁸³ HUA, T&P 1569.03.07, p.80-81.

⁸⁴ HUA, Not. UI33a002, nr. 64 (1711.12.10); HUA, Not. UI33a002, nr. 67 (1712.02.06). In het huurcontract van 1712: 'item noch het cleijne achtercamertje, sijn uitsicht op den tuijn hebbende, alle het welcke voors. den huerder, benevens het cleijn comptoirte in het voorhuijs, vrij ende voor sigh alleen hebben ende gebruijcken sal mogen.' Jan van der Hoeve wijst erop dat met een 'voorhuis' ook een gang of kamer bedoeld kan zijn in plaats van de nu gebruikelijke betekenis van een huis aan de straat. In het nieuwe contract staat ook: 'item noch de boven voor camer met stoelen, taeffel ende spiegel, van welcke kamer sigh den heere huerder bij provisie bedienen sal, ende in cas den heere Van Moesbergen van sijn recht van huijre dat tot aenstaende maj aendes verhuerders kelder kamer is hebbende quame aftestaen, soo sal den huerder als dan sijne keure hebben omme deselve in plaetse vande voors. bovenkamer tot sijn gebruijck te mogen nemen.' Ook over de gedeelde keuken worden nu afgesproken gemaakt. Hetzelfde geldt voor de tuin en de toegang naar de Herenstraat. Het lijkt erop dat de wijnhandelaar het oostelijke deel van het huis huurt. Hij deelt de keuken, die zich waarschijnlijk in het achterste gedeelte van het westelijke voorhuis bevond. Daar stond overigens ook het bed van de bediende van de wijnhandelaar. Zijn knecht sloop op de kamer op de eerste verdieping, maar kon ook kiezen voor een kelderkamer. Mogelijk ging het hier om het souterrain van het westelijke achterhuis dat vanuit de keuken toegankelijk was – en is.

⁸⁵ HUA, Not. UI50a011, nr. 30 van 1736.09.06.

⁸⁶ Jean Penders in een email: 'Ik lees 'daer aghter aen den gangh een souffisant raemt en deur' niet als een bouwkundige term, maar als een raam dat voldoende licht geeft, suffisant is Frans voor voldoende, toereikend. Vergelijk met de in oudere bestekken gebruikelijke uitdrukking 'naar de eis van het werk', oftewel: 'je kijkt maar wat er precies nodig is'. Dit ter vervanging van exacte maten.'

⁸⁷ Jan van der Hoeve gaat ervan uit dat de beide achterhuizen oorspronkelijk uit één bouwlaag met een kap bestonden. Het feit dat er in de nauwkeurige bouwbeschrijving van 1736.09.06 geen opdracht wordt gegeven om een bel-étage met souterrain te bouwen, vind ik een belangrijke aanwijzing om aan te nemen dat de bel-étage zich in het westelijke achterhuis bevond en het af te breken 'kleijne gebouwtje' op het oostelijke perceel stond. Overigens associeert Jan van der Hoeve het woord 'afgeheelt' met herstel. Hij sluit niet uit dat het kleine gebouwtje tegen het westelijke achterhuis stond.

⁸⁸ HUA, T&P, 1738.06.16, p.321-326.

⁸⁹ De breedte van het perceel van Johan van Driel blijkt uit HUA, 223 Oudmunster, inv. 978-7 (4 januari 1365). Dat Thomas de Coninck de oostelijke belender aan de Herenstraat is, blijkt uit HUA, Oudmunster, inv. 978-23 (1390.09.17): 'Wij deken en kapittel van Oudmunster hebben in erfpacht gegeven aan heren Thomaes den Coninc, priester, een

hofstede gheleghen inder Oudellen inder steghe die gheheten is der Heren steghe in onsen gherecht ... daer oestwert of besit her Gherijt van Ameronghen, vicarijs in onser kerken (X), ende westwaert Johan van Driel (XII), die ons ende onsen goedshues toe behoert...'.⁹⁰

⁹⁰ De Herenstraat werd rond 1338 aangelegd door de heren van Oudmunster. Aan de noordzijde van de Herenstraat werden daarbij achttien percelen uitgegeven, die genummerd werden vanaf de stadswal. De zes percelen die het dichtst bij de Nieuwegracht lagen, de percelen 13 t/m 18, behoorden vanouds toe aan de eigenaren van het huidige Nieuwegracht 20, tegenwoordig bekend als huize Loenersloot. Op het perceel ten oosten van deze zes percelen, het twaalfde, was volgens de rekeningen van Oudmunster in 1390/91 Johan van Driel gerechtigd. Het interessante aan de rekeningen over de Herenstraat (Oudmunster) ten opzichte van die aan de Kromme Nieuwegracht (Sint-Pieter) is dat die van Oudmunster verder teruggaan in de tijd. In de oudste rekening van 1342/43 (HUA, 489-25) was het twaalfde perceel aan de Herenstraat in handen van Harman Odevaer. Vanaf 1350/51 was Hermannus Rutinc of Ruter gerechtigd op dat perceel. Vanaf 1379/80 wordt genoemd: 'Elizabet filia Barbare filie domini Iohannis predicti', mogelijk de dochter van Johannes van Abstede, de eigenaar van het huidige Nieuwegracht 20. Mogelijk zijn Harman Odevaer, Herman Rutinc, Barbara's dochter Elisabeth net als Johan van Driel óók de bezitters van Kromme Nieuwegracht 84 of een deel daarvan geweest. Zeker weten we dat niet.

⁹¹ In de akte van 23 november 1520 (HUA, 701, inv. 703-32 digitale scan 104 van 205) waarin Jan Pels het westelijke perceel koopt wordt de last van 4 stuivers expliciet genoemd: 'opten oude pacht die de heeren van Sint Peter t'Utrecht dair jaerlix van outs ut hebben ende men betaalt mit vier stuivers nach heyligen Oerthijen dach'. De tijns van 12 stuivers voor de combinatie wordt vaak genoemd in de rekeningen van Sint-Pieter, de transporten en plechten en notariële akten over Kromme Nieuwegracht. Voorbeelden zijn: 1569.03.07 (HUA, p.80-81; 8 stuivers uit huis De drije Papegaaijen; 4 stuivers voor westelijke huis); 1580.01.18 (HUA, T&P, p.32); 1583.09.09 (HUA, T&P, p.97-98); 1592.10.02 (HUA, T&P, p.98-99; foutief wordt hier gesproken betaling aan Sint-Pieter én Oudmunster); 1601/02 (HUA, Sint-Pieter 165-7 rek grote kamer; 'duabus areis annexis dictis de Papegajie'); 1714.02.28 (HUA, T&P, p.61-64); 1734.06.01 (HUA, Not. U153a006, nr. 106); ca. 1790 (HUA, 794-I, inv. 297). In HUA, T&P 1546.06.17, nr. 124 zien we de 12 stuivers niet, maar 16 stuivers. Dat lijkt een vergissing: 'In de elcx siaers beyde die huysinge om zestien stuyvers oudt eygens ofte soe veel min alse uut den tween huysinge voers. jaerlicx van outs uitgaende syn'.

